

Overysselsche
ALB. M. A. N. A. B. K.
VOOR
ONDREK en LETTEREN.
1852.

Zeventiende Jaargang.

DEVENTER,

J. DE LANGE.

1852.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF trigonometrisch bepaald is op 52° 15' 9" N. B. en 3° 49' 12" (in tijd 15^m 17^s) Oosterlengte van Parijs, of 6° 9' 37" (in tijd 24^m 38^s) Oosterlengte van Greenwich, of 7° 14' 22" (in tijd 28^m 57^s) Westerlengte van Berlijn.

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, van middag tot middernacht avond genoemd.

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans- op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den onder-

gang, van volle tot nieuwe maan alleen den opgang; hetgeen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgebleven ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van sigbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

I N H O U D.

Zons- en Maansverduisteringen.
 Jaartellingen en Feestdagen.
 Kalender.
 Genealogie van het Koninklijke Huis.

blz.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN OUDEN LOOP VAN DEN IJSSEL TUSCHEN WESTERVOORT EN DEVENTER, DOOR M ^r R. W. TADAMA.	1
EENE WERELDKAART UIT DE MIDDENEEUWEN, DOOR M. ALEXANDER HEGIUS, DOOR M.	37
OUDE FORMALITEITEN BIJ HET DOEN VAN DONA- TIEN.	67
DE IJSSEL, ALS HANDELSWEG EN ALS WATERWEG, VAN DE VROEGERE TIJDEN TOT HEDEN. GESCHIED- KUNDIGE PROEVE DOOR M ^r E. A. JORDENS, AD- VOKAAT TE ARNHEM.	73
OUDE MUNTEN, DOOR J. M. V. R.	169
AANSLAG OP DE STAD HASSELT DOOR DE SPAANSCH- GEZINDEN, OP DEN 27 SEPTEMBER 1584, DOOR F. A. EBBINGE WUBBEN.	176
HET ALLIANTIE-TRACTAAT MET FRANKRIJK VAN 16 MEI 1795, DOOR J. VAN DOORNINCK.	181
DE SCHRIJVER VAN DEN TEGENWOORDIGEN STAAT VAN OVERIJSEL, DOOR M.	257

Zons- en Maansverduisteringen.

Het jaar 1852 levert drie Zons- en drie Maansverduisteringen op. Alleen de eerste Maan-Eclips zal in onze streken, en nog maar gedeeltelijk, waargenomen kunnen worden.

I. *Maansverduistering* den 7 Januarij. Begin der Eclips 's morgens ten 4 u. 45 m.; midden 6 u. 35 m. middelbaren tijd te *Deventer*. Vóór het einde der Eclips, ten 8 u. 24 m., is de maan alreede ondergegaan.

II. *Zonsverduistering* den 21 Januarij. Bij ons onzichtbaar.

III. *Zonsverduistering* den 17 Junij. Bij ons onzichtbaar.

IV. *Maansverduistering* den 1 Julij. Bij ons onzichtbaar.

V. *Zonsverduistering* den 11 December. Bij ons onzichtbaar.

VI. *Maansverduistering* den 26 December. Bij ons onzichtbaar.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN**VOOR HET SCHRIKKEL-JAAR 1852.**

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .	1852		
Na de Schepping der Wereld	5801		
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 7 Oct. O. S.	5613		
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden	39		
Het Guldengetal	10	De Zonnecirkel	13
De Epacta	IX	De Romeinsche indictie	10

De Zondagsletter DC.

Septuagesima	8 Febr.	Hemelvaart	20 Mei.
Vastenavond	24 Febr.	Pinksteren	30 Mei.
Aschdag	25 Febr.	Eerste Advent	28 Nov.
Paschen	11 April.		

Quatertempers.

Den 3, 5 en 6 Maart.	Den 15, 17 en 18 ^{te} Sept.
Den 2, 4 en 5 Junij.	Den 15, 17 en 18 ^{te} Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest	den 5 Maart.
Paschen	den 4, 5, 10 en 11 April.
Pinksteren of Wekenfeest	den 24 en 25 Mei.
Nieuwjaarsfeest	den 14 en 15 September.
Groote Verzoendag	den 23 September.
Loofhuttenfeest	den 28 en 29 Sept. en 5 Oct.
Vreugde der Wet	den 6 October.

De Lente begint den 20 Maart	's morg. ten 10 u. 58 m.
De Zomer begint den 21 Junij	's morg. ten 7 u. 45 m.
De Herfst begint den 22 Sept.	's avonds ten 9 u. 57 m.
De Winter begint den 21 Dec.	's avonds ten 3 u. 30 m.

J A N U A R I J,

1	Donderd.	NIEUW-JAARSDAG.	's m. on.
2	Vrijdag		2 38
3	Zaterdag		3 48
4	ZONDAG		4 59
5	Maandag		6 10
6	Dingsdag	<i>Drie Koningen.</i>	7 17
7	Woensd.		's av. op
8	Donderd.		8 38
9	Vrijdag		6 54
10	Zaterdag		8 16
11	ZONDAG		9 39
12	Maandag	Koppermaandag.	11 1
13	Dingsdag		's m. op
14	Woensd.		0 21
15	Donderd.		1 42
16	Vrijdag		3 1
17	Zaterdag		4 18
18	ZONDAG	H. N. Jezus.	8 32
19	Maandag	<i>Harc Maj. de Koningin Wed. verj.</i>	6 37
20	Dingsdag		7 33
21	Woensd.		's av. on.
22	Donderd.		8 38
23	Vrijdag		6 46
24	Zaterdag		7 58
25	ZONDAG	Pauli Bekeering.	9 2
26	Maandag		10 8
27	Dingsdag		11 18
28	Woensd.	Agnes H. Driev.	's m. on.
29	Donderd.		0 21
30	Vrijdag		1 29
31	Zaterdag		2 39

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 16 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	3	36	8	13	3	54	Volle M. in de <i>Kreeft</i> u. m.
2	12	4	4	8	13	3	55	7 Jan. 's morg. ten 6 34
3	12	4	32	8	13	3	56	Laatste kw. in de <i>Weeg-</i>
4	12	5	0	8	13	3	57	<i>schaal</i> 14 Jan. 's morg. t. 1 43
5	12	5	27	8	12	3	58	Nieuwe M. in den <i>Steenbok</i>
6	12	5	54	8	12	4	0	21 Jan. 's morg. ten 7 51
7	12	6	20	8	12	4	1	Eerste kw. in den <i>Stier</i>
8	12	6	46	8	11	4	3	29 Jan. 's morg. ten 10 59
9	12	7	12	8	11	4	4	—
10	12	7	36	8	10	4	5	<i>Venus</i> is <i>avondster</i> ; zij
11	12	8	1	8	10	4	7	gaat onder:°
12	12	8	24	8	9	4	8	1 Jan. 's av. ten 5 u. 46 m.
13	12	8	47	8	8	4	10	16 Jan. 's av. ten 6 u. 35 m.
14	12	9	10	8	8	4	11	<i>Mars</i> komt op:
15	12	9	32	8	7	4	12	1 Jan. 's av. ten 6 u. 18 m.
16	12	9	53	8	6	4	14	16 Jan. 's av. ten 4 u. 47 m.
17	12	10	13	8	5	4	16	Den 24 Jan. treedt zij in
18	12	10	33	8	4	4	18	<i>tegenstand</i> met de zon.
19	12	10	52	8	3	4	19	<i>Jupiter</i> komt op:
20	12	11	11	8	2	4	21	1 Jan. 's morg. ten 3 u. 44 m.
21	12	11	28	8	1	4	23	16 Jan. 's morg. ten 2 u. 58 m.
22	12	11	45	8	0	4	25	<i>Saturnus</i> gaat onder:
23	12	12	1	7	59	4	26	1 Jan. 's morg. ten 1 u. 55 m.
24	12	12	17	7	57	4	28	16 Jan. 's morg. ten 0 u. 54 m.
25	12	12	31	7	56	4	30	
26	12	12	45	7	55	4	32	
27	12	12	58	7	54	4	34	
28	12	13	10	7	52	4	35	
29	12	13	21	7	51	4	37	
30	12	13	32	7	49	4	39	
31	12	13	41	7	48	4	41	

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

F E B R U A R I J, Tijlente Taalbank

1	ZONDAG		's m. on.
2	Maandag	<i>Maria Lichtmis.</i>	4 57
3	Dingsdag		6 0
4	Woensd.		6 53
5	Donderd.		's av. op
6	Vrijdag		8 51
7	Zaterdag		7 17
8	ZONDAG	Septuagesima.	8 42
9	Maandag		10 7
10	Dingsdag		11 29
11	Woensd.		's m. op
12	Donderd.		0 50
13	Vrijdag		2 9
14	Zaterdag		3 23
15	ZONDAG	Sexagesima.	4 31
16	Maandag		5 29
17	Dingsdag		6 17
18	Woensd.		6 54
19	Donderd.	<i>Z. M. Koning Willem III. verj.</i>	7 24
20	Vrijdag		's av. on.
21	Zaterdag		6 50
22	ZONDAG	Quinquagesima. Petri Cath.	7 56
23	Maandag		9 2
24	Dingsdag	Vastenavond.	10 9
25	Woensd.	<i>St. Matth. Aschdag H. Driev.</i>	11 16
26	Donderd.		's m. on.
27	Vrijdag		0 23
28	Zaterdag		1 32
29	ZONDAG	Quadragesima Groote Vastenav.	2 39

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 52 m. langer.
	u.	m.	s.			
1	12	13	50	7 46	4 43	u. m. Volle M. in den <i>Leeuw</i>
2	12	13	58	7 45	4 45	5 Febr. 's avonds ten 7 17
3	12	14	5	7 43	4 47	Laatste kw. in den <i>Scorpioen</i> 12 Febr. 's morg. t. 10 27
4	12	14	11	7 41	4 49	Nieuwe M. in de <i>Visschen</i>
5	12	14	16	7 40	4 51	20 Febr. 's morg. ten 1 19
6	12	14	21	7 38	4 52	Eerste kw. in de <i>Tweelingen</i> 28 Febr. 's morg. ten 5 56
7	12	14	25	7 36	4 54	—
8	12	14	28	7 34	4 56	<i>Venus</i> gaat onder:
9	12	14	30	7 32	4 58	1 Febr. 's av. ten 7 u. 29 m.
10	12	14	31	7 31	5 0	16 Febr. 's av. ten 8 u. 18 m.
11	12	14	32	7 29	5 2	<i>Mars</i> gaat onder:
12	12	14	32	7 27	5 4	1 Febr. 's morg. ten 8 u. 7 m.
13	12	14	31	7 25	5 6	16 Febr. 's morg. ten 6 u. 53 m.
14	12	14	29	7 23	5 8	<i>Jupiter</i> komt op:
15	12	14	27	7 21	5 10	1 Febr. 's morg. ten 2 u. 6 m.
16	12	14	24	7 19	5 11	16 Febr. 's morg. ten 1 u. 15 m.
17	12	14	20	7 17	5 13	<i>Saturnus</i> gaat onder:
18	12	14	16	7 15	5 15	1 Febr. 's av. ten 11 u. 58 m.
19	12	14	11	7 13	5 17	16 Febr. 's av. ten 11 u. 2 m.
20	12	14	5	7 11	5 19	
21	12	13	58	7 9	5 21	
22	12	13	51	7 7	5 23	
23	12	13	43	7 5	5 25	
24	12	13	35	7 2	5 27	
25	12	13	26	7 0	5 28	
26	12	13	16	6 58	5 30	
27	12	13	6	6 56	5 32	
28	12	12	55	6 54	5 34	
29	12	12	44	6 52	5 36	

Zon in X Pisces, den 19.

M A A R T, Twentse Taalbank

1	Maandag		's m. on.
2	Dingsdag		4 41
3	Woensd.	Quatert.	5 30
4	Donderd.		6 10
5	Vrijdag	Quatert.	6 42
6	Zaturdag	Quatert.	's av. op
7	ZONDAG	Reminiscere.	7 39
8	Maandag		9 6
9	Dingsdag		10 31
10	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas.	11 55
11	Donderd.		's m. op
12	Vrijdag		1 13
13	Zaturdag		2 28
14	ZONDAG	Oculi.	3 27
15	Maandag		4 17
16	Dingsdag		4 57
17	Woensd.		5 29
18	Donderd.		5 53
19	Vrijdag		6 14
20	Zaturdag		's av. on.
21	ZONDAG	Laetare.	6 53
22	Maandag		7 39
23	Dingsdag		9 6
24	Woensd.		10 14
25	Donderd.	<i>Maria Boodschap.</i>	11 22
26	Vrijdag		's m. on.
27	Zaturdag		0 29
28	ZONDAG	Judica.	1 33
29	Maandag		2 32
30	Dingsdag		3 23
31	Woensd.		4 8

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	12	32	6	49	5	38	Volle M. in de <i>Maagd</i> u. m.
2	12	12	19	6	47	5	40	6 Maart 's morg. ten 5 55
3	12	12	6	6	45	5	41	Laatste kw. in den <i>Schut-</i>
4	12	11	53	6	43	5	43	ter 12 Maart 's av. ten 8 54
5	12	11	39	6	40	5	45	Nieuwe M. in den <i>Rom</i>
6	12	11	25	6	38	5	47	20 Maart 's avonds ten 7 7
7	12	11	10	6	36	5	49	Eerste kw. in de <i>Kreeft</i>
8	12	10	55	6	33	5	50	28 Maart 's avonds ten 9 14
9	12	10	40	6	31	5	52	<i>Venus</i> gaat onder:
10	12	10	24	6	29	5	54	1 Maart 's av. ten 9 u. 2 m.
11	12	10	8	6	26	5	56	16 Maart 's av. ten 9 u. 50 m.
12	12	9	51	6	24	5	58	<i>Mars</i> gaat onder:
13	12	9	35	6	22	6	0	1 Maart 's morg. ten 5 u. 49 m.
14	12	9	18	6	19	6	1	16 Maart 's morg. ten 4 u. 48 m.
15	12	9	1	6	17	6	3	<i>Jupiter</i> komt op:
16	12	8	43	6	15	6	5	1 Maart 's morg. ten 0 u. 23 m.
17	12	8	26	6	12	6	7	16 Maart 's av. ten 11 u. 20 m.
18	12	8	8	6	10	6	9	<i>Saturnus</i> gaat onder:
19	12	7	50	6	8	6	10	1 Maart 's av. ten 10 u. 13 m.
20	12	7	32	6	5	6	12	16 Maart 's av. ten 9 u. 24 m.
21	12	7	14	6	3	6	14	
22	12	6	56	6	1	6	15	
23	12	6	38	5	58	6	17	
24	12	6	19	5	56	6	19	
25	12	6	1	5	54	6	21	
26	12	5	42	5	51	6	22	
27	12	5	24	5	49	6	24	
28	12	5	5	5	46	6	26	
29	12	4	47	5	44	6	27	
30	12	4	28	5	42	6	29	
31	12	4	10	5	39	6	31	

Zon in γ Arics, den 20.

A P R I L,

Twentse Taalbank

1	Donderd.		's m. on.
2	Vrijdag		8 8
3	Zaturdag		8 32
4	ZONDAG	Palmarum.	's av. op
5	Maandag		8 1
6	Dingsdag		9 28
7	Woensd.		10 53
8	Donderd.	Witte Dond. <i>H. Driev. Princ.</i>	's m. op
9	Vrijdag	Goede Vrijd. (<i>Wilh. Mar. Soph.</i>	0 11
10	Zaturdag	(<i>Louis. verj.</i>	1 20
11	ZONDAG	PASCHEN.	2 16
12	Maandag	2 ^o PAASCHDAG.	3 0
13	Dingsdag		3 34
14	Woensd.		4 0
15	Donderd.		4 22
16	Vrijdag		4 40
17	Zaturdag		4 56
18	ZONDAG	Quasimodo.	5 12
19	Maandag		's av. on.
20	Dingsdag		8 5
21	Woensd.		9 14
22	Donderd.		10 22
23	Vrijdag		11 28
24	Zaturdag		's m. on.
25	ZONDAG	Misericordia.	0 28
26	Maandag		1 21
27	Dingsdag		2 5
28	Woensd.		2 41
29	Donderd.		3 10
30	Vrijdag		3 34

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 58 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	3	52	5	37	6	33	Volle M. in de <i>Weegschaal</i>
2	12	3	34	5	35	6	35	4 April 's avonds ten 2 48
3	12	3	15	5	32	6	36	Laatste kw. in den <i>Steenbok</i> 11 April 's morg. ten 9 24
4	12	2	58	5	30	6	38	Nieuwe M. in den <i>Ram</i>
5	12	2	40	5	27	6	40	19 April 's avonds ten 0 10
6	12	2	22	5	25	6	42	Eerste kw. in den <i>Leeuw</i>
7	12	2	5	5	23	6	43	27 April 's morg. ten 8 27
8	12	1	48	5	21	6	45	—
9	12	1	31	5	18	6	47	<i>Venus</i> gaat onder:
10	12	1	14	5	16	6	48	1 April 's av. ten 10 u. 41 m.
11	12	0	58	5	14	6	50	16 April 's av. ten 11 u. 23 m.
12	12	0	42	5	11	6	52	<i>Mars</i> gaat onder:
13	12	0	27	5	9	6	54	1 April 's morg. ten 3 u. 49 m.
14	12	0	11	5	7	6	55	16 April 's morg. ten 2 u. 59 m.
15	11	59	56	5	5	6	57	<i>Jupiter</i> komt op:
16	11	59	42	5	2	6	59	1 April 's av. ten 10 u. 12 m.
17	11	59	28	5	0	7	1	16 April 's av. ten 9 u. 6 m.
18	11	59	14	4	58	7	2	<i>Saturnus</i> gaat onder:
19	11	59	1	4	56	7	4	1 April 's av. ten 8 u. 33 m.
20	11	58	48	4	54	7	6	16 April 's av. ten 7 u. 43 m.
21	11	58	35	4	51	7	7	Den 27 April treedt zij in
22	11	58	23	4	49	7	9	<i>conjunctie</i> met de zon.
23	11	58	11	4	47	7	11	
24	11	58	0	4	45	7	13	
25	11	57	49	4	43	7	14	
26	11	57	39	4	41	7	16	
27	11	57	29	4	39	7	18	
28	11	57	20	4	37	7	20	
29	11	57	11	4	35	7	21	
30	11	57	3	4	33	7	23	

Zon in ♋ Taurus, den 19.

1	Zaturdag	<i>Philippus en Jacobus.</i>	's m. on.
2	ZONDAG	Jubilate.	4 17
3	Maandag	Kruisvinding.	's av. op
4	Dingsdag		8 22
5	Woensd.		9 46
6	Donderd.		11 2
7	Vrijdag		's m. op
8	Zaturdag		0 7
9	ZONDAG	Cantate.	0 58
10	Maandag		1 36
11	Dingsdag		2 6
12	Woensd.		2 28
13	Donderd.		2 48
14	Vrijdag		3 8
15	Zaturdag		3 20
16	ZONDAG	Vocem.	3 35
17	Maandag	Kruisdag.	3 52
18	Dingsdag		4 10
19	Woensd.		's av. on.
20	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	9 21
21	Vrijdag		10 24
22	Zaturdag		11 20
23	ZONDAG	Exaudi.	's m. on.
24	Maandag		0 7
25	Dingsdag		0 44
26	Woensd.		1 14
27	Donderd.		1 39
28	Vrijdag		2 1
29	Zaturdag		2 21
30	ZONDAG	PINKSTER.	2 41
31	Maandag	2° PINKSTERDAG.	3 3

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.		Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 34 m. langer.
	u.	m.	u. m.	u. m.	
1	11	56 55	4 31	7 25	Volle M. in den <i>Scorpioen</i> 3 Mei 's av. ten 10 47 u. m.
2	11	56 48	4 29	7 26	Laatste kw. in den <i>Waerman</i> 10 Mei 's av. ten 11 48
3	11	56 41	4 27	7 28	Nieuwe M. in den <i>Stier</i> 19 Mei 's morg. ten 3 40
4	11	56 35	4 25	7 30	Eerste kw. in de <i>Maagd</i> 26 Mei 's avonds ten 4 3
5	11	56 30	4 23	7 31	
6	11	56 25	4 21	7 33	
7	11	56 20	4 19	7 35	
8	11	56 16	4 17	7 36	
9	11	56 13	4 16	7 38	<i>Venus</i> gaat onder: 1 Mei 's av. ten 11 u. 51 m.
10	11	56 10	4 14	7 40	16 Mei 's av. ten 11 u. 55 m.
11	11	56 8	4 12	7 41	
12	11	56 6	4 11	7 43	<i>Mars</i> gaat onder: 1 Mei 's morg. ten 2 u. 11 m.
13	11	56 6	4 9	7 44	16 Mei 's morg. ten 1 u. 23 m.
14	11	56 6	4 7	7 46	
15	11	56 6	4 6	7 47	
16	11	56 7	4 4	7 49	<i>Jupiter</i> is gedurende deze maand den geheelen nacht zichtbaar; den 8 Mei treedt zij in <i>tegenstand</i> met de zon.
17	11	56 8	4 3	7 51	
18	11	56 10	4 1	7 52	
19	11	56 13	3 59	7 54	
20	11	56 16	3 58	7 55	<i>Saturnus</i> verliest zich in de morgenschemering.
21	11	56 20	3 57	7 56	
22	11	56 24	3 56	7 58	
23	11	56 29	3 54	7 59	
24	11	56 34	3 53	8 1	
25	11	56 39	3 52	8 2	
26	11	56 46	3 51	8 3	
27	11	56 52	3 50	8 5	
28	11	56 59	3 49	8 6	
29	11	57 7	3 47	8 7	
30	11	57 15	3 45	8 8	
31	11	57 23	3 44	8 10	

Zon in Π Gemini, den 21.

J U N I J,

Twentse Taalb
nk

1	Dingsdag		's m. on.
2	Woensd.	Quatert.	's av. op
3	Donderd.		9 49
4	Vrijdag	Quatert.	10 48
5	Zaterdag	Quatert.	11 33
6	ZONDAG	<i>Dom. Trin. H. Driev.</i>	's m. op
7	Maandag		0 7
8	Dingsdag		0 33
9	Woensd.		0 54
10	Donderd.	<i>Sacrament.</i>	1 12
11	Vrijdag		1 27
12	Zaterdag		1 43
13	ZONDAG	<i>Prins Will. Freder. Hendr. verj.</i>	1 59
14	Maandag		2 16
15	Dingsdag		2 36
16	Woensd.		3 1
17	Donderd.	<i>Haar Maj. de Koningin verj.</i>	's av. on.
18	Vrijdag	Overwinning bij Waterloo.	9 15
19	Zaterdag		10 6
20	ZONDAG	<i>Dank- en Bededag.</i>	10 47
21	Maandag		11 19
22	Dingsdag		11 45
23	Woensd.		's m. on.
24	Donderd.	Johan Babtist.	0 8
25	Vrijdag		0 27
26	Zaterdag		0 47
27	ZONDAG		1 7
28	Maandag	Vast.	1 29
29	Dingsdag	<i>Petrus en Paulus.</i>	1 57
30	Woensd.		2 32

Z O M E R M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden van 1—21 Junij 19 m. langer; vervolgens tot aan het einde der maand 6 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	57	32	3	43	8	11	Volle M. in den Schutter u. m.
2	11	57	41	3	44	8	12	2 Junij 's morg. ten 6 50
3	11	57	51	3	43	8	13	Laatste kw. in de Visschen
4	11	58	0	3	42	8	14	9 Junij 's avonds ten 3 39
5	11	58	11	3	42	8	15	Nieuwe M. in de Tweelingen
6	11	58	21	3	41	8	16	17 Junij 's av. ten 5 12
7	11	58	32	3	40	8	17	Eerste kw. in de Weegschaal
8	11	58	43	3	40	8	18	24 Junij 's av. ten 9 11
9	11	58	55	3	40	8	19	—
10	11	59	7	3	39	8	19	Venus prijkt in vollen luister; zij gaat onder:
11	11	59	19	3	39	8	20	1 Junij 's av. ten 11 u. 32 m.
12	11	59	31	3	39	8	21	16 Junij 's av. ten 10 u. 46 m.
13	11	59	43	3	38	8	21	Mars gaat onder:
14	11	59	56	3	38	8	22	1 Junij 's morg. ten 0 u. 34 m.
15	12	0	9	3	38	8	22	16 Junij 's av. ten 11 u. 45 m.
16	12	0	22	3	38	8	23	Jupiter gaat onder:
17	12	0	34	3	38	8	23	1 Junij 's morg. ten 2 u. 56 m.
18	12	0	47	3	38	8	24	16 Junij 's morg. ten 1 u. 54 m.
19	12	1	1	3	38	8	24	Saturnus komt op:
20	12	1	14	3	38	8	24	1 Junij 's morg. ten 2 u. 48 m.
21	12	1	27	3	38	8	25	16 Junij 's morg. ten 1 u. 54 m.
22	12	1	40	3	38	8	25	
23	12	1	53	3	38	8	25	
24	12	2	5	3	39	8	25	
25	12	2	18	3	39	8	25	
26	12	2	31	3	40	8	25	
27	12	2	43	3	40	8	25	
28	12	2	55	3	41	8	25	
29	12	3	7	3	41	8	25	
30	12	3	19	3	42	8	24	

Zon in ♋ Cancer, den 21.

JULIJ, Twentse Taalbank

1	Donderd.		's av. op
2	Vrijdag	Maria Visitatie.	9 26
3	Zaturdag		10 8
4	ZONDAG		10 38
5	Maandag		10 88
6	Dingsdag		11 17
7	Woensd.		11 34
8	Donderd.		11 49
9	Vrijdag		's m. op
10	Zaturdag		0 4
11	ZONDAG		0 21
12	Maandag		0 40
13	Dingsdag		1 2
14	Woensd.		1 51
15	Donderd.		2 8
16	Vrijdag		2 56
17	Zaturdag		's av. on.
18	ZONDAG		9 21
19	Maandag	Hondsdagen begin.	9 50
20	Dingsdag		10 13
21	Woensd.		10 34
22	Donderd.		10 53
23	Vrijdag		11 13
24	Zaturdag		11 34
25	ZONDAG	St. Jacob.	11 59
26	Maandag		's m. on.
27	Dingsdag		0 30
28	Woensd.		1 10
29	Donderd.		2 1
30	Vrijdag		3 3
31	Zaturdag		's av. op

HOOIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 12 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	3	31	3	43	8	24	u. m. Volle M. in den <i>Steenbok</i>
2	12	3	42	3	43	8	23	1 Julij 's avonds ten 3 53
3	12	3	53	3	44	8	23	Laatste kw. in den <i>Ram</i>
4	12	4	4	3	45	8	22	9 Julij 's morg. ten 8 31
5	12	4	14	3	46	8	22	Nieuwe M. in de <i>Kreeft</i>
6	12	4	24	3	47	8	21	17 Julij 's morg. ten 4 40
7	12	4	34	3	48	8	21	Eerste kw. in den <i>Scorpioen</i> 24 Julij 's morg. ten 1 26
8	12	4	43	3	49	8	20	Volle M. in den <i>Waterman</i>
9	12	4	52	3	50	8	19	31 Julij 's morg. ten 2 36
10	12	5	1	3	51	8	19	—
11	12	5	9	3	52	8	18	<i>Venus</i> verliest zich al spoedig in de avondschemering;
12	12	5	17	3	53	8	17	den 21 Julij treedt zij in benedenste <i>conjunctie</i> met de
13	12	5	24	3	54	8	16	zon en wordt nu <i>morgenster</i> .
14	12	5	31	3	55	8	15	
15	12	5	37	3	56	8	14	
16	12	5	43	3	58	8	13	<i>Mars</i> gaat onder:
17	12	5	49	3	59	8	12	1 Julij 's av. ten 10 u. 59 m.
18	12	5	53	4	0	8	11	16 Julij 's av. ten 10 u. 13 m.
19	12	5	58	4	1	8	9	<i>Jupiter</i> gaat onder:
20	12	6	2	4	3	8	8	1 Julij 's morg. ten 0 u. 53 m.
21	12	6	5	4	4	8	7	16 Julij 's av. ten 11 u. 49 m.
22	12	6	7	4	6	8	5	
23	12	6	9	4	7	8	4	<i>Saturnus</i> komt op:
24	12	6	11	4	9	8	3	1 Julij 's morg. ten 0 u. 57 m.
25	12	6	11	4	11	8	1	16 Julij 's av. ten 11 u. 58 m.
26	12	6	12	4	12	8	0	
27	12	6	11	4	13	7	58	
28	12	6	10	4	15	7	57	
29	12	6	9	4	16	7	55	
30	12	6	6	4	18	7	54	
31	12	6	3	4	19	7	52	

Zon in ♌ Leo, den 22.

AUGUSTUS,

1	ZONDAG		's av. op
2	Maandag		9 21
3	Dingsdag		9 39
4	Woensd.		9 54
5	Donderd.		10 10
6	Vrijdag		10 26
7	Zaterdag	St. Albert.	10 43
8	ZONDAG		11 4
9	Maandag		11 29
10	Dingsdag	St. Laurens.	's m. op
11	Woensd.		0 2
12	Donderd.		0 44
13	Vrijdag		1 39
14	Zaterdag	Vast.	2 48
15	ZONDAG	Maria Hemelvaart.	's av. on.
16	Maandag		8 16
17	Dingsdag		8 38
18	Woensd.		8 58
19	Donderd.	Hondsdagen einde.	9 18
20	Vrijdag		9 39
21	Zaterdag		10 3
22	ZONDAG		10 32
23	Maandag		11 9
24	Dingsdag	St. Bartholomeus.	11 38
25	Woensd.	Prins Will. Alex. Car. Hendr.	's m. on.
26	Donderd.	(Freder. verj.	0 52
27	Vrijdag		1 38
28	Zaterdag		3 9
29	ZONDAG	St. Jans onthoofding.	's av. op
30	Maandag		7 43
31	Dingsdag		8 0

O O G S T M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 54 m. korter.
	u.	m.	s.			
1	12	6	0	4 21	7 50	Laatste kw. in den <i>Stier</i>
2	12	5	56	4 22	7 49	8 Aug. 's morg. ten 1 51
3	12	5	51	4 24	7 47	Nieuwe M. in den <i>Leeuw</i>
4	12	5	46	4 25	7 45	15 Aug. 's avonds ten 2 22
5	12	5	40	4 27	7 43	Eerste kw. in den <i>Scorpioen</i>
6	12	5	34	4 29	7 41	22 Aug. 's morg. ten 6 26
7	12	5	27	4 30	7 40	Volle M. in de <i>Visschen</i>
8	12	5	19	4 32	7 38	29 Aug. 's avonds ten 3 31
9	12	5	11	4 33	7 36	— <i>Venus</i> is morgenster; zij
10	12	5	2	4 35	7 34	komt op:
11	12	4	53	4 37	7 32	1 Aug. 's morg. ten 3 u. 36 m.
12	12	4	43	4 38	7 30	16 Aug. 's morg. ten 2 u. 22 m.
13	12	4	33	4 40	7 28	<i>Mars</i> gaat onder:
14	12	4	22	4 42	7 26	1 Aug. 's av. ten 9 u. 24 m.
15	12	4	11	4 43	7 24	16 Aug. 's av. ten 8 u. 39 m.
16	12	3	59	4 45	7 22	<i>Jupiter</i> gaat onder:
17	12	3	47	4 47	7 20	1 Aug. 's av. ten 10 u. 47 m.
18	12	3	34	4 48	7 18	16 Aug. 's av. ten 9 u. 50 m.
19	12	3	20	4 50	7 16	<i>Saturnus</i> komt op:
20	12	3	6	4 52	7 13	1 Aug. 's av. ten 10 u. 57 m.
21	12	2	52	4 53	7 11	16 Aug. 's av. ten 10 u. 1 m.
22	12	2	37	4 55	7 9	
23	12	2	21	4 57	7 7	
24	12	2	6	4 59	7 5	
25	12	1	49	5 0	7 2	
26	12	1	33	5 2	7 0	
27	12	1	16	5 3	6 58	
28	12	0	58	5 5	6 56	
29	12	0	40	5 7	6 53	
30	12	0	22	5 9	6 51	
31	12	0	4	5 10	6 49	

Zon in *my Virgo*, den 23.

S E P T E M B E R,

1	Woensd.		's av. op
2	Donderd.		8 31
3	Vrijdag		8 47
4	Zaturdag	<i>Kroonprins Will. Nicol. Alex.</i>	9 6
5	ZONDAG	<i>(Fred. Karel Hendr. verj.</i>	9 29
6	Maandag		9 57
7	Dingsdag		10 35
8	Woensd.	<i>Maria Geboorte.</i>	11 22
9	Donderd.		's m. op
10	Vrijdag		0 23
11	Zaturdag		1 35
12	ZONDAG		2 55
13	Maandag		's av. on.
14	Dingsdag	<i>Kruisverheffing.</i>	7 4
15	Woensd.	<i>Quatert.</i>	7 21
16	Donderd.		7 42
17	Vrijdag	<i>St. Lambert. Quatert.</i>	8 5
18	Zaturdag	<i>Quatert.</i>	8 35
19	ZONDAG		9 7
20	Maandag		9 51
21	Dingsdag	<i>St. Mattheus.</i>	10 45
22	Woensd.		11 49
23	Donderd.		's m. on.
24	Vrijdag		0 58
25	Zaturdag		2 9
26	ZONDAG		3 21
27	Maandag		4 31
28	Dingsdag		's av. op
29	Woensd.	<i>St. Michiel.</i>	6 36
30	Donderd.		6 53

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 1 m. korter.
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	
1	11	59	45	5 12	6 47	u. m. Laatste kw. in de <i>Twelingen</i> 6 Sept. 's av. ten 6 59
2	11	59	26	5 13	6 44	Nieuwe M. in de <i>Maagd</i> 13 Sept. 's avonds ten 11 3
3	11	59	7	5 15	6 42	Eerste kw. in den <i>Schutter</i> 20 Sept. 's av. ten 1 42
4	11	58	47	5 17	6 40	Volle M. in den <i>Ram</i> 28 Sept. 's morg. ten 6 49
5	11	58	27	5 18	6 37	—
6	11	58	7	5 20	6 35	<i>Venus</i> komt op: 1 Sept. 's morg. ten 1 u. 41 m.
7	11	57	47	5 22	6 33	16 Sept. 's morg. ten 1 u. 31 m.
8	11	57	27	5 24	6 30	<i>Mars</i> gaat onder: 1 Sept. 's av. ten 7 u. 52 m.
9	11	57	7	5 25	6 28	16 Sept. 's av. ten 7 u. 10 m.
10	11	56	46	5 27	6 26	<i>Jupiter</i> gaat onder: 1 Sept. 's av. ten 8 u. 52 m.
11	11	56	25	5 29	6 23	16 Sept. 's av. ten 7 u. 57 m.
12	11	56	4	5 30	6 21	<i>Saturnus</i> komt op: 1 Sept. 's av. ten 8 u. 58 m.
13	11	55	43	5 32	6 19	16 Sept. 's av. ten 7 u. 58 m.
14	11	55	23	5 34	6 16	
15	11	55	1	5 35	6 14	
16	11	54	40	5 37	6 11	
17	11	54	19	5 39	6 9	
18	11	53	58	5 40	6 7	
19	11	53	37	5 42	6 4	
20	11	53	16	5 44	6 2	
21	11	52	55	5 45	6 0	
22	11	52	34	5 47	5 57	
23	11	52	14	5 48	5 55	
24	11	51	53	5 50	5 53	
25	11	51	32	5 52	5 50	
26	11	51	12	5 53	5 48	
27	11	50	52	5 55	5 45	
28	11	50	32	5 57	5 43	
29	11	50	12	5 59	5 41	
30	11	49	53	6 0	5 39	

Zon in ♎ Libra, den 22.

O C T O B E R,

1	Vrijdag		's av. op
2	Zaterdag		7 31
3	ZONDAG		7 37
4	Maandag		8 29
5	Dingsdag		9 12
6	Woensd.		10 6
7	Donderd.		11 11
8	Vrijdag		's m. op
9	Zaterdag		0 26
10	ZONDAG	Victor. Maria van Rem.	1 47
11	Maandag		3 12
12	Dingsdag		4 39
13	Woensd.		's av. on.
14	Donderd.		6 4
15	Vrijdag		6 30
16	Zaterdag	St. Gallus.	7 2
17	ZONDAG		7 44
18	Maandag	St. Lucas.	8 36
19	Dingsdag		9 38
20	Woensd.		10 47
21	Donderd.		11 39
22	Vrijdag		's m. on.
23	Zaterdag		1 11
24	ZONDAG		2 21
25	Maandag		3 30
26	Dingsdag		4 38
27	Woensd.		5 45
28	Donderd.	Simon en Judas.	's av. op
29	Vrijdag		5 35
30	Zaterdag		5 59
31	ZONDAG		6 29

WIJNMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 2 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	49	34	6	2	5	36	Laatste kw. in de <i>Kreeft</i>
2	11	49	15	6	4	5	34	6 Oct. 's morg. ten 11 1
3	11	48	56	6	5	5	32	Nieuwe M. in de <i>Weeg-</i>
4	11	48	38	6	7	5	29	<i>schaal</i> 13 Oct. 's morg. t. 7 39
5	11	48	20	6	9	5	27	Eerste kw. in den <i>Steen-</i>
6	11	48	3	6	11	5	24	<i>bok</i> 20 Oct. 's morg. ten 0 20
7	11	47	46	6	12	5	22	Volle M. in den <i>Stier</i>
8	11	47	29	6	14	5	20	28 Oct. 's morg. ten 0 18
9	11	47	13	6	16	5	17	—
10	11	46	57	6	17	5	15	<i>Venus</i> komt op:
11	11	46	42	6	19	5	13	1 Oct. 's morg. ten 1 u. 42 m.
22	11	46	28	6	21	5	11	16 Oct. 's morg. ten 2 u. 6 m.
13	11	46	13	6	23	5	8	<i>Mars</i> gaat onder:
14	11	46	0	6	25	5	6	1 Oct. 's av. ten 6 u. 29 m.
15	11	45	47	6	26	5	4	16 Oct. 's av. ten 5 u. 52 m.
16	11	45	34	6	28	5	2	<i>Jupiter</i> gaat onder:
17	11	45	22	6	30	5	0	1 Oct. 's av. ten 7 u. 5 m.
18	11	45	11	6	32	4	57	16 Oct. 's av. ten 6 u. 13 m.
19	11	45	0	6	34	4	55	<i>Saturnus</i> komt op:
20	11	44	50	6	35	4	53	1 Oct. 's av. ten 6 u. 58 min.
11	11	44	41	6	37	4	51	16 Oct. 's av. ten 5 u. 57 m.
22	11	44	32	6	39	4	49	
23	11	44	23	6	41	4	47	
24	11	44	16	6	43	4	45	
25	11	44	9	6	44	4	43	
26	11	44	3	6	46	4	41	
27	11	43	58	6	48	4	39	
28	11	43	53	6	50	4	37	
29	11	43	49	6	52	4	35	
30	11	43	46	6	54	4	33	
31	11	43	44	6	55	4	31	

Zon in m Scorpio, den 23.

NOVEMBER, rentse Taalbank

1	Maandag	<i>Allerheiligen.</i>	's av. op
2	Dingsdag	Allerzielen.	7 86
3	Woensd.	St. Hubert. Overijss. Dankd. voor	8 86
4	Donderd.	(het Gewas.	10 6
5	Vrijdag		11 22
6	Zaturdag		's m. op
7	ZONDAG	St. Willebrordus.	0 43
8	Maandag		2 6
9	Dingsdag		3 32
10	Woensd.		5 0
11	Donderd.	St. Marten.	's av. on.
12	Vrijdag	St. Lebuinus.	4 86
13	Zaturdag		5 33
14	ZONDAG		6 21
15	Maandag		7 21
16	Dingsdag		8 30
17	Woensd.		9 44
18	Donderd.		10 87
19	Vrijdag	Oct. St. Lebuinus.	's m. on.
20	Zaturdag		0 10
21	ZONDAG	Maria Presentatie.	1 19
22	Maandag		2 28
23	Dingsdag		3 38
24	Woensd.		4 43
25	Donderd.	St. Catharina H. Drievuld.	5 51
26	Vrijdag		's av. op
27	Zaturdag		4 30
28	ZONDAG	1 Advent.	5 6
29	Maandag		5 51
30	Dingsdag	St. Andreas.	6 48

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. korter.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	43	43	6	57	4	29	Laatste kw. in den <i>Leeuw</i>
2	11	43	42	6	59	4	27	5 Nov. 's morg. ten 1 5
3	11	43	42	7	1	4	25	Nieuwe M. in den <i>Scorpi-</i>
4	11	43	43	7	3	4	23	<i>oen</i> 11 Nov. 's av. ten 5 5
5	11	43	45	7	5	4	21	Eerste kw. in den <i>Water-</i>
6	11	43	48	7	7	4	20	<i>man</i> 18 Nov. 's av. ten 2 52
7	11	43	51	7	8	4	18	Volle M. in de <i>Tweelingen</i>
8	11	43	56	7	10	4	16	26 Nov. 's avonds ten 7 6
9	11	44	1	7	12	4	15	—
10	11	44	7	7	14	4	13	<i>Venus</i> komt op:
11	11	44	14	7	16	4	11	1 Nov. 's morg. ten 2 u. 42 m.
12	11	44	22	7	17	4	10	16 Nov. 's morg. ten 3 u. 20 m.
13	11	44	30	7	19	4	8	<i>Mars</i> gaat onder:
14	11	44	40	7	21	4	7	1 Nov. 's av. ten 5 u. 17 m.
15	11	44	50	7	23	4	5	16 Nov. 's av. ten 4 u. 50 m.
16	11	45	2	7	25	4	4	<i>Jupiter</i> verliest zich al-
17	11	45	14	7	26	4	3	lengs in de avondschemering;
18	11	45	26	7	28	4	1	zij treedt den 26 Nov. in
19	11	45	40	7	30	4	0	<i>conjunctie</i> met de zon.
20	11	45	54	7	32	3	59	<i>Saturnus</i> treedt den 6 Nov.
21	11	46	10	7	33	3	58	in <i>tegenstand</i> met de zon; zij
22	11	46	26	7	35	3	56	gaat onder:
23	11	46	43	7	37	3	55	16 Nov. 's morg. ten 6 u. 25 m.
24	11	47	0	7	38	3	54	
25	11	47	18	7	40	3	53	
26	11	47	37	7	42	3	52	
27	11	47	57	7	43	3	51	
28	11	48	18	7	45	3	50	
29	11	48	39	7	47	3	50	
30	11	49	1	7	48	3	49	

Zon in → Sagittarius, den 22.

D E C E M B E R, Tentse Taalbank

1	Woensd.	Vast.	's av. op
2	Donderd.		9 8
3	Vrijdag	Vast.	10 28
4	Zaturdag		11 48
5	ZONDAG	2 Advent.	's m. op
6	Maandag	St. Nicolaas.	1 6
7	Dingsdag		2 30
8	Woensd.	Vast. <i>Maria Ontvangenis.</i>	3 86
9	Donderd.		5 28
10	Vrijdag	Vast.	6 84
11	Zaturdag		's av. on.
12	ZONDAG	3 Advent.	8 0
13	Maandag		6 7
14	Dingsdag		7 21
15	Woensd.	Quatert. Vast.	8 38
16	Donderd.		9 82
17	Vrijdag	Quatert. Vast.	11 8
18	Zaturdag	Quatert.	's m. on.
19	ZONDAG	4 Advent.	0 15
20	Maandag		1 23
21	Dingsdag	St. Thomas.	2 30
22	Woensd.	Vast.	3 38
23	Donderd.		4 47
24	Vrijdag	Vast.	5 86
25	Zaturdag	CHRISTUS GEBOORTE.	7 4
26	ZONDAG	2° KERSDAG.	's av. op
27	Maandag	St. Johan Evangelist	4 41
28	Dingsdag	Onschuldige Kinder.	5 48
29	Woensd.		6 57
30	Donderd.		8 14
31	Vrijdag	Silvester.	9 33

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden van 1—21 Dec. 23 m. korter; vervolgens tot aan het einde der maand 6 m. langer.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	49	23	7	49	3	48	Laatste kw. in de <i>Maagd</i>
2	11	49	46	7	51	3	47	4 Dec. 's avonds ten 0 47
3	11	50	10	7	52	3	47	Nieuwe M. in den <i>Schut-</i>
4	11	50	35	7	54	3	46	ter 11 Dec. 's morg. ten 3 56
5	11	51	0	7	55	3	46	Eerste kw. in de <i>Visschen</i>
6	11	51	25	7	56	3	45	18 Dec. 's morg. ten 9 4
7	11	51	51	7	58	3	45	Volle M. in de <i>Kreeft</i>
8	11	52	18	7	59	3	45	26 Dec. 's avonds ten 1 34
9	11	52	45	8	0	3	44	—
10	11	53	13	8	1	3	44	<i>Venus</i> komt op:
11	11	53	40	8	2	3	44	1 Dec. 's morg. ten 4 u. 2 m.
12	11	54	9	8	3	3	44	16 Dec. 's morg. ten 4 u. 47 m.
13	11	54	37	8	4	3	44	<i>Mars</i> gaat onder:
14	11	55	6	8	5	3	44	1 Dec. 's avonds ten 4 u. 31 m.
15	11	55	35	8	6	3	44	16 Dec. 's avonds ten 4 u. 21 m.
16	11	56	5	8	7	3	44	<i>Jupiter</i> komt op:
17	11	56	34	8	8	3	44	1 Dec. 's morg. ten 7 u. 27 m.
18	11	57	4	8	9	3	45	16 Dec. 's morg. ten 6 u. 45 m.
19	11	57	34	8	9	3	45	<i>Saturnus</i> gaat onder:
20	11	58	4	8	10	3	46	1 Dec. 's morg. ten 5 u. 20 m.
21	11	58	34	8	10	3	46	16 Dec. 's morg. ten 4 u. 16 m.
22	11	59	4	8	11	3	46	
23	11	59	34	8	12	3	47	
24	12	0	4	8	12	3	48	
25	12	0	33	8	13	3	48	
26	12	1	3	8	13	3	49	
27	12	1	33	8	13	3	50	
28	12	2	2	8	13	3	51	
29	12	2	31	8	13	3	52	
30	12	3	0	8	13	3	53	
31	12	3	29	8	13	3	54	

Zon in ♄ Capric., den 21.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

-
- 19 Jan. 1795. *H. M. de Koningin-Weduwe.*
 1 Febr. 1808. *Prinses Frederik.*
 19 — 1817. *Z. M. den KONING.*
 28 — 1797. *Prins Frederik, Oom des Konings.*
 8 April 1824. *Prinses Sophia, Erf-Groot-Hertogin van Saxon-Weimar-Eisenach, Zuster des Konings.*
 9 Mei 1810. *Prinses Marianne, vroeger Gemalin van Prins Albert van Pruissen, Tante des Konings.*
 13 Junij 1820. *Prins Hendrik, Broeder des Konings.*
 17 — 1818. *H. M. de KONINGIN.*
 5 Julij 1841. *Prinses Maria, Dochter van Prins Frederik.*
 5 Aug. 1828. *Prinses Louisa, Dochter van Prins Frederik.*
 25 — 1851. *Prins Willem Alexander Carel Hendrik Frederik, Zoon des Konings.*
 4 Sept. 1840. *De KROONPRINS.*
-

B I J D R A G E**TOT DE KENNIS VAN DEN OUDEN
LOOP VAN DEN IJSSEL TUSSCHEN
*WESTERVOORT EN DEVENTER.***

Meermalen is in dit jaarboekje (1) de vroegere gesteldheid van de oevers van den IJssel besproken, meermalen zijn daarin over den vroegeren loop van die rivier doorwrochte verhandelingen geleverd, die de duisternis hebben opgeklaard en den toestand van deze streken in ver verwijderde eeuwen duidelijk hebben gemaakt. Bij den eersten oogopslag zal het dus menigeen vermetel of nutteloos toeschijnen, dat ik mij ook aan dit onderwerp heb gewaagd: vermetel, wanneer het mijn streven was om de resultaten, die reeds verkregen zijn, tegen te spreken, nutteloos, wanneer ik die wilde bevestigen. En toch geloof ik, dat het mij niet bezwaarlijk zal vallen die tegen-

(1) In de jaargangen van 1836, 1838, 1839, 1841, 1850.

werping op te lossen. Immers wel verre dat dit betoog zoude strekken om de uitkomsten, door de Heeren MOLHUISEN en VAN DOORNINCK verkregen, omver te werpen, zal ik trachten die nog meer te versterken. Ook het verwijt van te willen bewijzen dat twee maal twee vier is, geloof ik niet te verdienen — immers in de geschiedenis der middeleeuwen, en vooral in die van den aardrijkskundigen toestand van ons vaderland, bestaat nog zulk eene wiskunstige zekerheid niet, dat niet iedere vonk, die het flikkerende licht kan helpen aanblazen, welkom zoude zijn (1). Nutteloos kan het daarenboven nooit genoemd worden, wanneer wij nog eens trachten, de blikken van de Overijsselschen en Gelderschen op den IJssel te vestigen. De IJssel is onze hartader; met hare bevaarbaarheid staan onze scheepvaart, onze handel, onze welvaart, kortom onze geheele toekomst in het naauwste verband. Ontneemt aan den IJssel zijne bevaarbaarheid, en de IJsselsteden moeten tot armzalige onbeduidende vlekken afdalen. Vermeedert die, en ons lacht een helder en schoon verschiet toe. Wel is de tijd voorbij, waarin Deventer, Kampen en Zutphen de vrachtvaart tusschen

(1) Tot bewijs zal het genoeg zijn aan te voeren dat de Heer L. PH. C. VAN DEN BERGH (*Nijhoff's Bijdragen*, deel VII bladz. 290) het betwijfelt dat de IJssel zijn bed heeft veranderd. Regt aangenaam zoude het ons zijn, wanneer het hier ter nedergestelde iederen twijfel bij dezen zoo geachten oudheidkenner konde wegnemen.

Duitschland en Scandinavië in handen hadden, maar toch dat voorbeeld behoeft niet geheel voor ons verloren te zijn. Wat onze voorvaderen met gebrekkige hulpmiddelen konden doen, dat kan, nu ons natuurkrachten ten dienste staan, wier bestaan zij zelfs niet vermoedden, zoo al niet geëvenaard (de verplaatsing van den handel laat zulks niet toe) althans in de verte gevolgd worden. Daartoe zijn slechts twee zaken noodig: ondernemingsgeest, die zijne krachten niet verspilt aan pogingen om de wereld te herscheppen, maar één enkel groot doch bereikbaar doel in het oog houdt, en gestadige oplettenheid op den weg, dien de natuur ons heeft geschonken. Zutphen en Deventer hebben daarbij een gelijk belang. — Niets wat den IJssel betreft kan voor de inwoners van beide steden geheel onbelangrijk zijn. Groote werken zullen daarenboven in den loop van dit jaar op den IJssel worden uitgevoerd, en het onderzoek naar de vroegere bedding van die rivier wordt derhalve een vraagstuk van den dag.

Wij zullen ons in dit betoog niet inlaten met de vraag, welke de oorzaken van de verminderde bevaarbaarheid van den IJssel zijn geweest. Dit is reeds in dit werk gedaan op eene wijze, welke niets te wenschen overlaat. Ons doel is eenvoudig de door VAN SPAEN, zoover ons bekend is, het eerst opgeworpene stelling, dat de IJssel meer westelijk liep dan thans, te bevestigen door oude en oorspronkelijke stukken. Ook de vraag of de IJssel,

tusschen hare scheiding van den Rijn en Doesborgh, door Drusus gegraven is of niet, zullen wij hier ter plaatse niet opzettelijk behandelen, daar wij dit, zoo ons tijd en krachten niet ontbreken, elders hopen te doen. Alleen zal het hier gestelde bijdragen om het voornaamste bezwaar tegen de *Fossa Drusiana*, dat namelijk een gegraven kanaal niet zulke talrijke krommingen zoude hebben, geheel uit den weg te ruimen.

Nemen wij de provinciale kaart van Gelderland vóór ons, dan is de eerste vraag: waar was oudtijds de scheiding van Rijn en IJssel? Niet aan de spitse punt, die men thans de *kop van den IJssel* noemt, maar iets meer westwaarts dáár, waar men nog heden een hank aantreft, die den naam van *de oude IJssel* draagt. Zoo als bekend is, is de tegenwoordige kop van den IJssel eerst in 1773 aangelegd, door het doorsnijden van de zoogenaamde *Plei*, volgens het plan in 1696 door den Ingenieur PASSAVANT ontworpen (1). Wanneer men van dit punt uitgaat, is de eerste flauwe bogt bij den zoogenaamden *Steenweerd*, die, volgens onze gissing, aan den regteroever zal hebben gelegen, terwijl de gegraven gracht den voet van den zomerdijk volgde. Eene veel belangrijker bogt, en die het geheele denkbeeld van een kanaal zoude omverwerpen,

(1) *Van Sypesteyn en de Bordes de Verdediging van Nederland in 1672 en 1673*, Iste stuk, bladz. 48, en het daarbij behorende kaartje.

maakt de rivier bij *Reede*, doch juist dáár draagt het terrein de kennelijkste sporen, dat de oude bedding westwaarts moet worden gezocht. Achter het landgoed *Scherpenhof* toch vertoont zich een aanzienlijk water, *de Laak* genaamd, dat zonder eenigen twijfel de oude IJssel is en dien naam ook van ouds droeg (1). Daardoor werd dan de zoogenaamde *Zuiderweerd* of het *Reedsche laag* geheel afgescheiden van den Veluwschen oever en aan den regteroever gehecht, waar die met den *Valeweerd* een geheel zal hebben uitgemaakt, vóór dat de stroom in twee geweldige bogten de beide weerden van één scheurde. Wij zijn thans in eene bijna loodregte rigting van het punt der scheiding tot bij *Reederoord* gekomen; thans echter stuiten wij op eene zeer belangrijke kromming. De rivier wendt zich namelijk plotseling oostwaarts en stroomt naar *Doesborgh*, om later met geen minder groote bogt naar *Dieren* terug te keeren. Het zoude ons moeilijk vallen, uit de gesteldheid van den grond alleen te bewijzen, dat de IJssel hier meer westwaarts liep, en dat *Doesborgh* dus niet onmiddellijk aan den nieuwen of gegraven IJssel lag (waarmede het echter, zoo als van zelf spreekt, door den ouden IJssel gemeen-

(1) In de Kameraarsrekening van Deventer van het jaar 1408 komt voor: *Item vp den seluen dagh (dinxd. na Sente Andr.) enen armen manne van der oelderysel wonende te reden, die hem becroende dat he onsen burgenen vp ene reyze verlegghet hedde, ghegheuen bi onss scepen ghehiet 1 gul. xiiij pl.*

schap had); doch juist hier, waar het terrein onder onze voeten wegzinkt, staan wij op vastere grond, want wij steunen op oorkonden.

Tot beter verstand van het stuk, dat wij om deszelfs gewigt in zijn geheel mededeelen, diene het volgende. De *Beynhemeweerd*, meestal *Havikkerweerd* geheeten, thans aan den linkeroever des IJssels, had aan Hendrik Heer van Homoet en Wisch, den laatsten van dien tak (een prodigus), toebehoord. Wegens zware geldsommen, daarop geschoten, deden Bernt van Hackfort en Albert Adelyen dien weerd in 1470 geregteijk verkoopen of uitwinnen. Maar in 1486 verkocht Hendrik van Homoet en Wisch al zijne goederen aan Oswald van den Berg. Tusschen dezen en het geslacht Adelyen ontstonden toen langdurige processen over den *Beynhemeweerd*. Een tusschengeschil gaf aanleiding tot het medegedeelde stuk. Het was namelijk de vraag of de jurisdictie over den *Beynhemeweerd* bij den rigter van *Veluwenzoom*, waar de zaak was aangebragt, dan wel bij dien van *Doesborgh* behoorde. De laatste won daarop deze kondschappen in, welke in originali in het grafelijk Bergsche Archief berusten.

Wy Richter Burgermeesteren Scepenen ind Rait der stat Doisborch doen kondt ind tugenaermits desen apenen brieve, dat onss stadt gerichtboick inhelt ind vermach, gelyck hyrna beschreuen steet. It. In pro festo petⁱ ad Cathedram Anno domni lxxxvii, voir Scepenen Richter Zander van den Grotenhus ind Hartwich te

Hiecker, sprack an Warner Lerinck, Richter in den ampte van Doisborch van wegen ons gnedigen heren den Roemsche konyneck hartoige van Gelren ind Greue van Zutphen, Johan Goltzmit, soe hy in voirtyden dat Richtampt van Doisborch verwaert ind bedient heeft, dat he syn konde ind witschap seggen sall van den Beynhommer weerd, tesser tyt Johan Wethorst op woent, in den kyrspell van Doisborch gelegen, soe wes oen dair aff kundich is, mit wat gerichte men den Beynhommer weerd myt allen synen tobehoir van des gerichts wegen pleecht te berichten, ind waer die ghene, die den vurss. Beynhommer weerd bewoenden, alle tyt schattinge ind schillinge gegeuen ind van des vurss. Beynhommers weerds wegen heren dienst gedaen hebben. Dede Johan vurss. des niet, queme Warner Richter vurss., van wegen ons gnedigen heren vurss. des in schaden, soe goet as tweehondert ailde schilde, ind gheerden dair aff gericht ind gerecht antwoordt. Op anspraeck Warner Lerincks Richters vurss. antwoirde Johan Goltzmit ind seechde sich der tweehondert ailde schilde alingb ind all onschuldig, ind seyde mede, het weer een tyt geleden as in den jair dusent vierhondert drie indt sestich, dat he dat Richtampt van Doisborch anvenck ind bedienden van wegen ons gnedigen heren hartoiges Arnolts van Gelre etc., ind hedde altyt die ghene op Beynhommer weerd vurss. woenden, mitten rechten des gericht ampts van Doisborch, as mit badingen, mit besate, mit pendonge ind pantsly-

tingen by synre tyd bericht, ind dair toe heren dienst, schattinge ind schillinge van oen genomen, gelycke van de anderen in den ampte van Doisborch geseten. Voirt seyde Johan vurss. mede, he hedde beleeft, dat Richters in den Ampte van Doisborch geweest synnen, nementlick Johan die Mey die Jonge, Gosen van Beeck, Wirmer Vaeck, Harman die Boese ind Hartwich Nagell, die dat ampt van Doisborch van wegen onses gnedigen heren vurss. bedient hebben, ind alle wege die selue vurss. den seluen Beynhommer weerd't vurge., ind den ghenen dair op woenden, as Richters by oeren tyden in alre maten, gelyck vurss. is, as mit dienst, scattinge ind schillinge, mit badinge, besate, pendonge ind pantslytinge, genamen, gehalden, ind bericht hebben. Ind Johan vurss. seyde mede dat by synre tyt mit eynen geswaeren peynder des gericht's Doisborch van wegen Gerit Arntss. ind Euert Hartwichs, pendonge geschiet is an een peert, tobehoerende eynen geheiten Harman van Mekeran, wonachtich bynnen Bronchorst, doe ter tyt tweyden ginck op ten *Vaelweerd't*, totten vurss. Beynhommer weerd't gehorende, ind dat peert wort voir den Richter van Doisborch gesleten ind verwonnen, alst in den lantrechte gehoirde. Ind die Richter vurss. den vurgen. tween anden vurss. peerde geheert ind oen dat geleuert, ind sy hebben oir gadinge dair mede gedaen na vermogen des verwyns. Ind Johan Goltsmit vurss. is by dat vurgen. antwert gebleuen, ind heeft dat alsoe bewairt mit

synen eede, hy onsen gnedigen heren den Roemschen konyck inne verbonden is. — Item opte seluen dach ind inden seluen jair vurgen., voir die selue vurgen. Scepenen Richters, sprack an Warner Lerinck Richter inden ampte van Doisborch van wegen onsen gnedigen heren vurss. Johan then Kolck ind Johan Wethorst, soe Johan then Kolck des aelden Johan Wethorsts dochter gehadt heeft, ind Johan Wethorst die bouman is op ten Beynhommer weerd, nu *Wethorst weerd* geheiten, ind syn vader daer oick op te wonen plach, dat sy oir konde ind witscap solden seggen, wes oen dair van kundich is, mit wat gerichte men den Beynhommer weerd, in den kyrspell van Doisborch gelegen, van des gericht's wegen pleecht te berichten, ind waer se, die opten vurss. Beynhommer weerd woenden, alle tyt schattinge ind schillinge gegeuen, toe gebade ind verbade gestaen ind den heren dienst gedaen hebben. Deden Johan ind Johan vurss. des niet, queme Warner Richter vurss. van wegen ons gnedigen heren vurss. des in schaden van een ytlick van oen soe goet as vyftich ailde schilde. Ind gheerde dair aff gericht's ind gerechten antwoordt. Antworden Johan then Kolck ind Johan Wethorst vurss. op anspraeck Warner Lerincks Richters vurg., ind seechden sich een ijtlick den schaden der vyftich ailde schilde alingh ind all onschuldich, ind segden mede wt eynen monde, dat oen beyden wall indechtich were, auer die eyn ind vyftich jaeren, dat oir vader, die ailde Johan Wethorst seliger

gedachten, dair op gewoent hedde, ind nye van oen anders gehoirt noch oick selfs beleeft en hedden, dan dat die Beynhommer weerdvurg. altyd gehoirt heeft totten Ampte van Doisborch ind dat die ghene dair op wonachtich weren, als die ailde Wethorst voir ind Johan Wethorst nu nae, mitten gerichte van Doisborch bericht synt, heren dienst dair gedaen, schattinge ind schillinge gegeuen, ind onder den Richter van Doisborch te gebade ind verbade gestaen hebben als andere ondersaten des Ampts van Doisborch. Voirt seijden Johan ind Johan vurss. oen weer oick wall indechtich, dat sy hedden hoeren seggen van sommigen ailden luden, as mit namen Henrick Lenskens, Henrick Manen, Gosen Manen, Henrick Kyrstkenss ind meer anderen, dat oen hoechden, *dat men van Doisborch op ten Beynhommer weerdvurss. plach te gaen auer een weesboem droges voets voir ind nae auer een peerts hoeft, datter lach in den zyphen van den water, dair men op trat, ind alsoe voert auer ginck op ten Beynhommer weerdvurss. ind dat die stadt Doisborch eynen grauen hedden doen grauen doir den Beynhommer weerdvurss. mit will ind consent der voirheren to Homoet ind tot Wysch, ind alsoe die IJssel van Veluwen zoem doir den Beynhommer weerdvurss. geleyt nae Doisborch, welke IJsell noch huden te dughe heit opten graue.* Ind Johan Then Kolck ind Johan Wethorst synt by deser vurss. antwort gebleuen ind hebben dat alsoe bewaert, Johan then Kolck mit synen eede,

by onsen genedigen heren inne verbonden is, ind Johan Wethorst mit synen eede, in tegenwoirdicheit des gerichtts, mit synen opgerichten vyngeren lyfflicken an den heiligen geswaeren. — Item des vrydages post Esto mihi Anno lxxxviii^o, voir de Scepenen Richters Hartwich te Hiecker ind Maes Blyffer, sprack an Warner Lerinck, Richter in den ampte van Doisborch van wege ons genedigen heren den Roemsche Konyneck Hartoige van Gelre ind Greue van Zutphen, Gerit Schroeder, soe he in voirtyden een geswaren peynder is gewest Harmens die Boese ind Johan Goltsmits, Richters inden Ampte van Doisborch, die dat Richtampt van Doisborch verwaert ind bedient hebben, dat he syne konde ind witschap solde seggen van den Beynhommer weerd, anders geheiten Wethorst weerd, nu ter tyt Johan Wethorst op woent, in den kyrspell van Doisborch gelegen, wes oen dair van kundich is, mit wat gerichte men den Beynhommer weerd vurss. mit synen tobehoir van des gerichtts wege pleecht te berichten, ind waer se, die dair op wonden, van des vurss. weerdts wegen scatinge ind schillinge gegeuen ind heren dienst gedaen hebben. Dede Gerit vurss. des niet, queme Warner Richter vurss. van wegen ons gnedigen heren vurss. des in schaden, soe goet as vyftich ailde schilde, ind gheerden dair aff gerichtts ind gerechten antwoord. Antworde Gerit Schroeder op anspraeck Warners Richters vurss. ind seyde sich der vyftich ailde schilde schaden alingh ind all onschuldich, ind seyde

mede het were een tyt geleden omtrent negen in dartich jair, dat he yrste mit Harmen die Boese Richter vurss. quam, ind oen voirt gediend ind Johan Goltsmit richter na, als een geswaeren peynder, ind noch tot dess tyt toe, ind en heeft anders nye gehoert off geweten, dat men altyt den Beynhommer weerd't vurss. ind den ghenen dair op woenden, mitten rechten des gerichtampts van Doisborch, as mit badinge, besate, pendonge ind pantslytinge by synre tyt bericht heeft, dair toe heren dienst schattinge ind schillinge dair aff gedaen ind gegeuen, gelyck anderen in den Ampte van Doisborch geseten. Voirt seechde Gerit vurss. mede, hy hedde by synre tyt besate gedaen an scepen, die anden Beynhommer weerd't an lande legen, ind hedde oick badinge ind pendonge gedaen an den ghenen op ten vurss. weert woenden, dair rechtforderinge aff geschet were voir de Richters vurss., ind dat die Richters vurss. ind oir nafolger gebot ind verbot gedaen hebben anden ghenen, opten vurss. weerd't woenden, by synen tyden bis op desen dage toe, als an anderen ondersaten des Ampts van Doisborch. Ind Gerit vurss. is by dess vurss. antwoord gebleuen ind die mit synen eede bewaert, he onsen gnedigen heren vurss. inne verbonden is. — Item opten Sonnendach Judica anno lxxxix, voir den Scepenen Richters Johan Goltsmyt Ind Gerit Gruter is gekomen Bernt Hont, een geswaeren bade onss stat, ind heeft gegicht by synen eede, dat Warner Lerinck, Richter in den ampte van Doisborch,

mitten rechten hadde doen besetten Bernt Wetters, wonende in Veluwen onder den Richter van Arnhem, Bernt vurss. begerden der besaten onuertaichts rechts, ind bleeffs by den Scepenen. Op ten seluen dach vurss., voir den seluen Scepenen vurss., sprack an Warner Lerinck, Richter van wegen ons gnedigen heren den Roemschen Konyneck Hartoigen van Gelren ind Greue van Zutphen, Bernt Wetters, soe hy mit synen vader, den ailden Johan Wethorst seliger gedachten, gewoent hedde opten Beynhommer weerd't auer die Ysell gelegen, geheiten Wetters weerd't, dat hy syn konde ind waerheit dair van solde seggen, wat oen dair aff wittich weer, off syn vader oick toe enigen tyden gebaet were toe dienst off toe dienste te komen voir den Richter van Arnhem, offte wat he van synen vader dair van gehoirt hedde, weer die Beynhommer weerd't vurss., nu tentyt geheiten Wethorsts weerd't, hoerden toe gerichte, voir den Richter van *Arnhem* off voir den Richter van *Doisborch*, ind seechde Bernt vurss. syne rechten konde ind waerheit dair niet aff, queme Warner Richter vurss. van wegen ons gnedigen heren vurg. des in schaden soe goet as hondert ailde franckrycksche schilden, ind gheerden dair aff gerichtz ind gerechten antwoord. Op anspraeck Warner Lerincks Richter vurss. antwoirden Bernt Wetters, ind seechde sich den schaden alingh ind all onschuldich, he wolde syn konde ind waerheit dair van seggen. Ind seechde, dat langer geleden weer dan viertich jair dat he witschap hedde ge-

hadt, dat he mit synen vader Johan Wetters-seliger gedachten op ten Beynhommer weerd auer die Ysell gelegen, nu tertyt geheiten Wetters weerd, gewoent hedde ind op die tyt, he mit synen vader vurss. dair op woende, toe gerichte hoerde, thoe gebade ind verbade stonde voir ind van de Richter van Doisborch. Ind seechde mede, dat he nye van synen seligen vader in synen leuen gehoirt off verstaen en hedde, dat die vurss. Beynhommer weerd anders wair toe gerichte gehoirt hedde, dan voir den gerichte ind Richter van Doisborch, ind dat des Richters knecht van Doisborch op ten vurss. weerd gepeynt, besate ind badinge gedaen hedde. Doe Bernt vurss. syne konde aldus gedaen hadde, is Bernt vurss. by synen woerden gebleuen, ind dat voirt mit synen eede van stonden an bewairt, gestaefdes eedes lyfflicken an den heiligen geswaren. — Item des vrydages post Iudica Anno lxxxix voir Scepenen Richters Johan Goltsmid ind Gerit Gruter is gekomen Derick Lansbarch, geswaren bade onss. stadt, ind gichten up synen eede, dat Warner Lerinck, Richter inden Ampte van Doisborch, mitten rechten had doen besetten Henrick van Tiell, wonende nu-tertyt in Veluwen onder den Richter van Arnhem, ind Henrick vurss. begerden onuertachts rechts ind bleeffs by den Scepenen. Op ten seluen dach vurgen. voir de seluen Scepenen Richters vurss., sprack an Warner Richter vurss. van wegen ons gnedigen heren vurgen. Henrick van Tiell vurss. dat geleden weer omtrent twe ind viertich jair, dat Henrick

vruss. den Vaelweerd, totten vruss. Beynhommer weerd, gehoerende auer die Ysell gelegen, gepacht had van den vrouwen van Homoet seliger gedachten, ind dat doe ter tyt Gerit Arntzss. vuren. toe Doisborch opten vruss. Vaelweerd een peert, tobehoerende Harmen van Mekerem, gepeint hedde, ind mitten rechten gesleten ind verwonnen, dat Henrick vruss. syne konde ind waerheid segge, weer die pendonge geschiet were, mitten Richter van Arnhem off mitten Richter van Doisborch ind voir welcken Richter die pantslytinge ind rechtforderinge gedaen were, dede he syne konde ind waerheit dair niet aff, queme he des in schaden soe goet als hondert ailde franckrycksche schilden, ind gheerde dair aff gerichtz ind gerechten antwoord. Op anspraek Warner Lerincks Richters vruss. antwoord Henrick van Tiell in syns selfs woerde ind seechde sich den schaden alingh ind all onschuldich, ind seyde mede het weer een tyt geleden omtrent twee ind viertich jair, dat he den Vaelweerd auer die Ysell gelegen, totten Beynhommer weerd, gehoerende, gepacht had mit Gerit Arntzss., den God benade, van den vrouwen van Homoet seliger gedachten, dat Gerit Arntzss. vruss. doe peynden an een bruyne peert, Harmen van Mekerem bynnen Bronchorst wonachtich tobehoerende, (dat) toe weyden ginck opten Vaelweerd vruss., mit Harmens die Boese Richters toe Doisborch synen geswaeren peynder, ind wart voirt van Gerit vruss. bynnen Doisborch voir Harmen Richter vruss. mitten rechten gesleten ind verwonnen,

alst naden lantrechte geboirde, ind dat selue peert wart voert verkocht eynen gebeiten Gerit van Remen. By dess vurss. antwoord is Henrick van Tiell gebleuen, ind dat voirt mit synen eede bewaert van stonden an gestaefdes eedes lyfflicken opten heiligen geswaren. — Ind soe dan onss stadt gerichtboeck inhelt ind vermach van woirde toe woirde, gelyck vurss. steet, ind men schuldich is der waerheit een getuich te geuen, soe hebben wy Richter Burgermeesteren Scepenen ind Raet der stat Doisborch onss stat segell an desen apenen briefff doen hangen. Gegeuen int Jair ons heren Dusent vierhondert negen ind tachen-tich des saterdags na den heiligen paesch-dach.

(Bezegeld met een zegel in groen wasch voorstellende eene burgt.)

In het Bergsche archief is nog eene verklaring van Burgemeesteren, Schepenen en Raden der stad Doesborgh, dat een deel van hen beleefd hadden, een deel van hen van hunne vaderen gehoord hadden, dat voor den raad van Doesborgh gekomen waren dertig of veertig van hunne ingezetenen, als Henrich Lensken enz. en verklaard hadden (letterlijk dezelfde woorden, die in den vorigen brief curcijf zijn gedrukt.) Voorts dat de Beynhommerweerd onder het gerigt van Doesborgh behoort *dat an den selven oock eens vervolgh gedaen is vun Corzelijs van den Gruythuys seliger ge-*

dachten, doe ter tyt Richter tot Arnhem, ind wart utgedragen voir hartoch Arnt van Gelre, den God barmhartig wesen will, ind Corzelys Richter vurss. most dat by den Ampte van Doisborch laten. 1489 vrijdags na den heiligen paaschdag,

Dat de zaak alzoo heeft plaats gehad, als in beide oorspronkelijke stukken, wordt vermeld, lijdt dus geen den minsten twijfel; het kan ook geen bevreemding baren, dat de stad *Doesborgh* moeite noch kosten heeft ontzien, om de Drususgracht of den gegraven IJssel langs hare muren te doen yloeijen. Dit blijkt ook nog daaruit, dat, toen de IJssel in 1552 van de stad was afgeweken, of liever zijne oude bedding had hernomen, de Landvoogdes aan Doesborgh verlof heeft verleend om ze weder te vergraven (1). — Wij zijn nu reeds bijkans in eene rechte lijn tot beneden Doesborgh gekomen, en het bezwaar van de vele bogten is in rook verdwenen. Maar wij willen thans den loop van den IJssel vervolgen, ofschoon er nu geen sprake meer kan zijn van de Drususgracht.

(1) HUIGEN, *beschrijving van Doesborch* bladz. 7. SLICHTENHORST, *Tooneel des lands van Gelre* bladz. 71, die ook van de vroegere doorgraving van den Beynheimerweerd met eenige woorden en op zijne manier, dat is oncritisch, gewag maakt: een bewijs te meer voor eene elders door ons geuite stelling, dat hij het grafelijk Bergsche Archief heeft gekend, maar niet heeft verstaan het te gebruiken.

Tusschen Doesborgh en Zutphen maakt de IJssel eene zeer groote bogt naar het oosten, welke wij als eerst in lateren tijd ontstaan beschouwen. Wij gaan daartoe uit van de buerschap *Wichmond* aan den regteroever des IJssels. Deze thans onbeduidende buerschap moet in zeer oude tijden vrij wat aanzienlijker zijn geweest; immers de beroemde apostel der Saksen, Ludgerus, zoude niet op het denkbeeld zijn gekomen, om daar eene kerk, door talrijke reliquien hoogst belangrijk, of een klooster te stichten, wanneer daar slechts enkele woningen van landbouwers hadden gestaan. Die kerk nu ligt reeds sedert eeuwen in den IJssel; gevolgelyk moet de IJssel zynen loop hebben veranderd. Blykens het gestelde bij LINDEBORN (1), verkochten de erfgenamen van Wichmond St. Luygers land in 1451 aan het kapittel van St. Walburgs kerk te Zutphen, en deden daarvan in 1455 opdracht ten overstaan van Carselis van den Gruythuys, rigter van Arnhem en Veluwenzoom. Reeds die laatste bijzonderheid zoude ons doen vermoeden dat dit land aan de overzijde van den IJssel lag; maar de uitdrukkelijke woorden van den opdragsbrief, die in het stedelyk Archief te Zutphen berust, bevestigen dit nog meer. Daarbij dragen de kerkmeesters van Wichmond aan het kapittel op „St. Luygerslant mit al „synen toehoren, streckende mitter eenre syt „an des papen land ende mitter andere syt an

(1) *Notitia Ep. Dav.* pag. 233.

„Cortenoever, mitter eynen eynde an Roovers-
 „wert ende mitter anderen eynde an den
 „hanck.” Dat dus de groote uitgestrektheid
 grond, welke *Rooversweerd* wordt genoemd,¹
 onder Wichmond behoorde, kan men met reden
 vermoeden uit dit stuk; en dat vermoeden
 wordt tot zekerheid, wanneer men daarbij ver-
 gelijkt een charter van Willem, Hertog van
 Gulik en Gelre, van het jaar 1383, waarbij
 hij aan het bovenvermelde kapittel, in ruiling
 van de tienden uit Rhedermarsch, den Roovers-
 weerd in Cortenoever geeft. En eindelijk het
Registrum omnium bonorum tum in praediis,
stabilibus et decimis ad ecclesiam Zutphani-
ensem pertinentium, in het jaar 1573 opgemaakt
 en even als het vorige stuk in het stedelijk
 Archief te Zutphen berustende, waarin vermeld
 wordt „Rooversweerd in parochia Wichmont.”
 Wichmond strekte zich derhalve over een groot
 gedeelte van den tegenwoordigen linkeroever
 des IJssels uit, en de stroom liep veel meer
 westelijk.

Wij gaan verder. Vlak tegenover Wichmond,
 ofschoon vrij wat meer landwaarts in, ligt de
 buurschap *Oeken*. Wij vinden daarin de *Villa*
Okanni terug, waarin Oodhelm Oodwerkszoon
 een goed had liggen (1), dat hij in het jaar
 797 te Wichmond aan den heiligen Ludger
 schonk. De waarschijnlijkheid dat dit *Okanni*
 aan de zelfde zijde als Wichmond lag, valt in
 het oog, al is zij tot geene zekerheid te ver-

(1) BONDAM, I N° 7, 9 en 20.

heffen. Volgt men echter de zoo vernuftige gissing van den Heer MOLHUIJSEN (1) dat een arm van den IJssel zich bij de tegenwoordige buurschap *Leuvenheim*, in een stuk van 1046 *Lovenen* genoemd, afscheidde, om zich bij *Suthempe*, het tegenwoordige *Empe* (in tegenoverstelling van de nog aanwezige buurschap en mark *Noord-Empe*) weder met den stroom te vereenigen, dan ligt niet alleen *Oeken* maar geheel *Brummen* daar binnen. Veel pleit in onze oogen voor dit vermoeden, en dan vervalt het bezwaar van BONDAM, om in den giftbrief van 795 door *Brunnum Brummen* te verstaan, waarom hij liever aan *Brunnsberg* wilde denken. LACOMBLET las wel, in het oude *Cartularium Werthinense*, *Brimnum*, en hakt nu den knoop door met de woorden „es ist wohl sehr unerheblich, ob die Urkunde an der einen oder andern Seite der Issel, jedes Falles nahe bei Wichmund ausgestellt worden” (2); maar kan men zonder bezwaar eene plaats aan dezelfde zijde van Wichmond aannemen, dan blijft zulks verkieslijker.

Hoe het zij, zeker is het, dat in het jaar 1319 de IJssel de marschen der stad Zutphen met twee armen omvatte (3). De westelijke arm, later verzand, is nog aan den uitloop zeer goed herkenbaar. Onder den naam van

(1) *Overijsselsche Almanak*, 1838 bladz. 65.

(2) *Ier Theil* N° 4.

(3) NIJHOFF *Gedenkw.* I N° 183. Het origineel berust in het stedelijk Archief te Zutphen.

oude IJssel stroomt hij nog langs *Empe* en onder de Emperbrug door, om bij de *Hoender-nester-sluis* in den IJssel te vallen. Moeilijker is het punt van afscheiding van den oostelijken arm te vinden. Een nauwkeurig plaatselijk onderzoek heeft mij drie beddingen van den ouden IJssel doen terug vinden. De meest westelijke is de meest zichtbare en herkenbare. Zij volgt onmiddellijk de grens van den hooger zandgrond. Eene tweede bedding is niet ver van daar. Eene derde, door welke de *Voorstondensche beek* loopt, neemt niet ver van het huis te *Empe* (1) de tweede bedding op, en vereenigt zich eenige schreden later met de derde. Vrij algemeen wordt thans aangenomen, dat die westelijke arm zich tusschen het huis *IJsselburg* of het *Kanon* en het landgoed *Bellevue* van den oostelijken arm

(1) Onder de landlieden bestaat de overlevering, dat het huis te *Empe* een tolhuis zoude zijn geweest, aan monnikken toebehoorende. Dit is nu wel volstrekt onbewijsbaar; doch elke Sage, hoezeer in de bijzonderheden vervalscht, steunt toch doorgaans op geschiedkundigen grond. Het erve *Bensink*, niet ver van daar, behoorde reeds in 1285 aan het vrouwenklooster *Spitaal* te Zutphen, en Graaf *Reijnald I* bevrijdde het in dat jaar van alle schatplichtigheid. Zoude het nu zoo onwaarschijnlijk zijn, dat de Graaf voor die gunst wederkeerig eene andere heeft verkregen, namelijk om een tolhuis te plaatsen op het land van het klooster aan den Ouden IJssel? Door dien arm te bevaren konde men toch den watertol te Zutphen ontgaan, en het tegengaan van die ontduiking was den Graaf wel eene gunst waard.

heeft afgescheiden. Naar mijn gevoelen is de loop van dien arm op verschillende tijden verschillend geweest. In de alleroudste tijden zal hij *Brummen* en *Oeken* hebben omvangen. Later veranderde de stroom geheel; de oostelijke arm, vroeger van weinig beteekenis, ontving het meeste water, stroomde met kracht langs het hooge land bij de Brunsbergen en Wesse, bedolf de kerk van Wichmond en kwam dreigende op Zutphen aan. Wel scheidde zich lager, misschien niet ver van Zutphen, de rivier nogmaals en omsloot toen een vrij wat kleiner eiland, namelijk de marschen van Zutphen, terwijl zij haren ouden mond bij *Empe* behield; maar in 1356 veranderde de toestand nogmaals. Het gevaar voor Zutphen was nu zoo dreigend geworden, dat Hertog Reinald III „om noets wille onser stadt van Zutphen ende „ons huys ende der kerken daer binnen ghele- „gen, als van den strome der Yselen die daer „op vellet, ende om anebrekens wille” aan de burgers van Zutphen verlof gaf om het goed *Helbergen* door te graven. Daarom werd dit goed, dat door de gebroeders van Helbergen aan de stad was verkocht, en dat leenroerig was aan den ridder Johan van Neerde, op deszelfs afstand, aan de stad opgedragen, en de Hertog maakte zijn vrijgoed *ten Slike*, daar naast gelegen, tot een Zutphensch leen, opdat het aan de stad mogt kunnen worden opgedragen. Helbergen werd dus doorgestoken (nog ligt een gedeelte van dit goed ter regter, een gedeelte ter linker zijde van den IJssel)

en de bedding van den westelijken arm zal van toen af geheel zijn verlamd.

Beneden Zutphen splitste de rivier, die een klein eind wegs onverdeeld had voortgestroomd, zich op nieuw.

Onmogelijk is het niet, gelijk de Heer VAN DOORNINCK (1) vermoedt, dat zich de westelijke arm reeds dadelijk weêr heeft gesplitst, en dat een tak de *Voorster beek* heeft doorsneden. Zelfs bestaat er eene overlevering, dat die tak langs het huis *de Beele* heeft geloopt doch is dit punt moeilijk tot zekerheid te brengen, daar er op dit oogenblik geen spoor van bestaat. De Oude IJssel daarentegen, die langs het huis te *Wilp* liep, is bekend genoeg. Het stuk, dat wij hier mededeelen, deelt dien loop in alle bijzonderheden mede. Het is eene plaatsopneming, in 1593 door den Scholtus van Voorst gedaan, te vinden in het bovengemelde *Registrum* enz. van het Kapittel. Waarschijnlijk gold het een tiendproces; immers het kapittel te Zutphen had de tienden van alle weerden in Rhijn en IJssel. Op het stuk zelf hebben wij geene andere aanmerkingen dan deze, dat de benaming van *Liede*, toen ter tijd aan de gracht gegeven die den *Nijenbeeker polder* omsloot, op zich zelve niet bewijst, dat zij geene voortzetting van den Ouden IJssel is.

Achteruolghens myn Heeren die Raeden des

(1) *Overijsselsche Almanak*, 1839 bladz. 16.

Furstendombs Gelre ende Graefschap Zutphen beueel, in date den vii^{en} Julij lestleden, hebbe ick mij opten iii^{en} Augusti itzighes maents xv^oxciii geassocieert met Peter van Appeltoirn, der des oerts zeer kundich is, sampt Jan Aelberts, Wijnhem Jacobs ende Wilhem Henrickz., guede vromme huijsluijden die opte Wilpsche merss (daer dese olde Issele doirstreckt) langhe jaeren verkeert ende ghewoont hebben, op een brugsken voer Deunter, by het bolwerck geleghen, laten vynden ende den voerss. Apeltoirn sampt den huijsluijden voer eerst affgheraecht off die stranck off waterghanck, die onder derseluer brugge doirliet, nyet voer langhe jaeren ende als noch die olde Issele ghenoept is worden? Daerop zij zampt ende bisunder gheantwoirt, dat so langhe zij daer verkeert, 't welck zij well auer die dartich jaeren sachten gheleden to zijn dat zij daer eerst hadden beginnen to verkeren, deseluen stranck off waterganck altijt weer ghenoept worden, ghelijck zij oick van older luyden, als zij daer begusten te verkeren, hadden hoeren seggen *die olde Issele*, die van daer opwerts streckte by den Iperenberch aen bes an een stucke lants den Ossenmond ghenandt, alwaer dieselue stranck weder in de Issele liepe en streckten, welcke stranck hem ghehoecht hadde soe verlandet to wesen dat die nabuijren, omdat oere beesten nyet totten anderen oft oeck nyet int koiren en liepen, dieseluen stranck op voelen oerden hadden an beyden zijden moeten opwerpen ende graeuen, dat zij op voelen oerden

nu ter tyt wel noedich errachten. Men betiende oick wal apentlyck dat in die selue verlande stranck off olde Issele tegenwoerdich koeren gheseyt was, daer id Capittel nae t' aensyen wal recht to hadden to thyenden, twelck men nv op diuerse oerden verstonde dat die olthouige landen daeran ghelegghen nie thyenden ende oick ghetijent hadden. Wyders to describeeren wat landen an beyden zyden zoe zuytwert als noortwert, bis daer zij weder in de Issele loept, ghelegghen zijn, na die anwysonghe van den voerss. Apeltoirn ende huysluyden, soe ghaet de stranck ofte olde Issele an opwerts an de Bolwerckz brugge ende noertwert grenst ofte is daeran ghelegghen die stadt Merss ende stadt Oije. Zuytwert daer tegen an is ghelegghen die ghemeente van Borgell, daer naest Joest Geerlichs, daer naest id erue de Luijne mit een stuck lants die Bottertonne ghenandt, daarnar een stucke lants de Kraem gheheten in den Welschen hoff ghehoerende. An de Noertzyde bouen die stadt Oije is daeran ghelegen Keppels Oije ende den Raencamp mittet distelkempken daer onder ghehoerende, daernaest der Heer van Wilpslandt, die Tichelkuyll, den Langencamp ende id Meentgen ghenoept, allet id erue id Ganshuijs ghenoept ghehoerende, daer naest die Tichelkuyll ende Stalburchs kempken der Praestijen van Zutphen tho behoerich, daernaest id Rouenkempken ghehoerende int erue Sandensteijn, daernaest den Marrienborch met noch een stuck lantz dat Marrienborch van

Garidt ten Bossche ghekoft hefft, die Doerneweyde, id Weytenkempken, Couermanskempken, den Ossenmont, daer die olde Issele voert in die Issele loept. An die Westzijde tegen die voerss lande van den Cranen aff zijnt ghelegghen ende strecken in de olde Issele. In den eersten den Huyneweert, id Isselkempken, den Ommeloop, die Tichelkuijll, Zuïrhuijskempken, die Ganssekowejde, Beckerslandt ghehoerend int Sandensteijn vnd het Weytenkempken to behoerende Apeltoern, die stadt van Deuenter met een lendecken ghehoerende in den hoff te Getele. Ende ouermits die luyden bouen ghenoeupt verclaerden van de ghelegghenheit hen vorder bouen ghelegghen nyet to weten ende den dach oick meestlijck ten einde was, is dese besieninge vuytghestalt tot andere ghelegghene dach tijt.

Ende ouermits ick Scholtus, vermits der doertoghe van die ruyter na der Twenthe, mij opt eerste quellicke daertoe heb konnen erledighen, hebbe ick metten olsten der voerss. mans met twee andere huijsluijden van Voerst, als die ghelegghenheit daer wetende, met namen Aelbert Henrics ende Berrndt Janssen opt eynde van die voerss. stranck ofte Olde Issele laeten vinden ende mij by die selue erkundicht off die olde Issele oick veerder streckten, ende daerop zij mij bericht dat die stranck, die soe veer hem luijden ghedenckten die Olde Issele ghenoeupt is worden, by den Ossenmond in der Issele liepe ende aldaer ten eynden was, dan dat van der oelde Issele, beginnende an

een landeken, twelck die van Deunter onder den hoff tho Getel to behoerden, een grauen rontzom die Nyerbeecker landen streckte wes an die Voersterbeeck toe, die als zij van oer olderen ghehoert ende zij oick by oere tijt erfaeren hadden, die Liede ende nyet die oelde Issele ghenoept waer worden. An welcke grauen oft Leede an die zuytwest zijde anghelighen weren diuerse hoylendekens in diuerse eruen in Getel gheleghen thuys hoerden, ende an die noortoestzijde van deselue Liede was gheleghen ganss Nijenbeeck, twelck ghenoechsam tusschen die Issele ende die Leede beslooten was. Ick hebbe oick ghevraecht off zij iwerdix ghehoert oft erfaeren hadden, dat daer die Leede nu lach oick enneghe stranck van de oelde Issele hen gheghaen hadde, hebben zij gheantwoirt Neen, dan dattet better scheen dat die Leede daer gheghrauen was om dat die leghe landen, an beyden zijden van de Leede gheleghen, oere quelwater, dat van die Voerster beeck doer die kaede opte beeckwal liggende doer quelde, ende oick id regenwater dat daer in regenden, daer doer leyden bes inde Olde Issele vuerss.; ende meer en hebbe ick voer desse tijt nyet konnen erfaeren, alwelck ick mijn heeren voer mijne wederfaeren denstlijcker meyninghe nyet hebbe willen onauergeschreuen laeten. Kenne Godt almechtich die oer D. W. ind een zalegh langhe leuen ende geluyckz regimente ghespaer. datum den xixten Augusti xv^oxciii (onderstont geschreuen) uwer d. w. en l.

dienstwillech Gaert van Mensen Scholtus tot Voerst.

Beneden Deventer heeft de stroom minder verandering ondergaan. Een hoofdgrond van deze onze stelling is, dat de dorpen *Terwolde*, *Welsum*, *Veessen* en *Vorgten*, zoo dicht bij den IJssel liggen, dat zij bij eene verandering van den stroom daarin, even als de kerk te *Wichmond*, zouden zijn bedolven. Maar het is bekend dat de kerken van die dorpen, speciaal die van *Vorgten*, zeer oud zijn (1). Intusschen ligt een nader onderzoek van den loop des IJssels in die streken, waar wij minder bekend zijn, buiten ons tegenwoordig bestek; en wij zullen ons dus bij het medegedeelde bepalen, in het vertrouwen dat deze bijdrage tot de topographie van ons Vaderland voor de bewoners der IJsselstreken niet geheel onbelangrijk zal zijn.

R. W. TADAMA.

(1) *Vorgten* is in 1176 van de moederkerk *Epe* afgescheiden. Welligt is toen de kerk gebouwd. *BOXDAM* II N° 57.

EENE WERELDKAART

UIT DE

M I D D E N E E U W E N .

In de *Bibliothèque universelle de Genève* Aug. 1851 vindt men een verslag van het werk van den *Vicomte de Santarem, Essai sur l'histoire de la Cosmographie et de la Cartographie pendant le moyen age. Paris 1849 et 1850.* Deze zegt daarin van de kaarten der middeneeuwen: In de meeste der mappemondes vertoont eene enkele cirkelvormige lijn de schijf der aarde. Eene andere lijn, die het midden van het noorden naar het zuiden doorsnijdt, scheidt Europa en Afrika van Azië; eene andere, van het oosten naar het westen getrokken, scheidt Europa van Afrika. De meeste kaartenmakers der middeneeuwen houden zich standvastig bij de stelling van Homerus omtrent eene ringvormige zee, die, zeggen zij, de aarde omringt, gelijk het wit van een ei den dooijer omringt. Het beschrijvende gedeelte van deze verschillende map-

pemondes beteekent niets, na de verdeeling in drie werelddeelen, door eenvoudige rechte lijnen aangeduid. De auteurs bepalen er zich toe, om ten hoogste een tiental namen van steden en landen in te schrijven, eenvoudig naast elkander geplaatst, vergezeld van koningen op hunne troonen en omtrekken van muurwerken, met gebouwen versierd, enz. Zóó bleef het eenige eeuwen.

Wij deelen hier de juiste afbeelding van zulk eene wereldkaart mede, zoo als zij voorkomt op den omslag of het eerste blad van een handschrift van Sallustius op perkament, in de bibliotheek te Deventer berustende. Handschrift en kaart duiden eene hooge oudheid aan, die tot diep in de middeleeuwen opklimt. Welk een verbazende afstand tusschen deze allergebrekkigste proeve en de tegenwoordige, tot in de kleinste bijzonderheden tredende, landkaarten en prachtige atlanten!

De *Vicomte de Santarem*, over de gebrekkige aardrijkskundige kennis der middeleeuwen sprekende, gewaagt ook van het reisverhaal van Jan de Hese, die het Oosten in 1389 bereisde, en geeft eenige staaltjes van de ongelooflijke dingen, die het mededeelt. Wij hebben een exemplaar van dit zeldzame en zonderlinge boek vóór ons (1). De Schrij-

(1) Het heeft ten titel: *Itinerarius Joannis de Hese presbiteri a Hierusalem describens dispositiones terrarum, insularum, montium et aquarum, ac etiam quaedam mirabilia et pericula per diuersas partes mundi contingentia*

ver, Johan de Hese, noemt zich *presbiter traiectensis diocesis*, dus Nederlander, en begon, gelijk hij zegt, in het jaar 1389 zijne reis van Jerusalem naar de Jordaan en de Roode Zee. In de Roode Zee zag hij vliegende visschen, rood van kleur, meer dan twee voeten lang, met ronde koppen als katten en snebben als arenden. Hij at er van. Ook zag hij vliegende slangen, die zeer vergiftig zijn; maar als tegengif dient de asch van verbrande palm, ook een kruid, *coral* genoemd, dat in de Roode Zee groeit, op de plaats, waar Mozes de kinderen Israëls dóór geleid heeft, welke plaats aangeduid wordt door groote zwarte steenen, twee aan het ééne en twee aan het andere strand der zee. Na allerlei vreemde dingen van Egypte, den berg Sinai en de woestijn verhaald te hebben, meldt hij, langs den Nijl in eene haven en stad Damiad gekomen te zijn, van waar hij, na eenen scheepstogt van drie maanden, Ethiopië (Binnen-Indië ge-

lucidissime enarrans, etc. Het is op 42 bladzijden in 4to zonder aanduiding van plaats, jaar of drukker, en er moet ook eene Deventer uitgave bij Pafraet van 1499 zijn, gelijk eene Parijsche van 1489 (*Hain* N° 8536 en 37.) *Revius* (*Dav. Illustr.*) noemt p. 145 de editie van Pafraet ook, en bovendien eene bij Jac. van Breda in 1504, p. 191. Voorts zien wij in de *Batavia Sacra* van H. v. H. en H. v. R. II. bl. 140, dat deze reis nog in het jaar 1565 te Antwerpen gedrukt is. Er wordt daarvan gezegd: „in deze beschrijving worden, volgens de lichtgeloovigheid van dien tijd, vele dingen verhaald, welke niet ligt geloof zullen vinden.”

noemd) bereikte. Hier heeft de Apostel Bartholomeus gepredikt. Verder varende zag hij een volk van dwergen, die slechts de lengte van één el hebben, niet in huizen, maar in spelonken, holen en schelpen (*conchae*) wonen, zich met kruiden voeden, dikwijls tegen de ooijsvaars vechten, welke hunne kinderen doden, en niet langer dan twaalf jaren leven. Na vier dagen vaart door eene zee, die de schepen in de diepte sleept, omdat de bodem van zeilsteen is en dus het ijzer aantrekt, waar het noodig is eenen goeden wind te hebben, zal men behouden worden, kwam men bij de Eenoogigen. Deze hebben hun oog midden in het voorhoofd, waar het als een karbonkel fonkelt, en zij eten menschen. Vervolgens bereikte men in Midden-Indië eene groote stad en haven, Andronopolis, die de Apostel Thomas tot het christelijk geloof heeft gebracht, waar goede christenen wonen en kloosters zijn. Het reisgezelschap werd er acht weken gevangen gehouden en weder ontslagen. Bij de groote stad Beleab eindigt Midden-Indië. Hier gingen zij in een schip, dat onder eenen hoogen berg dóór moest varen, door eene opening van drie mijlen lengte, alwaar het zoo duister was, dat men licht moest ontsteken. Dáár sleept het snelvlietende water groote steenen met zich, dáár hoort men vreesselijke geluiden, donderslagen en akelige stemmen, zonder dat iemand weet, wat het beteekent. In de nabijheid is het land, waar de peper tusschen twee bergen

groeit. Uit hoofde van de menigvuldige slangen, kan de peper er niet verzameld worden dan omtrent het feest van S. Michiel, wanneer men vuur ontsteekt, waardoor de slangen verjaagd worden. Eindelijk bereikte men in Boven-Indië de hoofdstad van het rijk van Paap Jan (*Presbiter Joannes*), Edissa, vierentwintig malen grooter dan Keulen. De stad, het paleis en de regering van dezen Monarch, onder wien elf christelijke en zeven niet christelijke koningen staan, worden breedvoerig beschreven. Er wonen b. v. geene vrouwen. Deze houden zich op een eiland op, dat vier dagreizen ver ligt en sterk bemuurd is. Driemaal in het jaar komen zij drie dagen over. Bij de geboorte van een' zoon houden zij dien drie jaren, en zenden hem dan aan den vader. De dochters houden zij altijd bij zich. — Even wonderlijk is de beschrijving van de stad Hulna, waar het ligchaam van S. Thomas is, en van de plegtigheden, waarmede men het eert. Gelijk op onze kaart achter Indië het Paradijs ligt, zoo kwam Joannes de Hese, na langen tijd varens, eerst aan een aangenaam en bekoorlijk eiland, dat de wortel van het Paradijs heet, waar het altijd dag, nooit nacht is, en vervolgens aan eenen hoogen berg, als een toren, die niet beklommen kan worden, en waar het Paradijs gezegd wordt te zijn. En zoo gaat het voort tot het einde. Bij zijne terugreis verhaalt hij nog, dat de reizigers aan een eiland, eene mijl groot, kwamen, waar zij uitstapten en vuur aanleiden, om spijs te ko-

ken. Eensklaps zonk het eiland en zij vlugten in het schip, alles achterlatende. Het was een groote visch, Jasconius genaamd, wien het vuur deed nederzinken. Voorts spreekt hij nog van menschen, die twee aangezichten in één hoofd hebben, het ééne in het voorste, het andere in het achterste gedeelte. Na zoo vele gevaren doorgestaan te hebben, kwam hij gelukkig te Jerusalem terug. *Qualiter autem ibidem sit dispositum plures conscripserunt, unde Deus sit benedictus in eternum. Amen.*

Wie de reizen van Sindbad den Zeeman in de *Duizend en één Nacht* gelezen heeft, zal terstond overeenkomsten ontdekken. Er is dan ook geen twijfel, of het zoogenoemde reisverhaal is uit allerlei Oostersche Sagen, zoo als die in omloop waren, zamengesteld, zeker niet met oogmerk om eene juiste geographische kennis te bevorderen. Aan Joannes de Hese, of wie de auteur van deze reisavonturen is, komt intusschen de eer toe, dat niemand de regering en de merkwaardigheden van het rijk van Paap Jan zoo fraai en vermakelijk beschreven heeft, dan hij. Wij weten niet, hoe veel dit zonderlinge boek heeft medegewerkt, om het geloof aan het bestaan van dit fabelachtige rijk te verbreiden; maar dit geloof was zóo vast, dat de drie schepen, die in 1486 door de Portugesen onder Bartholomeus Diaz uitgerust werden, last hadden om het rijk van Paap Jan op te zoeken. In geen oord der wereld had men nog dien

magtigen keizer, heer van vele koningrijken en christen van godsdienst, kunnen vinden. Toen vermoedde men, dat hij op de kust van Congo, ver boven het rijk van Benin zoude zijn aan te treffen, dewijl eenige berigten, van dien kant overgebracht, eenige overeenkomst hadden met hetgeen van dien Vorst der Vorsten verhaald werd. Later meende men hem in den keizer van Abyssinie te herkennen, en het rijk van dezen kreeg nu den naam van het rijk van Paap Jan, gelijk b. v. in den Atlas van Ortelius, in 1571. Het geloof aan het bestaan van Paap Jan in Azië wilden velen toch nog niet opgeven. Sommigen meenden, dat hij uit Azië naar Afrika zoude vertrokken zijn (1); anderen, dat hij dan toch over beide rijken zoude regeren. Het laatste werd nog in de tweede helft der 16de eeuw geschreven door Seb. Franck van Word in zijn *Werelt-boeck* (vert. te Leiden 1583, bl. 109 d.) Volgens sommigen, meldt hij, heeft Priester Jan het meestendeel in India en Ethiopia in, welker beide hij als opperste bisschop en keizer wordt gehouden. En dan volgen wonderlijke vertelsels van zijne magt over 74 koningen met ontelbare vorsten, die hem jaarlijks schatting betalen, over 132 aartsbisschop-

(1) Zóó meldt Ortelius: *van den oorspronck deses naems Paep Jan ende hoe dat hy wt Asien (daer hy ouer twee hondert iaren oft daerontrent by den schryvers bekend geweest is) nu in Afriken vertrocken is, besiet Jacobum Nauarchum in zyn Asiatische Epistele ende Ger. Mercatorem in zyn uniuersale caerte.*

pen, van welke ieder op het minst 20 suffraganen onder zich heeft. Aan zijn hof spijsst hij dagelijks over de 30,000 menschen. In den krijg tegen de vijanden der christenen worden 1 millioen menschen gevoerd, en dergelijke ongeloofelijke dingen meer. Ja, door den Frieschen geschiedschrijver Hamconius wordt zelfs verhaald, dat de eerste Paap Jan de zoon van Adgillus, den koning der Friesen, zoude geweest zijn, die met eenen hoop Denen en Friesen naar Indië en Ethiopië trok, daar vele landen veroverde, een koningrijk stichtte en het christelijk geloof invoerde (1).

Over de bekrompenheid en de dwalingen der Aardrijkskunde in de middeleeuwen zouden boekdeelen te schrijven zijn. Wij hebben er slechts ééne proef van gegeven. Het heeft lang geduurd, eer zij van fabelen gezuiverd is. Bij het lezen van de beste werken uit die tijden, kunnen wij ons nauwelijks voorstellen, dat de wonderlijke vertelselen, die er in voorkomen, door verstandige menschen geloofd zijn.

(1) H. v. H. en H. v. R. *Batavia Sacra* I. p. 138.

ALEXANDER HEGIUS.

Het is door inlanders en vreemdelingen dikwijls geschreven, dat Deventer in de geschiedenis der classieke letterkunde eene voorname plaats inneemt, als de stad, waar deze, ten tijde van haar diep verval, gelukkig beoefend werd. Alexander Hegius is, naar het eenparig oordeel, de man, aan wien zij hare herstelling of liever hare invoering in noordelijk Europa te danken heeft. In zijne school werden de leerlingen gevormd, die de grondige kennis der Ouden en den zuiveren smaak, door hunne studie gevoed, over Duitschland en de Nederlanden verspreidden, toen er de ware geleerdheid nog nergens te vinden was. Wij willen in dit opstel bijeen verzamelen, wat omtrent hem en zijnen arbeid gemeld wordt. Bij het reeds bekende komt welligt nog iets, dat tot hiertoe de opmerkzaamheid ontsnapte.

Hij werd niet ver van de Overijsselsche grenzen in het Munstersche dorp Heck bij Horstmar (thans in den Kreis Ahaus) geboren en droeg, gelijk het schijnt, volgens de ge-

woonte dier tijden, naar deze zijne geboorteplaats den naam van Hegius. Van zijne eerste levensjaren en opvoeding is niets bekend. In eene der bronnen voor zijne geschiedenis (1) wordt wel gemeld, dat hij in het Fraterhuis te Deventer den bekenden en beroemden Thomas a Kempis tot leermeester gehad heeft; doch dat wordt betwijfeld of tegengesproken (2). Een zijner laatste leerlingen (3) meldt, dat hij, eer hij te Deventer kwam, de school te Wesel en Emmerik bestuurd had. Van elders blijkt hier niets van.

In het jaar 1469 was het rectoraat der school te Deventer vacant. De kameraarsrekening van dat jaar bevat het volgende. *Des*

(1) HAMELMAN, *Relatio hist. Opp.* p. 321.

(2) DOOR DELPRAT, *over de Broederschap van Geert Groete. Utr.* 1830 bl. 281, die de juiste aanmerking maakt, dat Thomas a Kempis bestendig in het St. Agnetenklooster buiten Zwolle gewoond heeft en dáár zijnen tijd met het opstellen van godvruchtige tractaten sleet, die wel geen lust voor de oude letterkunde konden inboezemen; voorts door anderen, b. v. Dr. C. A. CORNELIUS, *die Münsterische Humanisten.* 1851. s. 16. — Dr. H. A. ERHARD, *über Rud. von Langen*, in het *Zeitschrift für Geschichte und Alterthumskunde, Münster* 1838. B. I. s. 52. daarentegen, ofschoon hij erkent, dat het noemen van Deventer eene vergissing is en dat het Zwolle zal moeten zijn, ziet gene reden, waarom Hamelman dit zoude gemeld hebben, indien hij van deze omstandigheid niet goed onderrigt ware, gelijk hij, wegens de nabijheid van tijd en plaats, daarvan kennis konde hebben. — Men moet evenwel zeggen, dat de rigting van Hegius eene geheel andere dan die van Thomas was.

(3) BOITZBACHIUS bij DELPRAT bl. 296.

manendags na omnium sanctorum Geert Bret, die gelopen was t Utrecht an den Scolaster myd enen brieue inhoudende enen nyen Scoelmeister te setten. Het was eene zoogenoemde kapittelschool, onder het kapittel der kanuniken staande, wier bestuurder aan hetzelfde met eenen eed verbonden was (1). Uit deze aantekening blijkt, dat de scolaster of schoolvoogd, die er het opzigt over had en wien de benoeming der onderwijzers toekwam, zich toen te Utrecht bevond. Ofschoon de stedelijke regering regtstreeks niets met de school te doen had, toonde zij altijd veel belang in haren bloei te stellen en handelde zij van tijd tot tijd met het bevoegde bestuur (2). Uitgaven ten haren behoeve komen in deze eeuw nog niet op de kameraars-rekeningen voor; veel later vinden wij eerst bezoldigingen der onderwijzers uitgetrokken.

Wij kunnen dus het jaar 1469 aannemen als het jaar van zijne komst tot de school, en

(1) Zie DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Deventer* I. bl. 303—306. Hetgeen dáár omtrent Hegius gemeld wordt, blijkt niet juist te zijn.

(2) Zoo vinden wij in de rekening van het jaar 1408: *Item vp den seluen dagh* (vrijd. na Jubilate) *Frederik van der Eze, Johan die Hoyer, Martin ten Bome en Gelmer Meynolds, die mit den Scolaster spreken van der scolen, daer heer Aernt Knol h. Johan Ghebing en meyster Jacob Tuneman bi queme xxij pl.* — En in 1378 komen een paar conferentiën voor van regeringsleden met heer Berent onsen scolaster — van eenen nyen scolemeyster — van meyster Willem die Vrode, die onse scolemeister wesen soelde.

daar hij in de laatste dagen van 1498 gestorven is, kan hij gezegd worden, dertig jaren het bestuur over haar gehad te hebben (1). Er is een brief van Rud. Agricola aan Hegius, waarin hij hem zijne verwondering betuigt over het voornemen, om naar Deventer te gaan, daar er alle welvaart door de gevolgen der pestziekte vernield en er weinig hoop was op het slagen van zijn onderwijs (2). Dit komt overeen met de aantekening in het stedelijk publicatieboek van het jaar 1467, als een jaar van zware pest. Hegius zal toen reeds vrij ver in jaren gevorderd geweest zijn, daar hij dertig jaren later in hoogen ouderdom overleed (3). Agricola (geboren omtrent 1443, gestorven in 1485) was veel jonger dan hij, en zal dus dien brief op omtrent zesentwintigjarigen leeftijd geschreven hebben. Wij hebben hier de opheldering en bevestiging van de bijzonderheid, dat Hegius, wanneer hij zulken, die reeds bejaard waren, tot de studie aanmoedigde, zeide: „ik, meester der vrije kunsten en man van veertig jaren, toen nog ongeletterd (*barbarus*), kwam tot den jeugdigen (*adolescentem*) Agricola, mijnen leermeester, van wien ik alles geleerd heb, wat ik van de Latijnsche en Grieksche

(1) MELCHIOR ADAMUS, *Vitae Germ. Phil.* p. 12.

(2) DELPRAT bl. 54.

(3) *Plenus dierum*. BOITZBACHUS bij DELPRAT bl. 298. — *Confectus senio sacerdos est factus Dauentriae*. MELCHIOR ADAMUS p. 13.

letteren weet, of anderen meenen dat ik weet" (1).

Het wordt niet gemeld, waar en wanneer Hegius met Agricola bekend is geworden; maar zij hielden tot den dood van dezen met elkander briefwisseling over hunne letteroefeningen en werkzaamheden. Gelijk Hegius aan niemand meer te danken had, dan aan Agricola, het licht zijner eeuw, zoo verwachtte deze voor den bloei der letteren in Duitschland van niemand meer dan van hem (2). Ook werd de Deventer school somtijds door Agricola bezocht. Eens toonde Hegius den gastvriend de geschriften der leerlingen. Dat van Erasmus beviel hem het meest en hij wenschte den opsteller te zien. De twaalfjarige knaap kwam voor den dag, werd eene poos onderzraagd, met welgevallen aangezien, als om

(1) MELCHIOR ADAMUS, in *Vita Agric.* p. 19.

(2) *Non facile dixerim, quantum mihi voluptatis literae tuae attulerint, quum quod tuae id est charissimi mihi hominis erant, tum quod intelligo, quotidie politioem te limatiorumque fieri, et summam in spem adducor, aut tuo ductu, tuis monitis et institutione, aut nullius praeterea viribus, cultiores literas in Germaniam perventuras et arcem aliquando occupaturas. Ostendi eas domino Vormaciensi, qui itidem ut ego Germaniae nostrae spei gratulatus est atque Macte virtute inquit; sic itur ad astra. Hegii Carm.* p. 8. De brief is te Worms geschreven, dus in den laatsten tijd van Agricola's leven. Die *dominus Vormaciensis* is Johannes von Dalberg, bisschop von Worms, de vriend van Agricola, die hem naar Heidelberg en Worms gelokt had. — Meer plaatsen uit brieven aan Hegius vindt men bij T. P. TRESLING, *Vita et merita Rudolphi Agricolae.* Gron. 1830 p. 74, 75, 77, 78, 85, 95.

zijnen aanleg uit gelaat en oog te raden, en tot verder leeren aangemoedigd met de voor-spelling: *gij zult eens een groot man worden*. Zoo pleegde Erasmus zelf te verhalen (1). Indien deze in het jaar 1467 geboren is, moet dit omtrent 1479 gebeurd zijn. — Ook wordt iets dergelijks omtrent Johannes Murmellius en Hermannus Buschius gemeld. Aan den éénen zoude Agricola gezegd hebben, dat een groote geest in hem stak (*magna in te ingenii vis est*), aan den anderen, dat hij een groot dichter zoude worden (2).

Ook in eenen brief van Hegius aan Agricola, ged. xvi cal. *ianuarias*, maar zonder jaartal, en naar Worms verzonden, spreekt dezelfde toon van achting, liefde en gemeenzaamheid. Op de vraag naar den toestand zijner school antwoordt hij, dat hij nu weder eene volle school had, maar dat zij den vorigen zomer minder talrijk geweest was, daar de pest meer dan twintig zijner leerlingen weggeraapt, velen verjaagd, anderen, gelijk te denken was, afgeschrikt had om naar Deventer te komen. Voorts dankt hij hem voor de vertaling van den dialogus van Lucianus *de sutore et gallo*, wenscht, dat die hem opgedragen worde, en schrijft, voor

(1) MELCHIOR ADAMUS, *Vita Erasmi* p. 87. REVIUS, *Dav. ill.* p. 134. — *Quem (Agric.) mihi puero ferme duodecim annos nato Daventriae videre contigit*, schrijft Erasmus ad Botzh. *Abstem.* vóór de *Opp.*

(2) REVIUS, p. 134, uit CHYTRAEUS, *Oratio de Westphalia*.

den druk te zullen zorgen, zoodra zij komt (1). Ook dezen brief zal hij wel niet lang vóór den dood van Agricola hebben geschreven, daar èn het jaar 1483 èn het jaar 1484 als pestjaren staan opgeteekend (2). Er is in zijne *Carmina* ook een gedicht *in pestilentiam*, dat aldus eindigt :

*Te moenibus Daventriae
Jam tempus est excedere.
Haec fletibus fac temperet:
Jam sat superque fleverat.*

*Urbem subi, cui coctiles
Muros dedit Semiramis,
Aut Thracis horrendissimi
Semper paventem regiam.*

*Est dignior Daventria,
Quam cui nocere debeas.
Haec laude fulget plurima
Ut vitra, ut astra, ut lucifer.*

*Insignis haec et nobilis
Clero Dei dignissimo,
Ludoque literario
Et copiosis mercibus.*

(1) Ik geloof niet dat deze brief nog ergens uitgegeven is, dan aan het slot der hoogst zeldzame uitgave zijner Werken. Wij deelen hem als eene bijlage mede.

(2) In het stedelijk publicatieboek, en wat 1483 betreft, ook bij REVIUS p. 141.

*Vitae dator, Te poscimus
Hinc pelle pestem noxiam,
Optata quo mortalibus
Huc advolet salubritas.*

Wesselus Gansefort was insgelijks de vriend van Hegius, met wien hij in correspondentie stond, die elkander over bunne letteroefeningen onderhielden, elkander boeken leenden. Uit den toon van éénen brief, die tot ons gekomen is, kunnen wij tot den aard der betrekking besluiten, die deze waarlijk groote mannen vereenigde (1).

De Grieksche taal was in zijnen tijd in Duitschland en de Nederlanden geheel onbekend, ja zij werd door sommigen veracht, omdat de Grieken de Roomsche kerk niet erkenden. Erasmus werd op zijn dertigste jaar eerst zijn eigen leermeester in het Grieksch, toen er nog geen overvloed van Grieksche boeken was en niet minder gebrek aan meesters (2). Hegius, door Agricola in het Grieksch onderwezen, leerde haar het eerst te Deventer (3). Er bestaat een zeer zeldzaam

(1) Ook deze brief zal volgen, ofschoon hij in de *Opp. Wesseli Gansefortii* opgenomen is.

(2) *Ad Graecas litteras utcumque puero degustatas jam grandior redii, h. e. annos natus plus minus triginta, sed tum quum apud nos nulla Graecorum codicum esset copia, neque minor penuria doctorum. Itaque coactus ipse mihi praeceptor esse. — In Epist. ad Joh. Botzh. Abstem. vóór de Opp.*

(3) *Primus hic Graecas in Belgio literas excitavit — exemplo Rod. Agricolae praeceptoris sui, qui Germaniae*

boekje: *Coniugationes verborum Graecae, Dauentriae noviter extremo labore collectae et impressae.* (Hain N° 5621). Hallam, *Introduction to the Litterature of Europe*, ch. III 865, houdt het voor eene eerste, en wel onvolmaakte proeve in het Grieksch aan deze zijde der Alpen omtrent het jaar 1480, en schrijft het aan Hegius toe. Van hoe veel waarde hij het Grieksch achtte, blijkt uit het volgende stuk in zijne *Carmina*.

*Quisquis Grammaticam vis discere discito Graece.
 Ut recte scribas non prave discito Graece.
 Si Graece nescis corrumpis nomina rerum.
 Si Graece nescis male scribis nomina rerum.
 Si Graece nescis male profers nomina rerum.
 Lingua Pelasga vetat viciosos scribere versus.
 Lectio quem Plinii delectat discito Graece.
 Sique libros sacros vis discere discito Graece.
 Hieronymum teneas vigilans tu discito Graece.
 Ne versus scribas vitiosos discito Graece.
 Argumentari quisquis vis discito Graece.
 Quisquis Rhetoricen vis discere discito Graece.
 Scire Mathematicam quisquis vis discito Graece.
 Artibus es medicis qui captus discito Graece,
 Morbis nam cunctis sunt indita nomina Graeca.
 Argolicum nomen cunctis liquet esse figuris.
 Artes ingenuae Grajo sermone loquuntur,*

easdem restituerat. REVIUS p. 129. — *Alexandrum Hegium, quem Graecas literas docuerat (Agricola).* MELCHIOR ADAMUS p. 19. — *Literarum Graecarum nonnihil peritus, Rudolpho Agricola communicante.* BEATUS RHE-
 NANUS, *Dedic. vóór de Opp. van ERASMUS.*

*Non alio; quibus haud nomen dat lingua latina,
Ad summam doctis sed debent singula Graecis.*

Men heeft vermoed, dat de bloei der Deventer boekdrukkerijen, gedurende het rectoraat van Hegius begonnen, in verband stond met den bloei der scholen, door hem bestuurd. Weinige jaren na deszelfs komst (1477) drukte Richard Pafraed van Keulen zijn eerste werk en ging daarmee (sedert 1491 met Jacobus van Breda) zoo ijverig voort, dat tot het jaar 1500 toe veel meer dan 200 werken door beiden gedrukt zijn (1). Daarin, meent men, zal Hegius ook de hand gehad hebben. Dit vermoeden klimt tot eenen hoogen graad van zekerheid, als wij het volgende in aanmerking nemen. Hij heeft nooit in een eigen huis gewoond, maar zich bij een ander, gelijk wij zouden zeggen, in den kost besteed (2). Bij wien? Bij *Richard*, vernemen wij van *Agricola* (3). Wie zal deze *Richard* anders geweest zijn, dan *Richard de printer* in de Bisschopstraat? De geleerde was dus de huisgenoot van den drukker. Wij verbeelden ons, hoe de beide mannen zich gemeenschappelijk beijerden, om de nieuwe

(1) *Almanak* 1842 bl. 40.

(2) *Domo propria semper caruerat, alienae pro pretio mensae particeps.* BOITZBACHIUS bij DELPRAT bl. 298.

(3) *Honestissimis verbis salutato meo nomine hospitem tuum M. Richardum et modestissimam foeminam coniugem eius.* Aan het slot van den brief (hier boven bl. 41), door *Agricola* te Worms aan Hegius geschreven.

kunst, door Pafraet uit Keulen gebragt, aan de wetenschap en de vrome stichting dienstbaar te maken, hoe de één raadde en de ander uitvoerde, de één zich met het letterkundige, de ander met het werktuigelijke bezig hield. Hoe vele van die werken zullen door Hegius afgeschreven of opgesteld, voor de pers gereed gemaakt of gecorrigeerd zijn? Wie was er in dien tijd ook meer toe bevoegd of in staat, dan *meister Sander*?

De vrees van Agricola was niet verwezenlijkt. De pest mogt een tijd lang de scholen verminderd hebben, zij werden talrijker dan ooit bezocht. In een' brief van het jaar 1476 wordt niet zeer vereerend van de geur der groote menigte scholieren op de onzindelijke en druk bezochte Deventer straten gesproken (1). Westphalingers vooral bezochten de stad. Rudolf von Langen, zoo het schijnt een vriend der jeugd van Hegius, domheer te Munster, even als Agricola door zijn verblijf in Italië met vurige geestdrift voor de classieke letterkunde bezielde, betreurde haar diep verval in zijn vaderland. Daar er te Munster niets was, dat aan de behoefte, die hij gevoelde, voldeed, bewoog hij, zoo ver zijn raad en invloed reikte, jongelingen van goede afkomst

(1) *Plateae bipedum quadrupedumque frequentia quamquam perraro nuda, magis tamen scholarium clericorum pedore olent, quorum illic indefinitus pene semper numerus scholas obiit.* ARN. HEYMRICIUS bij DUMBAR, *Anal.* I. p. 413.

en veelbelovenden aanleg, dat zij gebruik maakten van den voortreffelijken meester en verwees hij de ouders, wier zorg voor de vorming hunner zonen hem bekend werd, naar de school te Deventer (1). Agricola zond hem zijnen jongeren broeder Hendrik toe (2).

Zulk een groot getal leerlingen konde door Hegius alleen niet onderwezen worden. Hij had zijne ondergeschikte meesters en zal zich hebben moeten vergenoegen met hen, die hij vond, of die hem toegevoegd werden. Het kan ons daarom niet verwonderen, dat Erasmus van zijne vorderingen te Deventer niet hoog opgeeft. Hij was nog te jong en dus leerling eener lagere klasse; hij bleef er te kort, om tot die van den Rector op te klimmen. Slechts eenige malen genoot hij het onderwijs van dezen, namelijk op feestdagen, wanneer hij voor allen las. Hij deed echter, gelijk wij straks zien zullen, aan de groote verdiensten van den schoolbestuurder regt wedervaren, en ook Sintius, zijn medehelper, wordt met achting genoemd (3). Johannes Sintius was een

(1) ERHARD, *Erinn. an Rud. von Langen* (Zeitschrift I. s. 34) en CORNELIUS, *die Münst. Humanisten* s. 6.

(2) ERHARD s. 52. Agricola schreef: *Interea ne qua cessare benevolentiam tuam patiar, aliud mihi pignus animi tui deposcam. Est mihi frater Henricus — — orat instatque ut rursus eum aliquo ad studia mittam. Circumtuli mentem quorsum, visumque est potissimum ad te. Exploratum enim habeo, libenter te mea causa, quicquid poteris, gratum illi facturum.*

(3) *Ea schola tunc adhuc erat barbara — nisi quod Alexander Hegius et Zinthius coeperant aliquid melioris*

broeder van het gemeene leven uit de stichting van Geert Groete, een man van groote geleerdheid, vooral in de Grammatica, bekend met beide talen, die met Hegius op eenen vertrouwelijken voet leefde, hem in de verbetering van het onderwijs behulpzaam was, en met hem de hand had in het uitgeven van het *Doctrinale* van Alexander Gallus. Ook hij heeft leerlingen gevormd, die zich later beroemd maakten, en schriften voor schoolgebruik uitgegeven (1). Zoo groot was zijn roem, dat er op zijnen naam schriften gedrukt werden en in omloop kwamen (2). Anderen uit

litteraturae invehere. Tandem ex pueris collusoribus, qui grandiores natu audiebant Zinthium, primum cepit odorem melioris doctrinae; post aliquoties audivit Hegium, sed non nisi diebus festis, quibus legebat omnibus. Hic pervenit ad classem tertiam. MELCHIOR ADAMUS, *Vita Erasmi* p. 87. — *Comp. Vitae Erasmi*, door hem zelf opgesteld en vóór zijne *Opp.*

(1) Zóó schrijft BOITZBACHIUS bij DELPRAT bl. 300. En BEATUS RHENANUS, *Dedic. vóór de Opp.*: *Joannes Sintheimius, vir probe literatus, ut illa ferebant tempora, (testantur id commentarii grammatici, quos edidit), magnum ea tempestate nomen in scholis Germaniarum consequutus.* Hij voegt er bij, dat deze leermeester aan Erasmus, bij het zien zijner vorderingen, voorspelde: gij zult eens den hoogsten trap van geleerdheid bereiken.

(2) Dit blijkt reeds uit den titel van het zeldzame boekje: *Verborum deponentalium diligens interpretatio, opusculum quamvis brevius, longe tamen utilius altero illo, quod Joanni Synthen falso ascribitur — — per Hermannum Torrentinum. Sine ind.* — En dezelfde Torrentinus klaagt in zijn *Comment. in primam Alexandri partem* (Dav. 1519): *nam quae maxime et in usu et in precio habentur Alexandri glossemata atque viro doctissimo Joanni Synthen falso adscribuntur, quot erroribus scatent, quo t*

de broederschap worden ook genoemd, als die zich met het onderwijs bezig hielden; maar van hunne bijzondere verdiensten blijkt verder niets (1). En wat het onbeschaafde der Deventer school betreft, waarvan Erasmus spreekt, er was zeker nog niet te vinden, wat de inrigtingen van latere jaren deed uitmunten. Maar men bedenke, dat Hegius, ook door ongeschikte onderwijzers belemmerd, aan het onderwijs eene geheel andere rigting moest geven, dat hij het van het kloosterstof, hetwelk er zich nog aan hechtte, moest reinigen, dat hij nog met vooroordeelen had te worstelen, die hij overwinnen moest, dat hij een onbebouwd veld, met distelen en doornen bezaaid, had te ontginnen. Het verwijt raakt hem niet.

Rudolf von Langen te Munster zag eindelijk, na jaren wachters, zijn lievelingsdenkbeeld vervuld, de stichting eener school overeenkomstig zijnen wensch. Hij had den tegenstand, waarmede hij jaren lang moest worstelen, gelukkig overwonnen, toen de geleerde Conrad

deliramentis referta sunt! Ja, hij ergert zich over den fautiven druk van zijne eigene commentariën. Dikwijls had hij meer dan dertig misstellingen op ééne bladzijde ontdekt. Ook hadden de drukkers, slechts op winst bedacht, om papier te sparen, de letters te dicht bijeen gevoegd en de bladzijden zóó gevuld, dat er slechts een zeer smalle rand overbleef.

(1) DELPRAT, bl. 57 en 301. — *Nam coenobitae isti palliati quibusdam Scholasticorum classibus praesunt et publice docent.* BEATUS RHENANUS, *Dedic.* vóór de *Opp.* van Erasmus.

von Rittberg, die zelf in Italië geweest was, in het jaar 1497 aan het bestuur van het bisdom kwam. De veeljarige vriend sloeg het eerst het oog op Hegius, om 'de nieuwe stichting in het leven te roepen; doch deze wees het eervol aanbod af uit hoofde van zijnen reeds ver gevorderden ouderdom, en beval eenigen zijner leerlingen aan, uit welke Timan Camenerus gekozen werd, wien men om zijne ondervinding en manier van onderwijs de voorkeur gaf; weshalve men vermoedt, dat hij zich die oefening als medehelper in de school van Hegius had verworven, daar het niet bekend is, dat hij vóór zijne komst te Munster het bestuur over eene school gehad heeft (1). Niet lang daarna zond Hegius hem Joannes Murellius toe. Deze Roermonder van geboorte was vroeger zijn leerling geweest en kwam na eenige jaren te Deventer, om te beproeven, of hij niet aan de scholen konde aangesteld worden. Ongelukkig waren alle plaatsen bezet.

(1) *Ad cuius (scholae) gubernationem cum Alexandrum Hegium, in dioecesi Monasteriensi natum, vocarent, ille aetatis suae excusatione usus alios idoneos scholae suae alumnos et in his Joannem Caesarium, Hermannum Torrentinum, Timannum Camenerum et aliquot praeterea alios indicabat.* MELCHIOR ADAMUS, *Vita Langii* p. 36. — ERHARD, *Erinn. an Rud. von Langen* s. 40 en 60, en *Geschichte Munsters* s. 272—280. Deze voegt er bij, dat Hegius besloten had, de school op te geven en zich geheel aan de Theologie toe te wijden, dat hij om dezelfde reden te dezer tijd ook de priesterlijke waardigheid had aangenomen. — *Senio confectus sacerdos est factus Daventriae.* MELCHIOR ADAMUS p. 13.

Dit benam hem den moed en hij besloot in krijgsdienst te gaan. Hegius gaf hem eenen brief van aanbeveling aan Rud. von Langen, wien de krijgsman, met eene piek in de hand, in het heerlijkst Latijn aansprak, zoo in prosa als in poëzij. Von Langen stond verbaasd, overtuigde zich spoedig, dat hij hem moest behouden, en plaatste hem als Conrector aan de nieuwe school. De roem van Munster verbreidde zich spoedig door geheel Duitschland. Hegius zoude ook niet lang van deze verwisseling genot gehad hebben, want hij overleed op eenen der laatste dagen van het jaar 1498, tot onherstelbaar verlies voor de school, en tot droefheid der armen. Hoe naauwkeurig is Boitzbachius! Hij werd den 27sten Dec., in de Grootte Kerk, aan de linkerkant van het koor en dáár naast den ingang der krypt ter linkerhand begraven, tegen het vallen van den avond, *hora vesperarum, occasum jam sole petente*. — De zon ging onder, maar het licht, door hem ontstoken, verdonkerde niet. Zijne leerlingen, die zich wijd en zijd verspreidden, droegen het in een groot gedeelte van Europa, deden het steeds helderder en helderder schijnen. Door den meester voor een verbeterd onderwijs gevormd, verkondigden zij, hier in de kerk en dáár in den staat of als opvoeders van vorsten, nu bij monde op de leerstoelen en dáár bij geschrifte, eene wetenschap, die zoo vele eeuwen onbekend was gebleven, die de beschaving van den geest met rassche en vaste schreden deed voortgaan, en aan de

tot daartoe heerschende denkbeelden eene geheel andere rigting gaf. Wie de geschiedenis der leerlingen van Hegius wil schrijven, moet voor een groot gedeelte de letterkundige geschiedenis der 16de eeuw schrijven.

En hoe oordeelden zijne leerlingen over hem? Zij beroemden zich, dat hij hun meester geweest was.

*Dux etenim nobis doctissimus Hegius ille
· Praeceptorque fuit, quem comitasse iuvat.
Barbaries linguae nostro procul exulet orbe.
Grammaticae nostris floreat auspiciis.*

schreef Joh. Murmellius, bij de aanbeveling van een werk van zijnen medeleerling en vriend Torrentinus (1). — In het berigt van Boitzbachius is eene hooge ingenomenheid met zijnen te vroeg voor hem verlorenen meester en een zekere weemoed, die ook tot *ons* gevoel spreekt. Roemt hij hem als geleerde, wijsgeer en dichter, als scherpzinnig en welsprekend uitlegger, die, met vermijding van ijdel en noodeloozen omhaal, eenvoudig en duidelijk onderwees; hij stelt ons ook den mensch voor van een onberispelijk leven, die niet enkel de letteren maar ook deugden leerde, den mensch van bescheidenheid en nederigheid, van vaderlijke belangstelling in zijne leerlingen, die evenwel geene boosheid

(1) *Herm. Torrentinus in primam Alexandri Galli partem. Dav. 1519.*

of luiheid bij hen dulden konde, en van weldadigheid omtrent de armen. Men meende, dat hij rijk was, en hij liet niets dan boeken en eenige kleederen na, daar hij de armen reeds bij zijn leven erfgenamen gemaakt had (1). — Erasmus spreekt in zijne Werken meer dan ééns van Hegius. Nu eens haalt hij eene plaats uit zijne gedichten aan, met de vermelding, dat hij de leermeester zijner kindschheid geweest is (2); dan wijdt hij hem grooten lof toe. Waar hij van de verdiensten van Rud. Agricola spreekt, voegt hij er bij, dat hij door diens leerling onderwezen is, door Hegius, een' man aan dien meester zeer gelijk, zoo wel in onberispelijk leven als in niet gewone geleerdheid. Momus de bediller zoude welligt dit alleen op hem hebben kunnen aanmerken, dat hij, te weinig voor zijnen roem bezorgd, de nakomelingschap niet in aanmerking heeft genomen. Zoo hij iets schreef, het was als of het eene zaak uit scherts en niet uit ernst was. En hetgeen hij zóó geschreven heeft, is toch van dien aard, dat het, naar het oordeel der geleerden, de onsterfelijkheid verdient. Met deze vermelding vervult hij den pligt van eenen dankbaren leerling omtrent beiden, daar hij den éénen als een zoon, den anderen als een kleinzoon eerbied en liefde is verschuldigd (3). — Naar

(1) Zijne mildheid omtrent arme scholieren wordt ook gemeld door MELCHIOR ADAMUS, p. 12.

(2) *Adag. Manum admoventi fortuna est invocanda.*

(3) *Adag. Quid cani cum balneo.*

zijn oordeel heeft Hegius den stijl der Ouden met zulk eene bevalligheid nagevolgd, dat, zoo men het opschrift der gedichten niet kende, men in den auteur gemakkelijk konde dwaalen (1).

Had Hegius gedurende zijn leven te weinig voor zijnen roem gezorgd, een dankbare leerling trachtte dien op volgende tijden over te brengen. Jacobus Faber, één der onderwijzers aan de scholen, konde, in de opdracht van het *Panegyricum in triumphum Jesu Christi* aan zijnen broeder, niet zwijgen van het zwaar verlies, dat de letteren onlangs (2) geleden hadden, van de deugden des overledenen, van zijne gemakkelijheid om zich tot de geringsten neder te laten, als of zij zijns gelijken waren, en hoe hij liever in de harten dan op de tongen had willen leven. Maar in het jaar 1503 deed hij eenige *Carmina* van Hegius drukken, zoo als deze die jaarlijks volgens gewoonte had gegeven, en droeg die aan Erasmus op, weder met eene warme lofspraak op den man, die beider meester geweest was, ofschoon niet op denzelfden tijd (3).

(1) MELCHIOR ADAMUS, *Vita Hegii* p. 13.

(2) Weinige maanden na zijnen dood: *Ex Daventria vij idus Maias* 1499. Over Faber zie men REVIUS, p. 140.

(3) B. v. *Quae nostrum (Hegium) commendant quis dixerit facile? Qui et dignitate et auctoritate prae caeteris valens infimos quosque facilitate incredibili aequavit. Vigilantissimus, negotiosam vitam et quietae et tranquillae praetulit semper. Mirum in modum sollicitus, qua ratione*

Gedeeltelijk zijn deze gedichten van godsdienstigen inhoud, als: op de Maagd Maria, op de geboorte, het lijden, de opstanding van Christus. Meestal zijn zij zedekundig, b. v. over de gulden middenmaat; tegen de hebzucht, die de geheele wereld regeert; tegen de geldgierigheid als de bron van veel kwaad; afmaning van de ondeugd en opwekking tot de deugd; aansporing aan de jongelingen tot beoefening der letteren; tegen de ledigheid; over de onheilen, waaraan het menschelijk geslacht blootgesteld is; over de menschelijke dwaasheden; over de menschelijke zorgen; aansporing om gerechtigheid te doen. Zij zijn meer dan twintig in getal. Over de letterkundige en poëtische verdiensten van deze stukken achten wij ons onbevoegd te oordeelen, maar om den geest, die er in doorstraalt, hebben zij hooge waarde. Wel is de toon godsdienstig, maar vrij van de overdrijvingen van zijnen tijd, vrij ook van de ijdele contemplatie, die zich opsluit en slechts vrome gewaarwordingen voedt, zonder ze in het leven te doen treden, die tot mystiekerij overslaat. Het zijn geene kloosterdeugden, die hij aanbeveelt, maar maatschappelijke, voortvloeiende uit en gesterkt door eenen godsdiensti-

inventuti studiosae consulendum optime. Cui bene instituendae ut se natum duxerit vita acta docet. De *Carmina* zijn bij Richard Paffraet gedrukt 1503. *Mensis Julii vicesimo nono*. Op den titel zijn reeds de stukken genoemd, die straks als inhoud der *Dialogi* zullen voorkomen. Zie PANZER, VII. p. 484 en 485.

gen zin. Het kost eerst eenige moeite om met dit oude voortbrengsel der drukpers en de vreemde interpunctie gemeenzaam te worden, terwijl ook de correctie niet altijd zuiver schijnt: doch hoe meer men den dichter begrijpt, des te meer krijgt men hem lief, om zijne zuivere denkbeelden en zijne gezonde zedekunde. Wij geven een paar staaltjes.

*Erige sublimes vultus, homo, suspice coelum;
Illuc torque oculos, quo tibi cursus erit.
Turpe est coelitibus pronas spectare futuris
Terras, quas pedibus belua muta terit.*

Uit een gedicht over de menschelijke zorgen.

*Vos ego mortales moneo, bona quaerite semper
Quae nequeant adimi.
Omnia mutantur, nihil est quod in orbe capaci
Non variat speciem.
Non mare, non tellus, non unam stellifer orbis
Semper habet faciem.
Ver abiit tepidum, non herbae rore madescunt
Florigerumque solum.
Nec iam frondescunt silvae, nec iam canor illas
Mulcet Aedonius.
Aestas diffugit, marcent iam gramina campi
Arboreaeque comae.
Quum sol hesperio currus auriga rubentis
Conditur Oceano,
Humentis picea noctis caligine caelum
Continuo tegitur.*

*Qui simul Eois rutilum caput extulit undis
 Albicat igne polus.
 Heu quantum curae mortalia perniciosae
 Pectora sollicitant!
 Hic versus scribit, redimitus tempora lauro
 Ut populo placeat.
 Hi freta remigibus sulcant, ut merce referta
 Nave domum redeant.
 Excitat in Martem quaerendi nominis ardor
 Fortia corda virum.
 Omnibus in populis (heu) cernis pectora rara
 Stultitiae vacua.
 Quis sanum credat mala qui, praetore vidente,
 Morte pianda facit?
 Hunc sine mente putas sana, qui, cuncta sciente
 Judice, prava facit?
 Desipit is, quem non scrutator pectoris alti
 A viciis prohibet.
 Mentem reor captum, quem non plutonium ignis
 Submovet a scelere.
 Ille sapit solus, superum qui captus amore,
 Crimina foeda fugit.
 Pellite sollicitis curas e cordibus; aevi
 Este brevis memores.*

En eindelijk het slot van het gedicht over de gulden middelmaat.

*Pravi sunt sine me mores plebisque patrumque,
 Nil sine me rectum nilque decens geritur.
 Hic vinosior est, ille ambitiosior aequo.
 Militat in castris hic Venus alma tuis.
 Hic irae atque animo laxas dat semper habenas
 Et saepe infectum quod iubet ira volet.*

*Hic justo plus cogit opes, bibit ille deuncem,
 Quum caput unciolam vix tolerare queat.
 Nec ratis est oneranda nimis merce atque saburra
 Nec Baccho capitis cymba gravanda tui.
 Unciolam bibe si non possis ferre deuncem,
 Officium ut faciat pesque caputque suum.*

In hetzelfde jaar gaf Faber de *Dialogi* van zijnen meester uit, waarop hij in de opdracht der *Carmina* aan Erasmus hoop had gegeven (1). Zij zijn van philosophischen en letterkundigen inhoud en niet wel vatbaar voor uittreksels.

(1) *Accipe nunc praeceptoris nostri carmina gravissima, ad quae accedent, ubi et tibi et candidis lectoribus grata viderim, eius insuper de diversis erotemata, colluquutoribus insertis, Platoni se in hoc accommodans, qui erat ei quam familiarissimus.* Zij kwamen ook bij Pafraet uit, 1503 in profesto circumcissionis domini. De inhoud is: de scientia et eo quod scitur contra Academicos; de tribus animae generibus; de incarnationis misterio; dialogi duo, quibus additum de Paschae et celebratione et inventione; dialogus physicus; de sensu et sensili; de arte et inertia; de Rhetorica; de moribus; ejusdem farrago etc. — Exemplaren zoo der *Dialogi* als der *Carmina* zijn hoogst zeldzaam. Van de eerste bezit de Deventer bibliotheek twee exemplaren, van de laatste één. Het ééne exemplaar der *Dialogi* (met de *Carmina* een geschenk van wijlen den Baron van Westreenen van Tiellandt) heeft op het titelblad de aantekening: *Alexander Hegius fuit praeceptor ceu informator pueritiae Erasmi Roterodami. Vide Adagia Eras. proverbum manum ad-mouenti fortuna est inuocanda.* Deze woorden zijn er blijkbaar met de hand van Phil. Melancthon geschreven, in wiens bezit het exemplaar schijnt geweest te zijn.

Op den dag der begrafenis maakte de stedelijke regering reeds werk van eenen opvolger. De kameraarsrekening van het jaar 1498 meldt: *Item op Sunt Johansdach (27 Dec.) Evert onse bade gegaen myt onsen schriften na Utrecht omme meister Johan van Breda onser stat medicus totter scolen te helpen in stede zeligen meister Sanders, ende want meister Johan van Diepholt onsen bade to Appeldoorn te gemoet gekomen is, hem gegeven vij butk.* Het blijkt, dat Johan van Diepholt kanunnik en scholaster was (1), maar niet, dat aan den wensch der regering voldaan werd (2). Volgens Boitzbachius zoude men zeggen, dat Johannes Oostendorp opvolger van Hegius geweest is (3); volgens anderen Bartholomeus van Keulen, zeker een man van groote geleerdheid, ook door zijne schoolwerken en gedichten beroemd geworden, maar die minder geschikt scheen voor het bestuur, weshalve hij na weinige jaren vervangen werd (4).

(1) REVIUS, p. 129.

(2) De gewenschte vereeniging van het rectoraat met de betrekking van stads geneesheer is vreemd, maar niet zonder voorbeeld. In het jaar 1556 schreef de stads Med. Doctor Joh. Reidanus aan de regering: *Nu heb ick noch eijnen heelen wijnter van Michaëlis aen die schoell vercart mytt groeten arbeyt.*

(3) *Daventriensis gymnasii et meus post piaae recordationis Alexandrum Hegium — rector et gubernator.*

(4) HAMELMAN bij REVIUS p. 145. DUMBAR, *Kerk. en Wereld. Deventer* I. bl. 303.

De beroemde Deventer school kwam, meldt Boitzbachius, na den dood van Hegius in verval. Dit zal meer moeten opgevat worden van het onderwijs zelf, dan van het getal leerlingen, indien het waar is, dat in het jaar 1510, bij den aanval der Gelderschen op Deventer, zeshonderd scholieren zich met de burgerij wapenden en den aanval af sloegen (1).

De school geraakte niet meer tot haren vorigen bloei, ofschoon er in het jaar 1516 uitzigt op was, door de komst van Joannes Murmellius tot het rectoraat. Hij was van

(1) *Daventrienses — virtute sua adiutique studiosorum, qui tum Daventriae literis operam navantes ipsis auxiliares accedebant, numerosa manu (fuisse enim haud infra sexcentos commemorat Hollandiae Chronicon) se suaque fortissime defendebant.* REVIUS, p. 181. Het is overgenomen door PONTANUS, *Hist. Gelr.*, door SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.*, door PERIZONIUS, *Hist. seculi XVI* p. 55, die den roem en den bloei der school ophaalt, *ne quis parum credulus rejiceret istum sexcentorum juvenum numerum.* De hoogl. Corn. Fransen van Eck maakte hiervan in zijne *Feestrede*, den 16 Febr. 1830, gewag, en wij herinneren ons, dat de Luitenant-generaal Meijer, één der genoodigden tot den maaltijd, als krijgsman op deze bijzonderheid hechtende, verklaarde, dat, indien het ooit noodig wierd, dat de Deventer studenten de wapenen tot verdediging aangordden, hij het zich tot eene eer rekenen zoude, hen aan te voeren. Dit werd gesproken in een tijd van diepe rust, toen niemand nog aan het opvatten van wapenen dacht. En eer het jaar ten einde was, behoorden de Deventer studenten, die zich aan het Leidsche corps hadden aangesloten, tot de divisie van den Luitenant-generaal Meijer, onder wiens opperbevel zij den veldtogt tegen de Belgen gemaakt hebben.

Munster naar Alkmaar gegaan en onder zijn bestuur had de school alhier negen honderd leerlingen tot zich getrokken. Toen een brand hem alles ontnomen had, scheen Deventer hem eenen nieuwen nuttigen werkring aan te bieden, maar reeds 2 Oct. 1517 besloot hij zijn woelig leven en liet vrouw en kind in armoede na (1). — Van het schoollokaal op het Kerkhof, waaruit dat licht over een groot gedeelte van Europa is opgegaan, werd reeds

(1) *Relicta in paupertate, ut scholasticum hoc genus solet, uxore cum filio*, schrijft MELCHIOR ADAMUS, in de korte levensbeschrijving, die nog wel voor uitbreiding en vermeerdering vatbaar is, door REVIUS p. 139 overgenomen. De laatste geeft ook eene nog niet volledige lijst van zijne talrijke schriften; desgelijks NIESERT in het tijdschrift *Westphalia* 1825. Hij had eene verbazende vlugheid en leverde de voortreffelijkste Latijnsche verzen *ex tempore*. In de opdracht zijner *Aeglogae* aan Herm. Gockelen, *Hammonensi Marcanae ecclesiae pastori* etc. *ex urbe Monast. 1507 xv cal. febr.* meldt hij, dat hij, zich den vorigen zomer om pest en oorlog te Hamm ophoudende, deze zestien gedichten had vervaardigd, en voegt er bij: *In quibus effundendis, quamvis et solitudine nimia et potulentia obrutus, quanta tamen celeritate usus fuerim, gloriari licet vel jure possim, adductis testibus fide dignis, certe non libet, ne quis forte leviculum me et captandae gloriolae studiosum suspicetur. Hoc unum silentio praeterire non possum, me postea ipsum saepe miratum esse, quod tum, absolutis in hac Monasteriensi urbe quattuor elegiarum moralium libris, et quasi nuncio Musis remisso, quum istic inter optimos potores (quales Graeci archipotas vocant) quotidie versans, frequenter illos versiculos dicitarem: Arce sedet Bacchus, cessit neglectus Apollo; Nil hic est aliud vivere quam bibere, libris ego poetis et prope sensibus destitutus, carminum vel simulacra quaedam confingere potuerim.*

in het begin der 17^e eeuw geschreven dat het oud en slecht was (1). In het jaar 1839 is dit gebouw door de stedelijke regering verkocht en thans een sierlijk particulier huis.

M.

B I J L A G E N.

Alexander Hegius Rhodolfo Agricolae suo.
s. p. d.

Quod istic nullas ante hac acceperis litteras, quando excusatu difficile est, quid aliud restat, quam ut ingenue desidiam meam fatear. Turpius enim mea sententia est, prave culpas excusare, quam prudenter confiteri. Henricus frater tuus, si ad te rediens hac iter fecisset, aliquid (nisi fallor) ad te litterarum dedissem. Nunc quia sefellit opinionem meam, in peccato deprehensus sum. Quaesivisti de re mea scholastica, ut procederet, quantoque mihi usui esset, paucis respondebo. Habeo nunc ludum plenum. Aestate paulo incelebrior erat. Pestilentia enim, quae eo tempore supra xx discipulorum meorum absumpsit, multos hinc abegit, nonnullos etiam (ut credibile est) quo minus huc venirent absteruit. Ago tibi gratias, quod Luciani dialogum de sutore et gallo mea gratia traduxeris. Vide, quo fiduciae processerim, qui id mihi

(1) GUALTH. SILVANUS, *Beschr. van Deventer*. bl. 22.

persuasi. Rogo te ut eum mihi dedices, quo nostra familiaritas magis nobilitetur. Scio enim non mediocri voluptati et mihi et reliquis eum lecturis fore. Faciam eum imprimi, quum primum huc venerit. Dialecticorum tuorum breviarium non audeo petere ut facias. Modicam enim impudentiam mihi parum turpem duco; nimiam vero jussu Comici fugere statui. Hoc tamen silentio transire non possum, optime te de scholasticis promeriturum, si id cum eis communicaveris. Scis enim quantum fraudentur. Traduxisti Socratem de institutione principum; eum si haberem, auditoribus meis explicarem. Non enim dubito, quin ex eis nonnulli principes futuri, et reipublicae gubernacula sortituri sint. Legi librum Val-lae de vero bono, apud quem Vegius voluptatis partes tuetur, Cato honestatis. Fecit me Vegius Epicureum. Persuasit enim mihi eatenus bonum aliquid esse, quatenus voluptatem afferat. Quid enim cuique honestatis (studium?) prodest, si perpetuo poenas apud miseros daturus esset. Non puto, id quod recte fit ideo bonum esse, quia fit, sed quia voluptatem affert aut adlaturum est. Nemo (ut credo) adeo pertinax honestatis patronus est, ut velit honesto perpetuo supplicio affici. Persuasit idem mihi singulis virtutibus singula vitia esse contraria. Convenit enim inter omnes de virtutibus et vitiis loquentes, virtutem rectitudinem esse, vitium autem pravitatem. Cuique autem pravitati, mea sententia, sua rectitudo adversa est. Recte enim dare

et prave dare adversa fronte consistunt, quemadmodum recte non dare et prave non dare. Nihil enim esse causae video, cur uni rectitudini Deus duas pravitates voluerit contrarias esse, quum utrique suam rectitudinem videmus adversari. Utrum recte sentiam an secus, et an verum videar tibi sentire nec ne, cupio a te certior fieri. — (1). Plinium tuum verbis meis plurima salute imperti. Non enim potest fieri ut mihi non sit charus, quem tu charissimum habes. Episcopum Vormacensem, virum principem, salutare privatus non audeo. Opto tamen optaboque semper, id quod mihi licet, eum bene valere. Est enim dignus, cui nil adversi eveniat, quemque omnes laudibus prosequantur. Qui has litteras Vormatiam perferet, intra sex hebdomadas reversurus est. Quicquid litterarum ad me daturus es, mittito ad aedes Episcopi Vormacensis. Illinc petet eas quum huc revertetur. — De omnibus rebus tuis certiosem me facito. Vale, ex Daventria xvi calendas ianuarias.

Alexander Hegius doctissimo atque praestantissimo magistro Vesselo Groningensi qui lux mundi.

Mitto tibi, vir praestantissime, homilias Joannis Chrysostomi. Spero earum lectionem tibi iucundam fore. Plus enim semper tibi

(1) De brief is zeer fantief afgedrukt. Wij hebben een paar zinsneden uitgelaten, omdat het moeilijker was den waren zin te herstellen.

placueret aurea verba quam aurei nummi. Fui, ut nosti, in Cusana Bibliotheca (1). Illic repperi multos Hebraicos libros mihi prorsus ignotos. Ex Graecis autem pauciores inveni. Erant ibi, quos memoria teneo, Epiphanius contra haereses — magnum admodum opus — Dionysius in hierarchiam, Athanasius contra Arrium, Climacus, quos ibi reliqui. Mecum vero attuli Basilium in Hexaëmeron et homilias eius nonnullas in Psalmos, Epistolas Pauli cum actibus Apostolorum, vitas quasdam Romanorum et Graecorum a Plutarcho scriptas, una cum Symposio eius, quaedam grammatica, quaedam mathematica, quaedam carmina profundissimi sensus de christiana religione, a Gregorio Nazianzeno ut credo composita, quasdam orationes, εὐχαῖς. Si quos ex his desideras, me facilo certiozem. Ad te ibunt. Non enim decet me quicquam habere, quod tecum non communicem. Si Graecis Euangelis non erit tibi grave carere, precor ut ea ad me commodato dare velis. De institutione mea certior a me fieri petis. Sequutus sum consilium tuum. Perniciosa enim litteratura est, quae cum iactura probitatis discitur. Vale, et si quid me facere voles, mihi significato et factum putato. Ex Daventria.

(1) De bibliotheek bij het hospitium, door den kardinaal de Cusa in zijne geboorteplaats Cues aan de Moesel gesticht, waarvan men zie KIST en ROYAARDS, *Ned. Archief voor Kerk. Gesch.* III. 1843. bl. 113 volg.

Oude Formaliteiten bij het doen van Donatiën.

In den *Saksenspiegel* B. 1 art. 52 wordt het regt om bewegelijke goederen buiten toestemming der erfgenamen te vervreemden, toegestaan, zoo lang de gever, met zwaard en schild omgord, zonder hulp van een ander, zijn paard beklimmen konde, behalve dat hem het paard vastgehouden en een steen of blok een el (*cubitus, daumellen*) hoog onder hem geplaatst werd. Zoo hij dit niet doen konde, had hij het regt niet, om iets tot nadeel zijner erfgenamen te doen. De Glosse meldt daarbij, dat dit op ridders ziet en dat een burger naar billijke regten het zijne weggeven mogt, nog zoo sterk zijnde dat hij zonder hulp op straten en wegen gaan en zonder hulp zoo lang staan konde, tot hij de gift in het gerigt gedaan had. Volgens anderen mogt hij op zijn ziekbed weggeven, wat hij over de beddeplank konde toereiken. Een boer mogt weggeven, als hij eenen akker van een morgen groot konde beploegen; eene vrouw, als zij naar de kerk gaan konde, die twintig roeden van haar af was. — Ook de oude Overijsselsche regten hebben dergelijke bepalingen opgenomen, gelijk blijkt uit het *Stadboek van Zwolle*, onder de rubriek

Van ghyftinghe (1) der luyden, die in oeren siecken bedde liggen.

Item eenich onser borgher man ofte vrouwe, die in onser stadt vryheit ofte in borghers moede sitten (2) en cost in onser stadt vryheyt hebben en sieck worden, achter dien dat sie coemen achter oer vier stapelen (3), sullen sy daer nae ghyftinghe maecken, ofte coep doen ofte ghyftinghe maecken buyten oers eruedes hant, soe sal een man alsoe machtich wesen, dat hy twee Scepen mach doen haelen en soe sal hy hem seluen cleeden en schoen (4) en sal opstaen en nemen een sweert en tyen (5) dat, en slaen daer drie slagen mede. Als hy dan dat gedaen heft, soe mach hy wal stadich doen (6) erffelicken ofte toe lyffdinghe met coepe ofte toe ghyftinghe vuer Scepen ofte hy will. — Ende een vrouwe, die coep ofte ghyftinghe doen ofte maecken sal, die ligget binnen oer vier stapelen buyten oers eruedes hant die sal alsoe

(1) *Ghyftinghe*, donatie.

(2) *Moede*, elders *moide*, ook *ghemuede*, toelating, om namelijk naar de wijze der burgeren in de stad te mogen wonen. Zie RACER, *Overijss. Gedenkst.* III. 110. *Weer een borchman van Ghoir, die under de cloccken toe Ghoir woenaflich weer mit unsen moide.* En V. 284. *Waer enich man — die borgher tot Enschede waere of in borghers ghemuede in onser stat van Enschede nu of naemaels woenachtich waere.*

(3) *Stapelen*, palen. De vier palen der bedstede schijnen er door verstaan te worden.

(4) *Schoen*, schoeijen, de schoenen aandoen.

(5) *Tyden*, *tyen*, trekken. KIL.

(6) *Stadig doen*, vast maken.

machtich wesen oers lyues, dat sy mach laeten haelen twee Scepen en soe sal sy oer seluen cleeden en schoen en sal opstaen en nemen een spynrocken en spynnen drie vademmen elck eenre ellen lanck, ende wanneer sy dat gedaen heft, soe mach sy wal myt oeren momber stedich doen van coepe en van ghyftinghe erffelick ofte toe lyffdinghe hoe sy wil. Ende eenich man ofte vrouwe als voers. is, die moeghen oer eygenlicke guet en oer erue dat eruet ghelyck eygen myt oers erffgen. wille en guedes tuyges antwordes gheuen, wie dat sy willen. Ende weer enich man ofte vrouwe als voers. is die ghyftinge maeckede ofte coep dede als sy sieck synt, en wanneer sy dan bet waeren ofte toe kercken gaen, wanneer sy dan in huer huys comen, soe is die ghyftinge quyt, ten sy dat daer opene brieue van synt ofte dat sy anderwerue vernyen vuer Scepen. Ende want die Scepen nyet langer ghychten (1) moegen dan vant eene jaer int ander, soe sal elck van synre gyftinge oepenen brieuen nemen van den Scepen, die daer ouer hebben gewest bynnen der tyt dat sie gychten moegen, ofte die gyftinge sal geen stadt holden en soe sal elck Scepen hebben van die brieffuen toe zegelen een quaerte wyns. Doch als die ghene, die ghyftinge doet, totter twier Scepen lieuuinge ende guedtduncken verstandes ghenoch heft, is dat opstaen wth den bedde nyet noedich."

(1) *Ghychten*, getuigenis geven.

Dergelijke bepaling komt ook voor in de bevestiging van de *regten der hofhoorige lieden onder de abdisse van Essen*, door bisschop Johan van Arkel in het jaer 1324.

„Een hoeuener die bynnen syn vijf stapelen licht, wil hie syn goet vergeuen, die sal also mechtich wesen, dat hie op moge staen en clede hem seluen en schoen hem seluen en slaen dre slagen myt enen sweerde, so mach hie rurende haue geuen wen hy wil.”

In de *hofregten van den hof te Ootmarsum*. „Item als eyn krank hofhorych man van synen guden nae houes recht wat hen geuen (1) wyl synen kynderen ofte denstvolke, soe sal de krancke hofhoryge man alsoe starck syn dat he hem selues kleden kan als he up een hoechtydes dach toe kerken gaet ende nemen eyn mes ofte byle yn syn hant ende gaen uth syn huys houen (2) yn eyn boem ofte post dre mael, yn bywesen syns hofmeyers met twee huesgenoten, ende yn gebreck deer (3) in den by den hofmeyer erst versocht heft, so mach he dar twe onberuchtigde naburen bynemen ende vergeuen dan syne kinderen ofte huysgesinne manyerlyken ofte matelyken, kennende nochtans altyt synen heren yn derselver vergevynghe, ytlyck nae grotheyt ende cleynheyt syns gudes, ende de naburen sollen der van gychten an den hofmeyer om in syn hofboeck t tekenen.”

(1) *Hen geven*, heengeven, weggeven.

(2) *Houen*, houwen.

(3) *Deer*, van die, t. w. huisgenooten.

Voorts in een Mss. *Stadregt van Deventer*.

„Item men holt tho Deunter vor recht, waer man off wieff sick will begiftigen, ist dat sie tho bedde liggen, so sall die man und vrouw by hem seluen vpstaen und sollen sick kleden und schoenen, vnd dairnae sall die man nemen een schwerth vter scheiden und sall dairmede hauwen int haell (1) oft pott vnd dan sall hie dat schwert weder instecken, vnd dat wieff sall dre vadem spinnen van oeren roecken. Schut dit (2), so is dat geuen van werden vnd anders nicht recht tho Deunter.”

In later tijd zijn deze formaliteiten afgeschaft, gelijk blijkt uit een art. in het *Stadregt van Deventer*. „Item wie in kranckheit legt mach syn testament maken und ordineren, giftigen und ander dingen maken und ordineren, sonder hem selues thoe kleiden, haell tho hauwen of tho spinnen, liggende, sittende of staende, wo hem sulx gelegen wesen sall, soeuer die witlicken is siner sinen, dat tho twier Schepenen kennissen staen sall, die men ouer dat testament, giftinge off anders roepen und haelen sall.” En nader in eene aantekening op een Mss. *Stadregt van Deventer*. „Item in den jare 1500 des freidaghes nha des heijlighen creutzdach Exaltationis seint Sch. und Raeth met haeren ge-

(1) De ketting, waarmede men den pot op het vuur op- en nederhaalt, nog *haal-ketting* genoemd.

(2) *Schut dit*, geschiedt dit.

swaren gemeente guetlick auerkamen, dat alle hare burgere, burgerschen und ingeseten, die in kranckheyden liggen, sollen haer testamenta und giftingen und andere dinghen maecken und ordiniren moghen sonder hem selues tho kleiden, holt tho houwen off spinnen, liggende off sittende off staende, wie hem sulcke gelegen wesen sall, so fern sie wittich sein harer sinnen, dat tho kentenisse twier Schepen staen sal, die men auer dat testament, giftinghe oft anders roepen und halen sall. Consul. Haduich van Laer, Andries Bondien."

Het maken van testamenten, als in het Romeinsche regt, was in het oude Saksische regt niet bekend. Tot het doen van giften onder de levenden werd eene zekere ligchaamskracht van den gever vereischt, voldoende om te doen blijken, dat hij het geschenk niet deed, omdat hij het wegens den nabijzjnden dood niet langer behouden konde, maar omdat hij het niet langer behouden wilde. Toen het maken van testamenten naar het Romeinsche regt het oude Saksische regt in Overijssel verdrong, behield men de vroegere verordeningen nog in de hofregten, om het regt van den hofheer of van den erfvolger niet te verkorten, voor welke het voordeeliger was, dat die giften wegens den nabijzjnden dood niet geschieden. In de steden werden zij afgeschaft. Men zie WINHOFF, *Landr. van Overijssel door de Chalmot* bl. 486, en RACER, *Overijss. Gedenkst.* IV. bl. 254—256.

DE IJSSEL,
ALS HANDELSWEG EN ALS WATERWEG,
VAN DE VROEGERE TIJDEN TOT HEDEN.

GESCHIEDKUNDIGE PROEVE

DOOR

MR. E. A. JORDENS,

ADVOKAAT TE ARNHEM.

—○○○○○○○○—
§ 1. INLEIDING.

Het gewigt van eenen stroom en de belangen, die met zijnen toestand, als waterweg en handelsweg, in naauw verband staan, kunnen door iedereen opgemerkt worden, die de rijke landsdouwen, de kostbare dijken en de bloeiende handelplaatsen, aan of bij den stroom gelegen, ziet. — Onder de gewigtigste stroomen van ons land behoort de Geldersche IJssel: de aanliggende gronden munten uit door vruchtbaarheid; de handel bloeide er steeds in meerdere of mindere mate, naar gelang van den toestand der rivier of ook der tijdsomstandigheden; als geleider van het

Rhijnwater naar zee, was de IJssel meer of min gewichtig, naarmate van den toestand van Nederrhijn en Waal. In onze dagen is zijn gewigt en als waterweg en als handelsweg groot te noemen, hoewel veel van wat vroeger was verdwenen zij, en veel van wat thans gedaan kon worden verzuimd werd.

De lezer zal het misschien niet onbelangrijk vinden, in ruwe schetsen den vroegeren en lateren toestand dezer rivier, als handelsweg en als waterweg, in deze bladen opgeteekend te vinden.

§ 2. VROEGERE UITLOOP VAN DEN RHIJN IN ZEE. GRACHT VAN DRUSUS.

De Rhijn liep vóór nu 18 eeuwen door andere takken in zee, dan thans: de geologische gesteldheid van onzen bodem toont zulks aan; de geschiedenis bewijst zulks. De geleerden hebben veel en misschien nutteloos getwist over de oude Rhijnmonden; men behoeft slechts de § 2 van een werkje van den heer M. A. J. ASCH VAN WIJK, getiteld, *Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem* (Utrecht 1832) in te zien, om met die bespiegelingen bekend te worden.

Van belang voor hetgeen verder omtrent den IJssel geschreven zal worden, is het, op te merken, dat, ten tijde der Romeinen, de Rhijn de sterkere, de Waal de zwakkere stroom was: later veranderde dit, en de eigenlijke Rhijn van Wijk bij Duurstede naar

Katwijk is sedert 839 een binnenlandsch kanaal geworden (1).

De uitmondigen van den Rhijn wekken bij het tegenwoordig onderwerp niet verder onze belangstelling, dan in zoover de IJssel zelf ééne dier uitmondigen al dan niet geweest is. Bekend is het verhaal, dat Drusus den Rhijn met den IJssel zoude verbonden hebben door het graven van een kanaal, en dus het eerst den IJssel tot eene uitmonding van den Rhijn zou gemaakt hebben. — Gebrek aan oorkonden maakt het moeilijk de vraag te beslissen, of die door Drusus gemaakte gracht inderdaad voor het eerst den IJssel tot een tak des Rhijns gemaakt hebbe. — Mr. VAN DEN BERGH, in eene verhandeling, getiteld: *De Nederlandsche wateren vóór de 12^e eeuw* (2), laat deze vraag in het midden, hoewel hij opgeeft dat de meeste schrijvers den nieuwen IJssel voor de Drusiaansche gracht houden.

De gissing, dat de gracht van Drusus den Rhijn met den IJssel zou verbonden hebben, is bijna algemeen als geschiedkundige waar-

(1) *De Rheni divortiis Rhenique inferioris ac Isalae cura.* Nijm. 17 Oct. 1787 JOH. IN DE BETOUW, p. 3 en 4. SLICHTENHORST, in zijne *Geld. Geschied.* Arnh. 1654, zegt, dat omstreeks 860 de Rhijn in de Lek zou afgeleid zijn, om de gevolgen van overstromingen te verminderen; dat, volgens anderen, echter de Lek veel ouder is. Zie ook aankondigingen enz. in NIJHOFF'S *Bijdr. tot de Vaderl. Gesch. en Oudh.* II. p. 98.

(2) Zie Mr. v. D. BERGH, *de Nederl. wateren vóór de 12^e eeuw.* In NIJHOFF'S *Bijdr. v. Vaderl. Geschied en Oudheidk.* VII. p. 275.

heid aangenomen: — zoo zegt CORNELIS VELZEN (1) „Drusus heeft eene graft doen gra-
 „ven uit den Rhijn van daar nu IJsseloort
 „legt af, tot Doesburg toe, in den West-
 „phaalschen IJssel, dewelke hij vervolgens
 „liet opdiepen en verwijden, en wederom
 „door eene andere graft gemeen maaken met
 „de Bructersche Vegt, 't welk nu het Zwarte-
 „water hiet; om dezelve zo vervolgens door
 „het Vlie gemeenschap te doen hebben met
 „den oceaan, zo als dat distinctelijk te zien
 „is in de kaart van Menso Alting, te vinden
 „in het Toneel der Nederlandsche historien
 „van François Halma. Dit groot werk is
 „geschied omtrent 12 jaaren voor de geboorte
 „van den Zaligmaker. En het zoude mijns
 „bedunkens niet geschied, nog noodig ge-
 „weest zijn, indien Drusus zijn transporten
 „van soldaaten en legerbehoeftens door de
 „andere openingen aan dezen kant in de
 „Noordzee had kunnen brengen.

Ook VAN SPAEN (2) deelt deze meening:
 zijne redenen, dat namelijk Drusus een' korten
 weg moest zoeken om de Noordsche Ger-
 manen te beoorlogen, hebben geen gewigt,
 tenzij men als bewezen aanneme, dat het
 voor dien veldheer niet mogelijk was, iets

(1) C. VELZEN, *Rivierk. verhandeling, Harlingen 1768*
 p. 116. Men zie ook omtrent den IJssel, als gracht
 van Drusus, Dr. G. ACKER STRATINGH, *Aloude staat*
en Gesch. des Vaderlands I. § 16 p. 224.

(2) *Oordeelk. inleiding tot de Hist. van Gelderl.* III.
 p. 22 seqq.

verder den Rhijn af te zakken en dan langs de Eem (1) of wel langs Utrecht in het meer Flevo te geraken.

Ja, er is zelfs een schrijver, die zoo ver gaat, van te beweren, dat Drusus met voordacht de aanmerkelijke bogten en kromten in den IJssel tusschen Westervoort en Doesburg, bij het graven heeft daargesteld, uit hoofde van het aanmerkelijk verval (2).

Men schijnt de juistheid der opgevatte meening te mogen betwijfelen: eerstens toch pleiten de duizenden bunders kleigrond in het IJsseldal voor overstromingen van vóór-historische tijden, en in de tweede plaats brengt de lage ligging van het geheele IJsseldal mede, dat de Rhijn er ten allen tijde eenen uitweg voor een deel zijner wateren door moet gezocht hebben.

§ 3. EERSTE BERIGTEN OMTRENT DEN HANDEL EN TOESTAND VAN DEN IJSSEL.

Hoe dit zij, het kan onze belangstelling slechts in geringe mate opwekken; want verwonderlijk is het om te zeggen, na Drusus verliepen er ongeveer 800 jaren, vóór zich in de IJsselstreken eenige kiemen van ontwikkeling en beschaving vertoonden, vóór zich hier eenige

(1) Zie bovengemelde verhand. van den heer ASCH VAN WIJCK.

(2) *De Rheni divortii Rhenique inferioris ac Isalae cura.* Nijm. 1787, door JOH. IN DE BETOUW p. 4.

handel en landbouw voor goed gingen vestigen. De eerste naauwkeurige berigten daaromtrent dagteekenen ten minste van niet vroeger.

Eenige karige berigten toonen ons stellig, dat reeds sedert de achtste eeuw de IJssel boven Arnhem zich van den Rhijn scheidde, langs Wichmond, Zutphen en Deventer stroomde en zich bij IJsselmuiden in zee wierp, welke zee toen het meer Flevo zal geweest zijn (1): daaruit ziet men tevens dat de Kampereilanden eerst sedert dien tijd uit de aanslibbingen der zee ontstaan zijn. IJsselmuiden toch ligt thans een uur gaans van zee.

In de oude gedenkschriften der 9^e eeuw wordt de IJssel opgegeven als de grensscheiding tusschen Franken en Saxen (2). Dat men dit niet in den strengsten zin moet nemen, zal wel geen betoog behoeven; er zullen ook nog wel enkele Saxische gemeenschappen aan den linker IJsseloever gevestigd zijn geweest; zoo als, naar onze meening, de marken op Veluwe bewijzen. Welke regten de overmagtige graven van Gelre zich toch op die marken mogen toegeëigend hebben, nadat zij zich langzamerhand van de verschillende hoven of curtes op Veluwe hadden meester gemaakt, er is niets dat eenig

(1) Mr. v. D. BERGH, *de Nederl. Wateren vóór d 12^e eeuw*, in NIJHOFF'S *Bijdr.* VII. p. 275.

(2) Zie de verhandel. van Mr. v. D. BERGH, boven aangehaald.

verschil in wezen en strekking der Veluwsche marken van dezelfde gemeenschappen in Zutphen, Overijssel en de verdere Saxische landen aanduidt (1). — Maar juist het grootendeels ophouden der echt Saxische marken-instellingen bij den IJssel toont aan, dat de oorkonden der 9e eeuw waarheid spreken, als zij den IJssel in het algemeen de grens tusschen Saxers en Franken noemen.

Het verhaal van twee *friesche* schepen tusschen het jaar 814 en 839, bij St. Goar den Rhijn opvarende (2), geeft ons niet de minste aanwijzing, dat deze schepen over den IJssel hebben moeten varen, want Friesland strekte zich in die dagen minstens van de Maas tot de Wezer uit, zoo als algemeen bekend is.

§ 4. HET OUDE DEVENTER. ZIJN KOOP- HANDEL EN SCHEEPVAART.

Reeds ten tijde van St. Lebuinus, omstreeks het jaar 756, vinden wij Deventer als eene plaats met borstweringen voorzien, daar het toen door de Saxers is belegerd, bestormd en ingenomen, en naderhand voor de tweede maal in 778 (3).

(1) Zie daartegen NIJHOFF, *Gedenkw. uit de Geschied. v. Gelderl.* I. p. 353 n° 307, in zijne merkwaardige noot, waarvan ik echter de juistheid der strekking geloof te mogen betwijfelen.

(2) J. H. VAN BOLHUIS, in NIJHOFF's *Bijdr.* I. p. 145.

(3) DUMBAR, *Kerk. en Wer. Dev.* I. p. 7.

In het jaar 882 heet Deventer reeds een haven, *portus* (1).

In 884 vinden wij door den Deenschen koning Godefried in Deventer een ijsselijk bloedbad aangerigt en daarna de stad in brand gestoken (2).

In 973 schonk keizer Otto de Grootte, bij giftbrief, aan het sticht te Elten den Katentol of Kotertol (volgens DUMBAR dus genoemd omdat de pachters ze aan het Kater of Koterveer eischten: volgens de *Hist. Kamper Kronijk*, I. p. 54 en 55, was het de *Kaden* of *Oevertol*) dus omschreven, *theloneum de piscatione in pago Salon et in fluvio Ysola quod vulgari nomine Cathentol dicitur*.

Of het afstaan van dezen tol bewijst, dat er toen reeds tol van handelschepen op den IJssel geheven werd, is moeilijk te beslissen: misschien was het oorspronkelijk alleen een tol op de visschers en vischscheepen gelegd. Doch toen zich later een uitgebreide handel in haring op den IJssel gevestigd had, zal deze tol van zelf op de schepen, die den haring aanbragten, en andere handelsschepen toegepast zijn. In 1241 toch gaf de abdisse van Elten dezen tol in erfpacht aan den magistraat van Deventer, die daarvoor eene zekere som beloofde te betalen, met de volgende woorden, *in compen-*

(1) Jr. Mr. F. E. BERG, *de Nederl. en het Hanseverbond*. Utr. 1833 p. 115.

(2) E. MOULIN, *Hist. Kamp. Kronijk*, I. 2^e uitg. Kampen 1839, p. 40.

sationem piscium et aliorum, quae ipsi dicebantur dari esse consueta, in die depositionis beati Martini annuatim persolvent (1).

De scheepvaart op den IJssel was toen, door den handel op Duitschland, zoodanig toegenomen, dat deze tol, kort te voren geheel in verval geraakt en verpacht aan een' gelderschen ridder, die niet betaalde, door Deventer gepacht werd voor 20 ponden en 10 schellingen Deventer munt 's jaars, ten behoeve van het klooster, behalve nog 7 schellingen voor visch ten behoeve van de abdisse: toen eene som van belang.

In 900 werden er reeds tollën en schattingen te Deventer geheven, want toen verwierf de Utrechtsche bisschop Odilbald van Zwentibold, koning van Lotharingen, vrijstelling van alle tollën en schattingen te Deventer voor alle St. Martens lieden (2).

En in 914 was deze stad reeds aanzienlijk genoeg om tot zetel van den Utrechtschen bisschop Radboud te dienen, die wegens de verwoestingen, door de Denen in Utrecht gepleegd, die stad verlaten had. Zijn opvolger Balderik, graaf van Goor en Twenthe, had ook eerst zijnen zetel te Deventer (3).

In 973 gaf keizer Otto de Groote (II) aan de kerk van Utrecht het regt van den tol te

(1) DUMBAR, o. l. I. p. 464—467. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 91.

(2) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 47.

(3) *Ibid.* p. 48 en 51.

Deventer, daarna de bisschopstol genoemd. Men kan uit deze verschillende daadzaken opmaken, dat Deventer reeds eene noemenswaardige handelplaats was, toen keizer Hendrik II, in het jaar 1046, aan Bernoldus, bisschop van Utrecht, bij giftbrief eene plaats schonk, Deventer genaamd, alwaar de keizer het regt had van de munt, van tollen te heffen en keuren te maken, welke hij allen bij den giftbrief afstond, en welke allen reeds eene aanzienlijke plaats doen veronderstellen (1).

In 1104 zien wij Deventer dan ook reeds handel drijven op den Bovenrhyjn en als tolschuldig voorkomen op de tollijst van Coblentz van 5 Junij 1104, afgedrukt bij BONDAM, *Charterb. v. Geld. Afd. II. n° 13 A. coll. ibid. n° 13 B.* — Omstreeks 1222 was Deventer reeds in twist over den tol te Lobith met graaf Gerard III van Gelre, die de *Sallandsche* kooplieden, welke den Rhyjn bevoeren, met overmatige tollen bezwaarde, om zich te wreken over onregt, door den bisschop gedaan, ten opzichte van aan zijne voogdij onderworpen thinsmannen, in Salland wonende (2).

(1) HEDA, *Hist. Traj.* p. 123 et 124, in zijne woorden, vermeld in mijne *Diss. inaug. de fontibus juris provincialis Transisalanicae*; RACER, *Overijss. Gedenkst.* T. II. C. III. § 2; DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Dev.* IV. c. I.; VAN SPAEN, *Inleid. tot de Geld. Gesch.* I. p. 33.

(2) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 75. Mr. J. VAN DOORNINCK, in zijne verhandeling over de oorzaken van het verval van den *IJssel*, in de *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* 1839, IV. p. 62.

VAN BOLHUIS, in zijn werk, *de Noormannen in Nederland*, p. 256, 2^e st. p. 112, verhaalt, hoe uit de woeste invallen der Noormannen langzamerhand een vreedzaam handelsverkeer tusschen deze gewesten en de noordsche landen is ontstaan. — Zeer vroeg vindt men dan ook gewag gemaakt van voorregten, door de Nederlandsche en Oostzeesche steden wederkeerig genoten. In 1280 vindt men reeds eenen oorlog vermeld, ontstaan over het opkopen van granen, die gevoerd werd tusschen Zutphen en Harderwijk aan den éénen kant, en door Hamburg, Stendal en andere steden aan de Elve aan de andere zijde, welke oorlog door bemiddeling van Schepenen van *Deventer*, Kampen en Zwolle, werd geëindigd (1).

Hier zien wij dus drie IJsselsteden, Zutphen, Deventer en Kampen, als handeldrijvende steden met het noorden opgetreden, waarvan de eerste reeds magtig genoeg was, om oorlog ter zee te voeren met Hamburg, en de beide anderen reeds ontzag genoeg inboezemden; om als bemiddelaars tusschen de oorlogvoerende partijen op te treden.

Het Hanse-verbond, het natuurlijke gevolg van het belang der ontluikende handelsteden tegen over het regt van den sterken arm, door vorsten, edelen en half barbaarsche volken uitgeoefend, schijnt omtrent dezen tijd ontstaan te zijn, langzamerhand, als het ware

(1) BERG, *de Nederl. en het Hanseverb.* p. 132, 141. SCHRASSERT, *Harderov. Antiq.* T. II. p. 3.

van zelf, zonder vasten vorm, maar vaster of minder vast aaneengesloten, naarmate de nood dwong. Men moge moeilijk in kunnen stemmen met de meening van Mr. BERG (1), dat men vóór de tweede helft der 14^e eeuw in Noord-Nederland aan geen Hanse-verbond dacht, hoe menigvuldig de handels-betrekkingen met de steden der latere Duitsche Hanse ook waren; (deze stelling moge meer waar zijn voor de Hollandsche, dan voor de Overijsselsche en Geldersche steden); men zal echter ook huiverig zijn, bepaaldelijk de uitspraak van een ander (2) aan to nemen, als hij zegt, dat het Hanse-verbond in 1241 is opgericht, bevattende eerst 66, later 85 steden, verdeeld in 4 kwartieren, en behoorende Overijssel tot het Keulsche kwartier, en dus het doende voorkomen, alsof de Overijsselsche steden reeds bepaaldelijk in 1241 tot de Hanse behoorden. — Buiten twijfel schijnt het, volgens den laatsten Schrijver, dat in 1260 de eerste algemeene vergadering van het Hanse-verbond te Lubeck gehouden werd. Deventer was, zoo als later zal blijken, een aanzienlijk lid van dit verbond.

In 1276 schonk graaf Floris V. van Holland aan de kooplieden van Deventer, Kampen, Zwolle, Wilsum, enz. vrijheden in Holland, waaruit blijkt, dat zij handel dreven op het Swin in Vlaanderen (de haven van Brugge,

(1) BERG, *de Nederl. en het Hanseverb.* p. 178 en elders.

(2) *Hist. Kamp. Kronijk* I. p. 94.

toen de grootste koopstad van noordelijk Europa) en zuidelijke landen. Vooral op Dordrecht handelden toen de Overijsselsche steden: men voer toen met ligt gebouwde schepen of koggen, veelal ook vischschuiten of hulken; de kooplieden waren meerendeels zelve schippers. Graaf Floris bepaalde, dat van de Overijsselsche kooplieden tol geheven zou worden, als: van een last haring 2 penningen sterlings, van een hoed tarwe of rogge 4 penningen, van haver en garst 3 penningen hollandsch, en van erwten en boonen 1 penning sterlings, van alle andere goederen zooveel als in Vlaanderen; van uitgevoerde goederen waren scheepsbehoefsten en proviand vrij van tol.

Uit deze tollijst ziet men, dat er voorname-lijk rede is van die waren, welke vroeger nagenoeg uitsluitend uit de noordsche rijken werden aangevoerd, en men mag dus gerustelijk tot eenen zoo aanmerkelijken handel der IJsselsteden met de noordsche rijken besluiten, dat zij zelfs Holland en Vlaanderen met de van daár gehaalde waren voorzagen (1).

In 1278 gaf Floris V. nog andere voorregten aan die van Deventer, waaruit duidelijk blijkt, dat zij ter zee handel dreven en ook op plaatsen van de bisdommen Keulen en Luik (2). — Maar niet alleen op Vlaanderen

(1) DUMBAR, *Kerk. en Wer. Dev.* I. p. 482, *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 92 en 93.

(2) DUMBAR, o. l. p. 484. De beide brieven van graaf Floris zijn bij DUMBAR gedrukt.

en Holland, ook op Hamburg, Lubeck, Noorwegen en de geheele Oostzee dreef Deventer toen handel; zoodat men zich het aanzien dezer stad verklaren kan, dat haar in 1280 reeds als medebemiddelares deed optreden in eenen oorlog tusschen andere steden, zooals straks verhaald is (1).

In 1296 liet Deventer zich door Lubeck, het hoofd der Hanse, bij den vredehandel met koning Erich te Bergen in Noorwegen vertegenwoordigen, waarbij koning Erich en hertog Hakon van Noorwegen nieuwe voordeelen aan den handel op Noorwegen verzekerden (2): waaruit schijnt te blijken dat Deventer toen reeds naauw verbonden was met de hansestad Lubeck. Bij deze vredehandeling liet Kampen zich vertegenwoordigen door zijnen gezant Hartwicus de Naghelo: men ziet de steden handelen reeds als gezamenlijk verbonden.

In 1298 verkreeg Deventer handelsvrijheid op de markten van Schoonen, even als de steden Kampen, Harderwijk, Zutphen en Stavoren. In 1316 en 1326 werden deze handelsvoorregten door de Deensche koningen Erich en Waldemar bevestigd of vermeerderd. De kusten van Schoonen, het zuidelijkste gedeelte van Scandinavië, toen tot Denemarken behorende, leverden overvloed van haring, het meest gezochte handelsartikel van dien tijd (3).

(1) DUMBAR, o. l. p. 485.

(2) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 96.

(3) BERG, *de Nederl. en het Hanse-verb.* p. 154 en 155.

Uit het aangevoerde blijkt, dat HENRICUS BRUMANUS in lib. 3 *Rer. Transisal.* dwaalt, als hij zegt, dat omstreeks 1300 koning Erich VIII. van Denemarken aan die van Deventer *uitsluitend* het regt zou hebben toegekend om handel te drijven op Skanor (eene haven van Schoonen), welk regt hij zeide tot zijnen tijd voort te duren. Zeer juist geeft hij echter op, dat Deventer omtrent het begin der veertiende eeuw het Noorden voorzag van de waren den Rhijn afkomende, en van specerijen, door de Venetianen en Genuezen, uit Indië, Perzië en Egypte aangevoerd (1). Deventer voerde in Noorwegen ook fluweel, zijde, grof en fijn linnen, gouden en zilveren voorwerpen, baar geld en vele andere waren in.

Op bl. 20 van *Dumbar's Kerk. en Wer. Dev.* 1^e deel, vindt men eene plaats uit SYLVANUS, waarin Deventers handel dus wordt omschreven :

„ Sy syn ook kloeck in den koophandel,
 „ ende dat is haer principael bedryf, negoci-
 „ erende wyt en syt in allerhande waeren;
 „ maer voornaemelyk wynen, graenen, hoppe,
 „ wolle, wollen en lijnnen laekenen, honich
 „ ende wasch, boter ende kесе, haring en
 „ stokvisch, soo van Bergen in Noorwegen is
 „ komende, in welke stadt sy bysondere pri-
 „ vilegien hebben. Oock doen sy groote koop-

(1) DUMBAR, o. l. p. 487. BERG, o. l. p. 202 noot I. p. 377, en de daar aangehaalde Holberg, *Beschr. der stadt Bergen*, II. p. 80 en 81.

„ manschap in grof eijcken holt, bequaem tot
 „ grote scheepen oder buisen te bouwen,
 „ 't welk meest int Landt van Overyssel en
 „ die naeste grensen gehouwen wert, enz.”

In het werk van Mr. BERG (1) wordt dan ook gezegd, dat onze landgenooten zich reeds zeer vroeg door de scheepvaart bij de Venetianen vermaard gemaakt hebben. Tot bewijs hiervan haalt hij aan Marinus Sanuto, een Venetiaansch schrijver uit de eerste helft der 14^e eeuw, die, in zijne *Secreta fidelium crucis* Lib. II. p. IV. c. 18. p. 72, 73, aangehaald bij WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* III. p. 251 n° 8, zou schrijven: „ in Alemaniae partibus variae
 „ habitant gentium nationes, quae valde forent
 „ utiles et necessariae ad muniendum negotium
 „ maritimum de Egypto, et specialiter Tremartii, etc. etc. — nec non et Frisones,
 „ qui deorsum habitant a *Wasfallae* provincia
 „ prope mare, ac etiam gentes de provincia
 „ *Dulandae* ac *Sylandae*, quae morantur deorsum versus mare de comitatu Gellerae
 „ atque Clevae; praedicti scire debent per dulces aquas et salitas optime navigare, sic
 „ quod ab eis sanum deberet consilium et optimum auxilium inveniri — convenienter
 „ igitur gentes maritimae Alemaniae, superius memoratae, possent per terram venire Venetias et cum Venetis transfretare.” — Deze plaats bewijst, dunkt mij, ontwijfelbaar, dat in

(1) BERG, *de Nederl. en het Hanse-verb.* Zie de noot op 57.

de 14^e eeuw de bewoners der IJsselstreken reeds als duchtige zeevaarders bij de Venetianen bekend waren.

In 1316, bij het boven gemelde verdrag, stond koning Erich van Denemarken aan Deventer, Harderwijk en Zutphen toe, hunne vischrakken, vitten of fijtten ten eeuwigen dage te Skanor, (eene stad in het zuidelijk gedeelte van Schoonen aan de Oostzee gelegen) en op de Schoonsche markten te mogen bezitten, met andere aanzienlijke voorregten daarboven: deze vitten worden ook genoemd *victen*, *witten*, *vestingen*, *vesten*, *vieten*. De ware beteekenis is visschersleger, visschersdorp, vischrak (1). Men ziet hieruit, dat de voorname zorg strekte voor de haringvisscherij.

In 1336 ontstond er oorlog tusschen Deventer en Amsterdam over den katertol. Deze werd bijgelegd. Men vorderde nu van de Deventer kooplieden echter meer tol: op voorpraak van den hertog en de hertogin van Gelre werd ook hierin voorzien. De laatste kreeg hiervoor een groote steur, bij Deventer gevangen (2).

In 1365 stond koning Waldemar aan alle steden der Hanse menigvuldige voorregten toe (3).

Bij den oorlog, dien de Hanse-steden in 1368 voor den Zweedschen koning Albrecht van Mecklenburg voerden tegen Waldemar van De-

(1) BERG, o. l. p. 156.

(2) DUMBAR, o. l. p. 506.

(3) BERG, o. l. p. 166.

nemarken en Hakon van Noorwegen, verleende Albrecht vele voorregten aan de Hanse-steden, waaronder Kampen, Deventer en Zutphen (1). In 1370 worden, bij den vrede, door de Hanse met Denemarken gesloten, de oude voorregten van de Kamper, Deventer en Zutphensche burgers bevestigd. Elke stad zoude eene vitte (vaste post of faktorij) op Schoonen en elders in Denemarken mogen hebben, en daarop eenen voogd mogen aanstellen, om hunne kooplieden naar hunne eigene landswetten te doen regeren. De tolregten van haring, zout, ossenhuiden, boter, honig, vleesch, *wandisch* (laken of linnen), paarden en andere handelsvoorregten werden bepaald. Deze vrede, van Waldemar III. afgedwongen, werd in 1376 door Olaüs IV. bevestigd; even als ook de vrede met Hakon van Noorwegen, in 1370 gesloten, in 1376 bevestigd werd: bij beide vredehandelingen worden de steden Deventer, Kampen en Zutphen uitdrukkelijk genoemd (2). — Het Hanse-verbond had met het einde van den strijd tegen Waldemar III den aanvang bereikt van het tijdstip zijns hoogsten bloeis, waarop het zich meer dan een eeuw wist te handhaven (3). — Waarschijnlijk iets vroeger bloeide de handel der IJsselsteden het meest. Ieder Deventer burger, die zulks verzocht, kreeg opene zee-

(1) BERG, o. l. p. 171, en aldaar noot 1. DUMBAR, *Analecta* II. p. 305, door BERG aangehaald.

(2) BERG, o. l. p. 172 en 174. *Hist. Kamp. Kron.* p. 149, 150.

(3) BERG, o. l. p. 207 en 208.

brieven voor zijn schip, waarvan het model door DUMBAR (op p. 23 van het 1^e deel, *Kerk. en Wer. Deventer*) wordt medegedeeld.

Voorname in de eerste helft der 14^e eeuw breidde Deventer zijnen handel uit naar Brugge, Dordrecht, Zweden, Noorwegen, Engeland, Denemarken, Lubeck, Stade, Hamburg, den Briel, Antwerpen, Ripen, Rostok, Bremen en Schotland. Ook de handel van de IJsselsteden met den Rhijn bloeide vooral in de 14^e eeuw. Wijn en zout waren de voorname voortbrengselen der Rhijnstreken, waarmede de IJsselsteden de noordsche landen voorzagen (1).

In 1396 werd door Schepenen en Raad der stad Deventer uitgevaardigd eene „ordonnancy van den Schonevaerrers, by consent ende wille onser borgeren, die mit oere koopmanschap varen to Koepenhaeven off to Draeckner:” daarin wordt ook melding gemaakt van in Engeland en Vlaanderen geladene goederen (2).

Omstreeks 1400 vinden wij een rijk geladen koopvaarder, van Rouen komende en aan Overijsselaars toebehoorende, op de Zuiderzee genomen, in den oorlog van de Hollanders tegen de Friezen, en te Harderwijk opgebracht (3).

In 1404 deed Reinoud IV van Gelre den burg te Hattem met 25 voet dikke muren voorzien, en met gewapende schepen tol hef-

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, o. l. *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* 1839, IV. p. 62 seqq.

(2) DUMBAR, o. l. II. p. 220.

(3) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 189.

fen van de voorbij varenden. Geheele vloten van schepen wachtten, onder anderen in 1407, te Kampen om vrij geleide naar Deventer te bekomen (1).

In 1416 verdedigt Deventer zijne regten tegen de stad Keulen, die verlangde dat de Deventer schepen te Keulen moesten aanleggen en niet mochten voorbij varen (2).

In 1418 zien wij te Lubeck afgevaardigden van 46 Hanse-steden, waaronder Deventer en Kampen (3).

Van 1370 tot 1420 heeft de algemeenste, naauwste en ongestoordste betrekking tusschen de Duitsche Hanse en de Nederlandsche koopsteden bestaan. Sedert ontstond handelsnijver en verwijdering, en later gaf de oorlog der Wendische Hanse-steden met koning Erik VII van Denemarken, waaraan de nederlandsche steden geen deel namen, tot geheele scheuring aanleiding. Na eenen vrede met Denemarken toch, zetteden de Wendische Hanse-steden den oorlog tegen de Nederlanders voort; zij namen op eens alle Hollandsche, Zeeuwsche en Overijsselsche schepen in de havens der Oostzee en op zee weg. Hierdoor ontstond bijna hongersnood in ons land, daar de oogst in de Betuwe en het Sticht door de overstroming van 1436 was vernield. Men wilde

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 199. DUMBAR, o. l. II. p. 39 seqq.

(2) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. l. *ibid.*

(3) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 201.

onderhandelen. Afgevaardigden kwamen *te Deventer* bijeen; een verdrag werd ontworpen, maar niet geratificeerd. De Hollandsche en Overijsselsche afgevaardigden verlangden vijftig duizend goudgulden schadevergoeding: de Wendische steden waren hiertoe niet te bewegen. In 1438 werd eene algemeene wapening bevolen. In Overijssel werd een groot aantal schepen ten oorlog uitgerust (1). — In 1441 werd een bestand voor tien jaren gesloten: *te Kampen* zouden de nog bestaande geschillen door afgevaardigden worden verefend. Deze oorlog scheidde de Hollandsche, Zeeuwsche en Westfriesche steden voor goed van het Hanse-verbond; na 1437 vindt men ze nergens meer als Hanse-steden optredende (2). Anders was het met Deventer, Zutphen en Kampen, die nog eene aanzienlijke rol in het Hanse-verbond bleven vervullen, en, terwijl de overige Noord-Nederlandsche steden later dikwijls in twist met de Hanse waren, dreven Deventer en Kampen den aanzienlijksten handel op Noorwegen en Bergen. Zij kregen den bijna uitsluitenden invoer van hout en stokvisch.

In 1443 rusten de Wieringers schepen uit om de Deventer schepen, uit de Oostzee komende, te vermeesteren, en in 1446 zien wij er werkelijk één door hen genomen (3).

(1) BERG o. l. p. 288 en volg.

(2) Ibid. p. 304.

(3) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 218. DUMBAR o. l. p. 142.

In 1461 geeft koning Christiaan van Dene-marken aan Deventer dezelfde voorregten voor de haringvangst op Schoonen, als Kampen en Amsterdam hadden. In 1465 sluit Deventer een handelsverdrag met Holland en Westfriesland (1).

In 1450 was het aanzien van Deventer zoo groot, dat het Hanse-verbond er aan dacht, om zijne factorij, te Brugge gevestigd, naar Deventer over te brengen (2). Als hoofd van één der drie deelen der Hanse werd in 1450, met Munster, Wezel en Paderborn, *Deventer* gekozen (3).

Zoo kon J. LINDEBORN in zijne *Hist. Episc. Daventr.* cap. 2 § 1, Deventer noemen eens na Antwerpen de beroemdste haven van geheel Nederland; en EVERH. VAN REYD, in het 6e boek zijner *Hist. der Nederl. oort.* zeggen, dat Deventer door velen naast Antwerpen en Amsterdam voor de derde koopstad in Nederland gehouden werd. (Zie DUMBAR, *Kerk. en Wer. Dev. Inleiding*).

En men zal geen verder bewijs voor het gewigt van Deventer als handelsplaats, en ook van Kampen en Zutphen, behoeven aan te voeren, dan dat men van 1371 tot 1450 steeds de namen dezer drie steden in de protocollen der Hanse-dagen vermeld vindt (4).

Sedert 1450 schijnt echter de handels-

(1) DUMBAR o. l. II. p. 167 en 175.

(2) BERG o. l. p. 227.

(3) Ibid. p. 336.

(4) Ibid. noot op p. 326.

grootheid van Deventer in verval geraakt te zijn. Wij zien, wel is waar, Deventer en Kamper afgevaardigden nog op den Hanse-dag te Lubeck in 1540 en 1559 (1). (Deventer, Kampen en Zwolle schijnen zich eerst met Nijmegen, Zutphen en Arnhem, te Arnhem beraden te hebben, of zij naar den, op 30 Julij 1559, te Lubeck te houden Hanse-dag gezanten zouden zenden, dan wel schriftelijk hunne meening aan Keulen zouden zenden). Op den Hanse-dag van 1553 bekleedden beide steden zelfs nog een' aanzienlijken rang (2). Ja zelfs in 1560 sloot koning Frederik van Denemarken te Odensee eene handelsovereenkomst met de afgevaardigden der Wendische steden. In dit verdrag, hetwelk op 's rijks archief te 's Gravenhage voorhanden is, vindt men, nevens de afgevaardigden der Wendische steden, uit de Nederlanden alleen voor *Deventer* den secretaris dier stad, Jacob Helm, genoemd (3). Doch het oude handelsmechanismus was vervallen. De Lijflandsche Hanse-steden begonnen zich geheel af te scheiden; zij sloten de westelijke Hansesteden zelfs buiten hare havens; Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen, klaagden hierover in 1540 luid: maar het mogt niet baten; de handel

(1) BERG o. l. p. 321 en 322. SLICHTENHORST *Geld. Gesch. Arnh.* 1654 p. 494 13e boek.

(2) BERG o. l. p. 369.

(3) LODEWIJK DE GEER, *eene Bijdr. tot de handelsgesch. v. Amsterd. in de 17e eeuw.* 2e uitg. 's Grav. en Amst. 1841 p. 20 noot 1.

van de oude Hanse verplaatste zich langzamerhand naar de voornamere Hollandsche Hanse-steden, die zich sedert den aanvang der 16^e eeuw zelve reeds van de Hanse hadden losgemaakt (1). Met het begin der 17^e eeuw waren de meeste overgeblevene Nederlandsche Hanse-steden in naam nog leden der Hanse, doch in der daad hadden zij opgehouden leden van het verbond te zijn (2).

Bij het daarstellen der nieuwe statuten voor de Londensche factorij der Hanse in 1554, komen Deventer, Zutphen en Kampen nog als Hoofd-Hanse-steden voor (3).

In 1556 verzochten nog de Lyflandsche Hanse-steden hulp van *Deventer, Kampen en Zwolle* tegen de Russen. De vroeger magtige steden waren thans magteloos; men weigerde op grond der ongunstige tijdsomstandigheden; de gezant des grootmeesters van Lijfland vertrok gramstorig, zeggende, dat Kampen vroeger verscheidene stukken geschut tegen de Russen aan de Duitsche ridders in Lijfland had geschonken (4).

De toestand van den IJssel zal, zoo als wij later zullen zien, ongetwijfeld eene hoofdoorzaak van het verval van den handel van Deventer, Zutphen en Kampen geweest zijn. De Spaansche oorlog deed hem geheel te

(1) BERG o. l. p. 373.

(2) Ibid. p. 340.

(3) Ibid. p. 316 seqq.

(4) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 5.

gronde gaan. Vele kooplieden vlugtten; in 1570 verbood de hertog van Alba de ingezetenen, hunne zonen naar buitenslands te zenden voor studie, handwerken of fabrieken. Deventer, Kampen en Zwolle protesteerden tegen dit placaat, zeggende, dat zij hunne zonen naar Londen, Antwerpen, Norgarden (Novogorod) in Rusland, Noorwegen, Pruisen, Rusland, Lijfland, Denemarken en Zweden, (op welke landen zij van de vroegste tijden af handel gedreven hadden en nog handelden) zonden, om aldaar de landstaal en den handel te leeren; en dat deze handel dus zoude ophouden, tot merkelyk nadeel der Nederlanden, die daardoor van gezouten en gedroogde visch, boter, talk, huiden en pelswerk werden voorzien (1).

Bij den aanvang nog van den Spaanschen oorlog was de handel van Deventer en Kampen op Spanje en Portugal niet van belang ontbloot. Toen toch, in 1582, de prins van Oranje er op aandrong, dat ook de Overijselsche steden met den hertog van Anjou zouden onderhandelen, trachtten Kampen, Zwolle en Deventer, dit te ontwijken, vooral door aan te dringen op het belang bij hunnen handel op Spanje en Portugal (2). Het is echter waarschijnlijk, dat Deventer ten minste dien handel over Amsterdam dreef.

Dan de toestand van den IJssel verergerde.

(1) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 46.

(2) *Ibid.* II. p. 161.

Reeds in het midden der zestiende eeuw, was het onmogelijk geworden den IJssel met zeeschepen te bevaren. Toen zond men de goederen van Deventer in rivierschepen naar Amsterdam, om aldaar in zeeschepen te worden overgeladen (1). Het natuurlijk gevolg hiervan was, dat ook de Rhijnhandel van de IJsselsteden verliep en slechts de binnenlandsche handel en vrachtvaart voor deze steden mogelijk bleef, benevens de steeds behouden gebleven handel op Westphalen. Wel is waar vinden wij nog in latere tijden, b. v. in 1615, Deventer en Zutphen, als aanzienlijke Hansesteden, op den Hanse-dag te Lubeck; doch deze rang was slechts een overblijfsel van vroegere grootheid, en zelfs het verschijnen van deze twee steden op dien Hanse-dag schijnt om staatkundige redenen door de Staten-Generaal uitgelokt, om zoo doende een verbond te kunnen sluiten met de Hansesteden tegen den hertog van Brunswijk (2).

In 1617 werd zelfs Deventer nog belast, om de geldelijke aangelegenheden van Harderwijk met de Hanse te regelen. Doch ook de laatste steun van Deventers handelsgrootheid, de Hanse, kwijnde weg. In 1628 was zij niet anders dan een ijdele schim: de dertigjarige oorlog gaf haar den laatsten slag. In 1669 werd de laatste Hanse-dag door de

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK l. l. *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* IV. 1839 p. 62 seqq.

(2) Zie Mr. SLOET in NIJHOFF'S *Bijdragen.*, I. p. 188.

afgevaardigden van zes steden gehouden; deze was alleen dienstig om aan te toonen, dat de Hanse had opgehouden te bestaan (1). Sedert het einde der 16^e eeuw is Deventer voor den binnenlandschen handel slechts van belang gebleven; deze verviel aanmerkelijk door den ellendigen toestand der rivier, tot dat in het laatst der 18^e eeuw de IJssel verbeterd werd, en sedert deze stad weder tot een der voornaamste binnenlandsche handelplaatsen is toegenomen.

§ 5. HET OUDE ZUTPHEN. ZIJN KOOPHANDEL
EN SCHEEPVAART.

Uit vele daadzaken, in de vorige § medege-
deeld, blijkt reeds het gewigt van Zutphen als
handelplaats. Zutphen wordt reeds vroeg en
dat wel in 1059 als een *oppidum*, eene stad,
vermeld (2).

In 1280 zagen wij Zutphen in de vorige
§ reeds oorlog ter zee voeren met Hamburg.

Op den 8^a Maart 1206 verkreeg Zutphen
reeds tolvrijheid te Keizerswaard aan den
Rhijn, van den Roomsch-koning Philips, welke
op 20 Mei 1282 en 14 Februarij 1299 ver-
nieuwd werd (3).

De belofte van bescherming en vrij geleide,

(1) BERG l. l. p. 341.

(2) VAN SPAEN, *Inleid.* I. p. 28.

(3) BERG, o. l. p. 125. NIJHOFF, *Gedenkwaard.*
uit de Gesch. van Geld. I. p. XXI. seqq.

door de regering der stad Keulen bij een verdrag met graaf Reinald van Gelre in 1281 gedaan, om zijne onderzaten door deze stad als hare eigene burgers in alle handelingen te beschermen, moge ook voor het gewigt van Zutphens Rhijnhandel pleiten (1). Maar vooral blijkt ons deze handel uit de overgeblevene rekeningen der tolontvangers te Lobith (Lobede) uit dat tijdvak. De oudste dier rekeningen van het jaar 1306 noemt onder de schepen, vrijdom van tol genietende, *tachtig* van Zutphen, voornamelijk geladen met granen, als rogge, garst, haver en spelt (geen tarwe?), appelen, peren, wijn, zout, haring en andere visch, cement, planken of balken en aarde-werk (2). Wijn en zout waren de voorname handelsartikelen, die door de IJsselsteden van den Rhijn naar het Noorden, haring het voornaamste, dat zij van het Noorden naar den Rhijn voerden. Honderden van vaartuigen, alleen met wijnen bevracht, bevoeren onze stroomen, zoodat dikwijls, b. v. in het jaar 1340, de rekeningen van de tolontvangers te Lobith geheele bladzijden bevatten, op welke schaars iets anders dan vertolde ladingen wijn voorkomen (3).

Het schijnt echter, dat men niet alleen wijn *van* Deutschland *naar* hier voerde, maar ook

(1) VAN SPAEN, *Hist. van Geld.* p. 273. NIJHOFF, l. I. p. XXI. seqq.

(2) NIJHOFF, l. I. p. XXI. seqq.

(3) Ibid. I. p. XXVI seqq.

Fransche wijnen *van* hier naar Duitschland. — Het huis der Duitsche orde te Koblentz had vrijdom van tol te Lobith voor 1200 amen wijn. Men kan den drinklust der leden van deze orde moeilijk zoo groot veronderstellen, dat deze vrijdom diende voor aan hen verzondene Fransche wijnen; en men zal dus liever aannemen, dat hij tevens diende voor den uitvoer van Rijnwijnen, van de bezittingen der orde afkomstig (1).

De haring was de voorname bron van den noordschen handel. De haringvisscherij op de noordsche kusten is overoud. Reeds in 888 vindt men van daar eene lading haring naar Engeland gezonden (2). Zeer oud is dan ook reeds Zutphen's handel op het Noorden, zooals blijken kan uit de klagt van Zutphen, in 1302 aan den koning van Denemarken Erich Menwed, dat de gemeene kooplieden van het graafschap Gelre en bisdom Utrecht vele bezwaren in zijn rijk te lijden hadden, zoodat zij alle regten en vrijheden, eigene regtspraak en regtsbedeeling, *welke zij onder zijne voorvaders bezeten hadden* te Skanor, Falsterbode en andere havens van zijn rijk, er bij inschotten (3).

Belangrijk echter en door aanzienlijke voorregten beschermd was de handel op Skanor.

(1) NIJHOFF, l. l. I. p. XXIII.

(2) BERG, o. l. p. 160, noot I.

(3) Ibid. p. 155. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 101.

In 1316 kreeg Zutphen van Erich, koning van Denemarken, een *vit* of *fijt* (zie de vorige §) op de markt van Skanor, benevens vele vrijheden en regten (1). Deze gunsten werden in 1326 en onder volgende koningen zeer vermeerderd. Waldemar III bevestigde in 1342 de voorregten van Kampen en Zutphen, en breidde ze zelfs gedeeltelijk uit tot Koppenhage en Dragoer (op het eiland Amak) en Radesholt, eene thans onbekende plaats (2). Deze voorregten dalen zoo tot in bijzonderheden af, dat zij het duidelijkst bewijs geven, dat de handel zeer groot moet geweest zijn. Zij lokten dan ook zoo vele Zutphenaren naar Skanor, dat zij er grove ongeregeldheden konden bedrijven, zooals blijkt uit den pardonbrief in 1335 door den Zweedschen koning Magnus aan hen gegeven (3). De Zutphenars mogten zelfs belastingen van hunne te Skanor wonende onderzaten heffen, zoo als blijkt uit eene oorkonde van het jaar 1394. De Hanse-dag had namelijk te Lubeck besloten, eene bende zee-roovers, die toen te Dokkum in Vriesland huisde en veel schade deed, te vernielen. De Hanse verbond zich hiertoe met Ocko van den Broek (naar ik meen hoofdling van Greetzyl in Oost-Vriesland) en verder droeg zij het werk op aan die van Amsterdam, Kampen en

(1) VAN SPAEN, *Hist. van Geld.* I. p. 429.

(2) BERG, o. l. p. 164, seqq. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 133.

(3) NIJHOFF, *Gedenkw.* I. Oork. n° 308.

waarschijnlijk aan de andere in dit kwartier liggende Hanse-steden. Ten minste het blijkt, dat Zutphen, Deventer, Harderwijk, Elburg, Stavoren en Hinlopen, op St. Jan 1394, overeen kwamen, om een oorlogschip met 47 gewapende en acht ongewapende mannen voor gezamenlijke rekening uit te rusten, terwijl tevens bepaald werd, dat, tot goedmaking der kosten, onder anderen *Zutphen*, Harderwijk, Elburg en Stavoren, een *pond geld* van de hunnen, die op Schoonen vertoefden, zouden heffen (1).

De Zutphensche schepen, *koggen* genaamd, voerden te Skanor voornamelijk wijn, zout, wollen en linnen lakenen, was en kramerijen aan: vooral was de verzending in wijnen groot. Skanor was de stapelplaats, waar alle waren aangebragt werden. Dáár hadden de Zutphenaren huizen en winkels, waar zij zelfs in het klein mogten verkoopen; van daar uit dreven zij handel op Niborg, Tomberg, Slanslo en Roskild. Skanor was hun eene factorij, eene handelscolonie, op de wijze als die der handeldrijvende volken der oudheid ingerigt, alwaar zij onder de bescherming hunner eigene wet stonden, een gedeelte hunner waren opsloegen, anderen daarentegen innamen, en zich ververschten, om naar meer verwijderde oorden te stevenen; waar de handelaren van andere volken ook hunne goederen aanvoerden, en dus eene uitmuntende gelegenheid om winst

(1) Zie de oorkonden in NIJHOFF'S *Bijdr.* I. p. 278.

te doen aanwezig was. — Van Skanor werden vooral haring, het geliefkoosde en meest algemeene voedsel onzer voorouders, granen, bier, paarden, scheeps- en ander timmerhout terug gebragt (1).

In 1324 kreeg Zutphen vrijdom van tol op den Rhojn te Lobith, bij brief van graaf Reijnald, en in 1344 vrijdom van tol te Smithuizen en Emmerik, bij brief van Hubrecht Schenk van Kulenburg (2).

Scheepstimmerwerven moesten bij deze uitgebreide scheepvaart ook te Zutphen voorhanden zijn: het bewijs daarvan vindt men onder anderen in twee akten, waarbij Meister Peter den Hoefsche aannam, voor twee burgers van Monnikendam twee schepen te timmeren, waarvan het grootste 60 Edammer voeten lang, 14, 18 en 20 voeten wijd was en 200 Rhojn-sche guldens kostte. Tot bewijs van den aanmerkelijken houthandel zijn stukken voorhanden, waaruit blijkt, dat te Zutphen kanthout, ribben en planken werden geladen, door schippers van Leiden, Edam, Hasselt en andere plaatsen (3). Vooral van het begin der 14^e tot het midden der 15^e eeuw bloeide Zutphen's

(1) NIJHOFF, *Gedenkw.* I. p. XXVI, seqq. BERG, o. l. p. 157.

(2) SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.* p. 566 en 568.

(3) De bewijzen van een en ander zijn, zoo als mij werd medegedeeld door Mr. L. A. J. W. baron SLOET, voorhanden in de kentenissen en kondtschappen, thans ter griffie van de regtbank te Zutphen berustende.

handel (1). De oorlog, die de Hanse in de eerste helft der 15^e eeuw teisterde (zie de vorige §) sloeg diepe wonden aan Zutphen. De handel van Zutphen schijnt daardoor zoo verloopen te zijn, dat in 1450 koning Christiaan de burgers van Zutphen meende te moeten uitnoodigen, om weêr als van ouds van hunne bezittingen en voorregten op Skanor en Schoonen gebruik te komen maken, vooral voor de haringvangst (2). Het verval van *Zutphen* en andere Geldersche plaatsen als Hanse-steden, blijkt uit eenen brief van 20 Febr. 1529, door Harderwijk aan Elburg gezonden, met overlegging van brieven van *Zutphen* en Nijmegen aan Arnhem. De brief zegt, dat men de Geldersche en Friesche steden, als keizers onderzaten en verwanten, *uit de Hanse wilde werpen* en van de Hanse-voordeelen wilde be-rooven, waarin men geenszins moest toestemmen, „want ons ind onse nakomelingh dair „merckelick angeleghen ys” (3). Dezelfde oorzaken, die in de vorige § aangegeven werden voor het verval van den handel van Deventer, werkten ook te Zutphen. En hoewel wij Zutphen zelfs in 1615 nog op den Hanse-dag te Lubeck zagen met Deventer, de vorige grootheid was weg.

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* IV. 1839, p. 62.

(2) BERG, o. l. p. 301 noot 2, en SLICHTENHORST, p. 573.

(3) Berigt aang. het oude archief van Hattem, door P. NIJHOFF, in NIJHOFF's *Bijdr.* VIII. p. 120.

Zutphen werd langzamerhand slechts eene binnenlandschen handel drijvende stad.

§ 6. HET OUDE DOESBURG EN HATTEM.

Doesburg had met Deventer en Zutphen het voorregt, van op zoodanige plaats aan den IJssel te liggen, waar een klein binnenlandsch riviertje, geschikt om ten minste des winters koopwaren in het binnenland te verspreiden, of van daar aan te voeren, zijne wateren in den IJssel stortte. Als men zich het land voorstelt, nog niet door bruikbare wegen toegankelijk gemaakt, zal men bevroeden, dat het niet anders kon, of men moest van bestaande natuurlijke waterwegen, als eerste handelswegen, hoe gebrekkig ook, gebruik maken. Dáár, waar zoodanig riviertje met eenen meer aanzienlijken stroom zamenvloeide, vestigde zich dan van zelf reeds vroeg eene handelsplaats. Zoo vindt men dan ook reeds in 884 van Doesburg melding gemaakt, toen het door den Deenschen koning Godefried bemagtigd en geplunderd werd (1).

Omstreeks 1233 kreeg Doesburg stads regten van Otto III, graaf van Gelre (2).

Doesburg vindt men ook van de vroegste tijden af in de buitenlandsche handelsbetrekkingen der Hanse genoemd (3).

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 40.

(2) *Ibid.* I. p. 86.

(3) *BERG*, o. l. p. 184.

Het getal schepen, dat in 1306 te Lobith voorbij voer, aldaar werkelijk den tol betalende, bedroeg 1750, waaronder er van Doesburg waren, vooral met bier, en dat wel in eene verbazende heeveelheid, maar ook met wijn beladen (1). Toen in 1435 de wijnoogst aan den Rhijn mislukt was, werd sedert uit Gelderland veel bier naar den Rhijn gezonden (2). Doesburg zal hierbij waarschijnlijk als voorname bier-uitvoerder opgetreden zijn.

Bij de oorzaken, die het verval der voorname IJsselsteden ten gevolge hadden, en die ook voor Doesburg golden, kwam hier nog de omstandigheid, dat de IJssel sedert 1483 zeer verre van de stad was afgeweken, welke toestand gedurende bijna eene eeuw onveranderd is gebleven (3).

Hattem komt ook enkele malen in de oorkonden der Hanse voor, b. v. in eene bijeenkomst der Hanse-steden te Keulen. Na den oorlog met de Wendische Hanse-steden vindt men *Hattem* niet meer genoemd (4).

In de 4^e § zagen wij, hoe *Hattem* in 1404 met vijfentwintig voet dikke muren voorzien werd, voornamelijk om de Deventer handelschepen te kunnen rooven, waartoe de menigvuldige oorlogen tusschen Gelderland en het bisdom Utrecht al te dikwijls de gelegenheid

-
- (1) NIJHOFF, *Gedenkw.* I. p. XXI seqq.
 (2) SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.* p. 228.
 (3) *Ibid.* p. 485.
 (4) BERG, o. l. p. 310.

aanboden. — Als handelplaats verdient Hattem weinig onze aandacht.

§ 7. HET OUDE KAMPEN. ZIJN KOOPHANDEL
EN SCHEEPVAART.

Minder oud dan Deventer, vinden wij de eerste stellige berigten omtrent het bestaan van Kampen in 1170. Toen toch veranderde een geweldige storm het meer Flevo, sedert lang Almare of Almere genoemd, in de Zuiderzee. Eenige bewoners van *Kampen*, Zwolle en het platteland daaromtrent gelegen, wier bezittingen waarschijnlijk door den watervloed vernield waren, benevens eenigen uit den omtrek van Deventer, begaven zich naar Zeeland, hetwelk ook veel door den storm geleden had. Zij bedijkten een' verdronken polder in Noord-Beveland, en legden aldaar drie dorpen aan, met name Kampen, Zwollerkerke en Wissenkerke. Kampen, over de stad Veere gelegen, werd een aanzienlijk dorp, hetwelk naar het veer aldaar Kampveere plagt genoemd te worden. Na verloop van 360 jaren zijn deze dorpen in 1530 weder door eenen zeevloed vernield: naderhand heeft men aldaar weêr nieuwe polders ingedijkt, welke nog heden de namen van Kampensnieuwland, Zwollerkerke en Wissenkerke dragen (1). Dit ontstaan van de Zuiderzee gaf echter aan de plaats, waar Kampen lag en de IJssel uitmondde, eene uit-

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 67 seqq.

munten de gelegenheid voor de ontwikkeling eener handelstad. Omstreeks 1233 verkreeg Kampen waarschijnlijk stadsregten (1).

De Kamper burgers hadden reeds in 1251 bijzondere handelsvoorregten van koning Abel van Denemarken verkregen, waarbij hun te Falsterbo, Skanor en Elleboge, op de zuidwestkust van Schoonen, bepaalde vitten of perken (zie § 4 en 5) tot verkoop en bergplaatsen hunner goederen waren vergund. — De haring, op de Noorweegsche kust gevangen, hout, ijzer, rogge, bier, wijn en zout (de beide laatste artikelen ongetwijfeld langs IJssel en Rhijn aangevoerd) werden door hen in Vlaanderen verhandeld tegen de daar ter markt zijnde goederen, vooral Engelsche wol (2).

In § 4 zagen wij Kampen reeds ten jare 1280 den vrede tusschen Hamburg, Zutphen, enz. helpen bemiddelen.

In 1286 trad Kampen toe tot het verbond met Erich koning van Denemarken, in 1285 te Calmar door Magnus met de Slavische steden Lubeck, Rostok, Wismar, Straalsund, Greifswald, Riga en de Duitschers op Wisby gesloten, waarbij de vrijheden dezer Hansesteden in Noorwegen werden bevestigd. Een nieuwe oorlog barstte uit, ten gevolge van eenige aanmatigingen van Kampen en Stavoren: de straks genoemde steden dwongen

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 85.

(2) *Ibid.* p. 92.

echter den koning in 1298 tot eenen nieuwen vrede te Calmar (1).

In 1292, onder bisschop Jan van Zierick of Zurck, weigerden de Utrechtsche kooplieden te Kampen den bisschopstol te betalen: de Kampers deden hetzelfde te Utrecht. In 1294 zien wij de Kampers reeds handel drijven op Frankrijk; want koning Philips van Frankrijk gaf toen, onder andere steden, aan Kampen vrijheid om in zijn rijk te komen handelen (2).

In 1296 zond Kampen Hartwicus de Naghe-lo als gezant naar Bergen in Noorwegen, die een vredesverbond aldaar sloot, waarbij koning Erich van Denemarken en hertog Hakon van Noorwegen nieuwe voordeelen aan Kampens handel verzekerden (3).

In 1298 werd aan de Kampers door koning Erich Menwed toegestaan, om, ingeval van schipbreuk op de Deensche kusten, hunne goederen te mogen bergen, in strijd met het toenmalige strandregt, dat gestrande goederen aan de kroon toewees (4).

Vele Hanse-steden verbonden zich in het begin der 14^e eeuw, geen handel te drijven op Lynn, eene stad op de oostkust van Engeland, wegens de daar ondervondene kwellingen en knevelarijen. — Onder meerderen brak een kog van Straalsund, genaamd *Scin-*

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 95. BERG, o. l. p. 151 seqq.

(2) *Ibid.* p. 97.

(3) *Ibid.* p. 96.

(4) BERG, o. l. p. 155.

Kevin, gevoerd door schipper Nicolaas Radtsoen van Kampen, deze belofte. De Kampers ondervonden hierom slechte behandeling in Noorwegen: aan hunne klagten daarover werd in 1304 door koning Hakon regt gedaan. In 1305 sloot Kampen met denzelfden koning een verdrag, overeenkomstig den vrede, in 1296 met Erich gesloten. Nu verleende de raad echter ook aanzienlijke voordeelen aan de kooplieden van Noorwegen, die te Kampen kwamen handel drijven (1).

In 1307 bevestigde koning Erich de Kampers in de verleende vrijheden op hunne vitten te Skanor en schonk hun aldaar eene afgeperkte plaats bij het slot om markt te houden. Hertog Erich van Zweden vergunde hun in 1313 vrijen handel in al zijne landen, en in 1314 den uitvoer van haring voor tien jaren tegen een vast regt van 6 pond sterlings het last. Zij mogten in de bosschen van zijn hertogdom hout voor hun gebruik kappen (2).

In 1316 werd te Kampen zoodanig een overvloed van koorn uit de Oostzee aangevoerd, dat men een mud rogge, hetwelk, ten gevolge van misgewas in 1315, aldaar vijf schellingen of zestig oude grooten gekost had, toen voor vijf oude grooten kocht (3).

Omstreeks 1318 bloeiden te Kampen de lakenfabrieken en verwerijen. Het rood schar-

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 101.

(2) *Ibid.* p. 103.

(3) *Ibid.* p. 110.

laken, gestreept laken en saai, aldaar geweven en bereid, werd in Holland zeer gezocht, alsmede de pelterijen, waarin de Kamper kooplieden grooten handel dreven. De tollën voor al deze voorwerpen werden door graaf Willelm van Holland, bij vernieuwing der voorregten der Kampers, in 1322 geregeld. Tevens werd toen bepaald, dat van waren, die de Kampers uit Brabant en Vlaanderen in Holland invoerden, het honderdste mark zou betaald worden; van zout en koopmanschappen, door hen van den Rhijn en Maas ingevoerd of ook in Holland gekocht, zouden zij gelijken tol als andere kooplieden betalen. Mondbehoefsten, gesneden want tot kleeding, sloopstouwwerk en *kajvaas* of zeildoek zouden geheel vrij van tol zijn (1).

In 1328 werden de oude voorregten van Kampen door koning Christoffel bevestigd; koning Magnus Smäk van Zweden, Noorwegen en Schoonen, vernieuwde ze in 1336. In 1341 gaf hij hun nieuwe voorregten te Skanor. In hunne winkels zouden zij in het klein mogen verkoopen; den wijn zouden zij vrij mogen opslaan en in hunne kroegen slijten. De voorkoopers (*voreprenger*) zouden slechts een half voeder haring op het strand mogen koopen: als er geen haring gevangen of te Skanor gezouten kon worden, zou ieder, mits zijn gewoon marktgeld (*torghortuch*) betalende, zijne medegebragte goederen vrij

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 112.

van tol mogen terugvoeren. Ook werd aan de Kampers regtsspraak door hunnen eigenen voogd toegestaan (1).

In 1342 bevestigde Waldemar III., koning van Denemarken, de voorregten der Kampers en hij vergunde hun tevens, te Koppenhagen, Dragoer en Radesholt, hunne eigene vrije regts-oefening, gelijk zij die tot nog toe in Schoonen hadden genoten (2).

In 1352 zien wij de Kampers te Skanor in twist met die van Rostok, Wismar en Straalsund, welke in 1356 door Lubeck en Greifswald werd bijgelegd (3).

Kampen werd in 1352 als de verzamelplaats aangewezen voor de schepen der Zuiderzee- en IJsselsteden, om vervolgens, gezamenlijk met de schepen van Hamburg en Bremen, door de Sond naar Skanor en Falsterbode voor het zouten der haring te zeilen (4).

In 1360 verloren de Kampers vele schepen in den noordschen oorlog. Een Saxisch zee-roover ontnam hun vier beladene koggen bij Bahus. Zij zelve namen vijandelijke schepen in de Oresond weg; en na den wapenstilstand zag men in de genoemde doorvaart ook gewapende Kamper schepen post vatten (5).

(1) BERG, o. l. p. 162. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 131.

(2) BERG, o. l. p. 164 seqq. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 131.

(3) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 133.

(4) *Ibid.* I. p. 134.

(5) *Ibid.* I. p. 136.

In 1363 bestond reeds te Kampen een Rhijnschippers gilde (1).

Bij gelegenheid van den oorlog der Hanse-steden tegen Waldemar van Denemarken en Hakon van Noorwegen, boven in § 4 vermeld, werd de deelneming van Kampen van zoo veel gewigt gerekend, dat in 1368 op het reęes te Lubeck bepaald werd, dat geen schip onder zeil mogt gaan, vóór de Kamper schepen aangekomen waren. Het gewigt van Kampen in dien tijd kan men eenigzints nagaan uit het aandeel, dat het aan de oorlogsvloot moest leveren. In November 1367 toch was op het reęes te Keulen bepaald, dat de Pruissische zeesteden, Kampen en de overige steden aan de Zuiderzee, *tien koggen* zouden leveren, elk bemand met 100 gewapenden, en vergezeld van *eene schute* en *ecne snikke*. De zes Pruissische steden zouden daarvan de helft leveren: Kampen *één kogge*, *twee Rhijnschepen* en 150 man; Dordrecht, Amsterdam, Stavoren en Harderwijk met de overige Zuiderzeehavens, te zamen *één kogge* met 100 man, en die van Zeeland *twee koggen* met 200 man, benevens de schuiten en snikken. — De Kampers verbrandden ettelijke Lubecksche schepen, plunderden Thiorn en andere eilanden en verbrandden de stad Marstrand met kasteel, kerk en klooster. Bij de vredehandeling met Denemarken waren

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. 1. *Overijss. Alm.* IV. 1839, p. 62 seqq.

drie Kamper afgevaardigden tegenwoordig (1). Bij den vrede met Noorwegen, in 1370 gesloten, was Everhardus Bose, burgemeester van Kampen, tegenwoordig. Toen was Kampen de voornaamste handelstad der Zuiderzee (2) en eene der voornaamsten van den IJssel.

In het laatst der 14^e eeuw werden keuren gemaakt omtrent de kooplieden van eene reeks van meest Nederlandsche steden, die de vrije markten te Kampen bezochten. Ook voor de scheepvaart en den buitenlandschen handel werden van tijd tot tijd keuren gemaakt (3).

Even als andere magtige steden trad Kampen thans op als zelfstandige mogendheid. Zijne magistraten waren dan ook aan menigvuldige gevaren blootgesteld. In 1363 werd bepaald, dat, als een raad of schepen, voor de stad op reis zijnde, gevangen genomen werd, men hem met duizend oude schilden zoude lossen, zoo het niet minder te krijgen was. En de menigvuldigheid der buitenlandse zendingen kan men nagaan, door het tarief van het mijlgeld voor de gezanten en hunne knechten, in 1413 vastgesteld, waarbij reizen naar Deventer, 's Gravenhage, Zeeland, Vlaanderen, Braband, Bremen, Lubeck, Hamburg, Luneburg, plaatsen oostwaarts naar de

(1) *Hist. Kamp. Kron.* p. 145—148. BERG, o. l. p. 171.

(2) *Hist. Kamp. Kron.* p. 150 en 151.

(3) *Ibid.* I. p. 178 en 179.

Sond en de Wendische steden worden omschreven (1).

Kampen leed veel van de zeeroovers in Oostvriesland, *likedeelers* genoemd. Het rustte in 1412 met Amsterdam twee oorlogschepen uit, *een ever* en *een hulk*, voerende ieder, behalve de scheepskinderen of matrozen, 136 soldeniers. Tusschen 1416 en 1420 gebruikten de Kampers 120 à 130 groote schepen ter zee, vooral op de Oostzee handelende (2).

De oorlog tusschen de Nederlandsche en Wendische Hanse-steden, in 1436 begonnen, (zie § 4) berokkende vele schade. Holland-sche en Zeeuwsche kapers roofden verscheidene Deventer en Kamper schepen, met visch en granen beladen: hierdoor en door misge-was werd het brood zeer duur. De handel van Deventer en Kampen werd ook belem-merd. In 1438 kwamen afgevaardigden van de Hollandsche steden en van Deventer en Kampen te Harderwijk overeen, dat de sche-pen, vóór het uitbreken der vijandelijkheden van Kampen en Overijssel uitgezeild, veilig zouden mogen binnenloopen in het Marsdiep, het Vlie of de Friesche zeegaten, mits niet komende uit vijandelijk land, en mits de Kam-pers opgaven, welke schepen en van waar zij deze te huis verwachtten. De bewoners van

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 198.

(2) *Ibid.* I. p. 201. *Tegenw. Staat van Overijss.* III. 2^e St. p. 311.

Huisduinen en Wieringen zouden aan de Deventerschen het aangehaalde koorn teruggeven. De vrije vaart op Engeland en Schotland werd verzekerd, even als de vrije vaart der Hollanders op den IJssel, mits zij geen koorn uitvoerden, op Stichtschen grond gewassen. — De oorlog werd krachtig voortgezet, eene groote vloot uitgerust, en in 1441 de vrede te Kampen gesloten. De koopvaardijvloot, te Kampen bevracht doch wegens den oorlog opgehouden, liep nu, ten getale van 45 zeilen, van Kampen uit en zeilde naar Hamburg. — De Noordhollanders, ontevreden over den gesloten vrede, namen in 1443 vier groote Kamper schepen weg, tienduizend goudguldens waardig geschat. Kampen rustte hierop twee schepen ten oorlog uit, en belette de Hollanders hiermede het Zwarte Water in- of uit te loopen (1).

Na dezen oorlog sloot Kampen zich, in tegenstelling met de Hollandsche Hanse-steden, weder naauw aan de Hanse aan. In 1447 vinden wij Kampen dan ook weêr op den Hanse-dag te Lubeck (2). De bloei der Overijsselsche steden nam nog bestendig toe. Kampen handelde nu op het Noorden, Vlaanderen, Frankrijk, Spanje en Engeland. Het getal zijner zeeschepen was tot meer dan 130 aangegroeid; de vaart op de Zuiderzee, IJssel en

(1) *Hist. Kamp. Kron.* p. 215—217. DUMBAR, *Kerk. en Wer. Dev.* II. p. 136 en 221.

(2) BERG, o. l. p. 311.

Rhijn was zeer levendig, en de haringvisserij aanzienlijk, tot welker instandhouding bepaald werd, dat men geene andere dan Schoonensche haring mogt verkoopen, en dat de Helgolandsche met eene roode vlag moest gemerkt zijn; dat niemand de haring uit heele in halve of kwart tonnen mogt overleggen; terwijl het inzouten van groene hierlandsche haring geheel werd verboden (1).

De handel der Overijsselsche steden nam in het begin der 15^e eeuw toe, onder anderen ook door het verwijden der zeegaten van Texel en het Vlie, want men kon nu met grootere schepen varen. De scheepsbouwerij werd dan ook verbeterd: in plaats van hulken, kraijers, rajlen, maakte men koffen en tjalken; men begon nu ook op Spanje en Portugal te varen, dat men *Westsegelen* noemde. De schepen voeren het reglerdiep van den IJssel in; hun getal was sedert het begin van de eeuw zeer vermeerderd; er kwamen ook meer vreemde schepen op de rivier.

Ongelukkig hield de bevaarbaarheid van den IJssel geenen gelijken tred met de meerdere bevaarbaarheid der zeegaten (zooals wij later zullen aantoonen); de zwaar geladene nieuwe koffen vonden moeite om de rivier te bevaren. Tot overmate van ongeluk bouwden de Kampers in 1448, voor eene som van f 13075, een vaste brug over den IJssel, (welk voorbeeld in 1482 te Deventer gevolgd

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 219.

werd, voor eene som van *f* 16.080 Rijnsche guldens en 28 stuivers (1)) niettegenstaande den wederstand van Deventer, den bisschop van Munster, de Westphaalsche steden, en Lubeck als hoofd der Hanse, welke allen zich hierover bij den bisschop van Utrecht en den Roomschkoning beklagden, uit hoofde van de nadelen, welke de vaart op den IJssel daardoor zou lijden. Dat deze klagten niet ongegrond waren, bleek later; want daar de zwaar geladene nieuwe koffen niet door de gewone doorvaart der brug konden, brak men dan een gedeelte af, tot merkelyk ongerief der ingezetenen, waarom de raad van Kampen in 1462 deed afkondigen, „dat men om der „nyen scepe wille die brugghen nyet meer „wilde opnemen en nymant te leve of lede „dit wilde vergunnen” (2).

De handel op de Oostzee en Schoonen werd steeds bevorderd. In 1461 kreeg Kampen nog bijzondere voorregten ten aanzien van de haringvangst, van koning Christiaan I. van Denemarken (3). In 1475 vertoefde deze koning acht dagen in Kampen: de raad kocht bij die gelegenheid van hem vrijheid van alle tollén in de Sond voor 1200 gouden Rijnsche guldens (4).

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 276.

(2) *Ibid.* I. p. 221 en 239. DUMBAR, *Kerk. en Wer. Dev.* II. p. 144. REVIUS, *Dav. Illustr.* p. 107.

(3) *Tegenw. Staat van Overijss.* III. 2° St. p. 316.

(4) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 272. Het zoude een vermakelyk incident in de tegenwoordige diplomatie

Bij den vredehandel tusschen Eduard IV, koning van Engeland, en de Hanse-steden, te Utrecht in 1477, waren ook afgevaardigden der Overijsselsche steden tegenwoordig (1). — Wij dagteekenden het begin van het verval van Deventer en Zutphen omstreeks het midden der 15^e eeuw: Kampen bereikte eerst het toppunt van zijnen bloei omtrent 1480 (2). Sedert begon het verval: wij zullen later zien, dat de verzandingen van den IJssel het hare hiertoe bijdroegen. De vaart op Rhijn en IJssel bleef echter eerst nog gehandhaafd. Het is waarschijnlijk dat Kampen ter zee grooteren, en op den Rhijn kleineren handel dreef dan Deventer. Zoo wij vroeger toch in § 4 opteekenden, dat Deventer vooral de waren van het Noorden inkocht tegen waren, van den Rhijn ingevoerd, moeten wij thans vermelden, dat Kampen deze noordsche waren voor klinkende munt kocht (3).

In 1494 kreeg Kampens handel op Schotland een slag door het statut der Hanse, waarbij aan alle steden der Zuiderzee de vaart op de Noordsche eilanden, de Orkneijs, Shetland en Faroë werd ontzegd, op verbeurte van het lidmaatschap der Hanse (4).

In 1495 werd Kampen, even als Deventer

zijn, zoo Kampen zich thans nog, misschien met volle regt, op dezen vrijdom beriep.

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 271.

(2) *Ibid.* I. p. 270.

(3) *BERG*, o. l. p. 377.

(4) *Ibid.* p. 373.

en Zwolle, tot eene vrije rijksstad door keizer Maximiliaan verheven (1).

Kampens Rhijnhandel was in het begin der 16^e eeuw nog vrij aanmerkelijk. Men kan dit opmaken uit de omstandigheid, dat het Rhijnschippersgilde in het jaar 1508 aan de regering der stad *acht* en in 1510 *negentien* Rhijnschepen schonk om ze ten oorlog uit te rusten (2). Er was namelijk een oorlog uitgebarsten tusschen hertog Karel van Gelder, den keizer en den bisschop van Utrecht. Kampen moest zich sterk ter zee wapenen. Men plaatste op het Zwarte Water nabij Genemuiden twee *hulken*, met geschut voorzien, en verscheidene roeischeden op het Kamperdiep; men deed eene groote *hulk* met 74 koppen, en twee roeischeden, ieder met 25 koppen bemand, voor Elburg kruissen; negentien Rhijnschepen werden ten oorlog uitgerust. Om-trent dezen tijd had Kampen meer dan 40 gewapende vaartuigen (3).

In 1510 zond Kampen gewapende schepen naar de Oostzee, ter zake van den oorlog tusschen Lubeck en Denemarken (4). In 1511 verkregen de Overijsselsche steden vrij geleide en vrijen handel in alle landen van keizer Maximiliaan en zijnen kleinzoon Karel, die

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 295.

(2) Mr. J. VAN DOORNINCK, op de boven aangehaalde plaats.

(3) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 299.

(4) *Ibid.* I. p. 306.

zijn vader als graaf van Holland was opgevolgd en later ook koning van Spanje werd. Hierdoor breidde de handel van Kampen zich meer rechtstreeks op Spanje en Portugal uit (1).

Gedurende den laatsten Gelderschen oorlog was de handel op den IJssel zeer vervallen, ten gevolge van het aanhouden der schepen te Hattem. Het Zwarte-Water was buitendien sedert eenigen tijd zeer verbeterd en voor zeeschepen toegankelijk geworden, zoodat er meer en meer schepen naar Zwolle opvoeren. De Kampers vorderden daarom reeds in 1512 betaling van den bisschopstol te Kampen, ook van de schepen, die het Zwarte water op of af voeren: van daar ontstond hevige twist met Zwolle (2).

Onder de oorzaken, die tot het verval van de scheepvaart op den IJssel hebben medegewerkt, behoort onder anderen vermeld te worden, dat bij het verdrag van 1528, waarbij keizer Karel tot erfheer van Overijssel aangenomen werd, de handel in turf belemmerd werd, door het verbod van uitvoer voor de drie eerstvolgende jaren, en eene belasting van *eenen olden schild* per last voor het vervolg vastgesteld werd, *opdat het land van Overijssel van brand mogt voorzien blijven* (3). Latere tijden nu

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 305.

(2) *Ibid.* II. p. 322.

(3) *Ibid.* II. p. 382. Dit verdrag was ten dezen opzichte slechts eene bevestiging van de door bisschop Philips van Bourgondië met de Staten van Overijssel in 1518 gemaakte wet, waarbij de uitvoer van turf en

hebben bewezen, welk eene bron van welvaart in dezen turfhandel gelegen is. De Overijselsche steden hadden in de laatste tien jaren verbazend door den Gelderschen oorlog geleden. De vaart op den IJssel en Rijn was aanmerkelijk verminderd of naar elders verlegd, en de zeehandel, door den oorlog tusschen Holland en Denemarken (hoewel deze oorlog voor een' korten tijd aan de Overijselsche steden, als geen deel daaraan nemende, het monopolie des Noordschen handels gaf) zoodanig vervallen, dat de regering der stad Kampen reeds in 1527 de zeetonnen, welke zij in het Vlie en het Marsdiep plagt te onderhouden, aan de stad Amsterdam had verkocht, daar het paalgeld, hetwelk door de schepen, in die zeegaten binnen vallende, te Kampen betaald moest worden, minder opbragt, dan het onderhoud beliep. Gedurende den Deenschen oorlog was de Kamper vaart op de Oostzee dan ook van weinig belang. De haringvischerij op de kusten van Schoonen was, sedert den oorlog tusschen Lubeck en Denemarken, ook door schrale vangst in 1530 bijna geheel te niet gelopen, en de haring is niet weër in die streken verschenen. De factorijen, door de Kampers te Skanor, Falsterbo en Elleboge aan de Zuidkust van Schoonen gesticht, raakten na 1534 in verval, en zij verdwenen lang-

hout aanmerkelijk bezwaard werd. Zie hierover mijne *Diss. inaug. de Jur. prov. Transis. fontibus* p. 35. RA-CER, *Overijss. Gedenkst.* III. p. 205—233.

zamerband na eenen bloei van twee eeuwen. De kerk te Skanor dient thans tot eene baak; de stad had, in 1815, 565 inwoners, Falsterbo slechts 181. — Het vervolgen van de aanhangers der nieuwe geloofsleer deed vele fabrikanten en handelaren naar Duitschland verhuizen, en het verzenden van den voornaamsten IJsselmond, het Regte Diep, ging voort, waardoor geladen zeeschepen moeilijk meer binnen konden komen. De vaart en handel op den IJssel verminderde sterk (1).

Alles was echter nog niet verloren: de handel op Frankrijk, dien Kampen vooral in het begin der 16^e eeuw dreef, bestond nog, en Kampen verklaarde, op den Hanse-dag van 1535, dat het vóór 50 jaren de oude fransche privilegiën had doen bevestigen, waarvan men wel de afschriften naar Lubeck had gezonden, maar de oorspronkelijken niet wilde afgeven. In 1517 had de Hanse privilegiën in Portugal verkregen van koning Emanuël de Groote. Het schijnt, dat Kampen daarbij in 1535 nog groot belang had, want het vroeg op den Hanse-dag om de oorspronkelijke brieven (2).

De oorlog van den keizer met Denemarken gaf eenen nieuwen slag aan den handel: Fransche kapers namen vele Overijsselsche schepen voor de zeegaten weg, en vele schepen en goederen werden in Denemarken in beslag genomen. In 1543 werd te Kampen over

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 398, 401, 415 en 416.

(2) *BERG* o. l. p. 370 en 371.

den vrede onderhandeld, doch zonder goeden uitslag (1).

In 1554 vinden wij, bij het daarstellen der nieuwe statuten voor de Londensche factorij der Hanse, Kampen met Deventer en Zutphen nog als Hoofd-Hanse-steden voorkomende (2). Dit was echter een gevolg van vroegere grootheid. Dezelfde oorzaken, die Deventer en Zutphen tot binnen-handelplaatsen deden afdalen, deden ook Kampen vervallen: doch met nog ergeren uitslag, want Kampen had geen sterk bevolkt binnenland achter zich, waarmede het, even als Deventer en Zutphen, eenen uitgebreiden-binnenlandschen handel kon drijven. — Bij den aanvang der Spaansche be-roerten in 1565 vlugten op nieuw vele kooplieden en fabrikanten uit Kampen (3). Omstreeks 1603 worstelde de groote scheepvaart nog steeds met de verzanding der IJsselmonden, en ging genoegzaam geheel daardoor te niet (4). Wij vinden in 1616 nog wel eene tamelijk bloeiende binnenstad, waar toen de leerlooijerijen vooruit gingen en nog veertien brouwerijen aanwezig waren (5): doch in 1668 vinden wij de bevolking zeer verminderd, en in 1674 eene plantagie aangelegd, ter plaatse waar verlatene en vervallene

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 417.

(2) *BERG* o. l. p. 316 seqq.

(3) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 24.

(4) *Ibid.* p. 247, 251.

(5) *Ibid.* p. 252.

huizen stonden (1); en in 1695 vinden wij de vaart op den IJssel zoo verminderd, dat de bruggeman remissie zijner pacht kreeg (2).

Met weemoed schetste ik het verval van den eens zoo bloeienden IJsselhandel. De steden, waar hij zetelde, zijn sedert blijven staan; haar lot wisselde met de tijden; verdere ontwikkeling als handelsplaatsen werd onmogelijk. Gelukkig mogten zij zich achten in de twee laatst verloopene eeuwen, die wij stilzweigend kunnen voorbij gaan, in zoo ver den IJsselhandel betreft, niet geheel vernietigd te zijn. — Houden wij die plaatsen in eere, en herinneren wij ons de woorden van een' goedhartig schrijver, zeggende: „ Al is het „ schoon soo, dat den ouderdom vol ghe- „ breecken is, nochtans is men schuldigh „ eenen grijsen ende bijna kalen kop, niet „ alleen van menschen, nemaer oock van steden, alle verdiende eere te gheven. Want „ deze oock ghevoelen de teerderheijt van hare „ geboorte, de weelde van hare jonckheijt, „ daer naer de kracht van mannelijke jaren, „ ende ten laetsten een bouwvallighen ouderdom. „ Hare achinghe ende trots bestaet dan in een „ ontsichbare ende onversterffelijcke geheuchnisse van het ghene sij eertijds waren: ende „ haren troost, naer soo veel veranderinghe, „ ende in 't midden van hare kleijnicheijt in 't

(1) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 257.

(2) *Ibid.* p. 259.

„overdencken van het gheene sij nu niet en „zijn” (1).

Betere tijden zijn thans aangebroken: na afhandeling van den toestand des IJssels als waterweg, en van al hetgeen daartegen of daarvoor tot op onze dagen is geschied, zal nog met een enkel woord over den tegenwoordigen toestand van den handel op den IJssel gesproken kunnen worden.

§ 8. ONTSTAAN DER ZUIDERZEE: EERSTÉ OOR- ZAAK VAN DEN BLOEI DES IJSELHANDELS.

De IJssel stortte vroeger zijne wateren in het meer Flevo uit. Deze stelling moet waar zijn, als het bestaan van het meer Flevo zeker is. Het zal onnoodig zijn, de geschiedboeken op te slaan, om het bestaan van dit meer, als binnenwater van de Noordzee gescheiden, aan te toonen. Belangrijk, vooral ook uit het oogpunt van de ontwikkeling van den overzeeschen handel der IJsselsteden, is het na te gaan, wanneer dit meer Flevo in eenen boezem van de Noordzee is veranderd.

In 839 vinden wij het meer Flevo, toen Almare geheeten, nog in wezen. Een storm, op den 26^{en} December van dat jaar woedende, bereidde echter zijne vorming tot een' zeeboezem voor: geheel Friesland en het westelijk gedeelte van Saxenland, bij het meer Almare

(1) MARCUS ZUERIIUS VAN BOXHORN, *Chroniick van Zeelandt*, I. p. 289.

gelegen, werd daarbij door eenen geweldigen zeevloed overstroomd, waarbij vele menschen en beesten verdronken, en 2437 huizen weg spoelden. Het water stond langs de zeekusten tot bijna aan de toppen der duinen; het overgeblevene gedeelte van het woud van ongenade werd geheel vernield; het westelijk gedeelte der landstreek *Salon* (Salland), waarin Emelwarde (waarvan de naam nog heden bewaard wordt in de buurschap Emmeloord op het eiland Schokland) en Urk gelegen waren, werd toen waarschijnlijk ook gedeeltelijk door de golven verslonden, en de lage, nog onbedijkte landen langs den IJssel deerlijk verwoest (1).

In 874 werd Zeeland door den Noorman Rollo geheel verwoest en uitgeplunderd; waarna deze heirvoerder met zijne vloot *op het meer Almare* verscheen en eene landing in Friesland deed (2).

In 947 gaf Otto aan den bisschop Balderik onder anderen het regt tot de visscherij in de Eem en de zee, of het oude meer Flevo, toen *Almere* genoemd (3).

Wichman, graaf van Hameland, stichtte in 968 het klooster te Elten, en schonk het zijne goederen in het graafschap Salland, in de marke Urk gelegen, en eenige landhoeven in

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 35. CÉRISIER, *Tafer. der Nederl. Gesch.* I. p. 143.

(2) *Ibid.* p. 38. CÉRISIER, o. l. p. 150.

(3) *Ibid.* p. 53.

Naardingerland, ten zuiden van de marke Urk, door een streng van den IJssel van Salland afgescheiden (1). Hierin vindt men een duidelijk bewijs, dat toen, wat later de Zuiderzee werd, nog land was.

In 983 was Texel nog geen eiland, en in 991 was het graafschap Stavoren nog slechts door den noordelijken arm des IJssels van het land van Urk gescheiden (2).

Het kaartje van ons land, zoo als het in 839 geweest zou zijn, in BILDERDIJK'S *Vaderlandsche Geschiedenis* 1^e deel, waar Urk als een eilandje, midden in het meer Flevo gelegen, voorkomt, zal blijkens het vorenstaande wel eene onjuiste voorstelling bevatten. Ook zal het gevoelen diens Schrijvers, (het vereenigen van Rhijn en IJssel door het graven der gracht van Drusus als waarheid aannemende, hoewel daar, blijkens onze 2^e §, gewigtige bedenkingen tegen bestaan) dat het meer Flevo, ten gevolge van het door de Drusiaansche gracht aangevoerde Rhijnwater, dat het niet verzwelgen kon, in de Zuiderzee is herschapen, moeilijk beaamd worden (3). Tot ruim elf eeuwen na Drusus bleef toch het meer Flevo een binnenlandsche waterplas. Het was toch eerst in het jaar 1170 (volgens de ophelderingen en bijvoegselen op BILDERDIJK'S *Vad. Gesch.* I. p. 229 eerst in het jaar 1220),

(1) *Hist. Kamp. Kron.* p. 54.

(2) *Ibid.* I. p. 55.

(3) BILDERDIJK, *Vaderl. Gesch.* I. p. 24.

dat een allergeweldigste storm en zeevloed een groot gedeelte van Friesland en van het Opper- en Nedersticht overstroomde. De Noordzee brak door de langzamerhand wijder geworden monden van het Vlie met groot geweld in, en scheurde een gedeelte van het graafschap Stavoren, ten noorden van Urk, weg. — De eilanden en moerassige streken tusschen de uitwateringen van den IJssel, ten zuiden van Urk, en langs Naardingerland en de Veluwe gelegen, werden door de zee verslonden, en verscheidene dorpen of gehuchten, welke onder Vollenhove behoorden, onder de golven bedolven; waardoor het oude meer Flevo, dat reeds lang Almare of Almere genoemd was, meer zuidelijk werd uitgebreid en den naam van Zuiderzee ontving. Van het land van Urk en Emelwaard of Emmeloord bleef echter nog een goed gedeelte in wezen. Het land werd deerlijk verwoest, veel vee en vele menschen verdronken, en vele ingezetenen werden van hunne bezittingen beroofd (1). Zóó hoog was de vloed, dat men in Utrechts grachten zeevisch ving (2). — Dan niet op ééns werd de Zuiderzee zoo geducht een zeeboezem als zij thans is. Vroeger voorgevallene vloedden zullen de vorming van eenen zeeboezem hebben voorbereid. Latere stormen en vloedden zullen het werk van 1170 hebben voortgezet. Herhaaldelijk vindt men ze vermeld. Zóó

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 67 seqq.

(2) CÉRISIER, *Gesch. der Nederl.* I. p. 234.

werden in 1249 de dijken, die toen nog gering waren, op vele plaatsen door gebroken, vele huizen omvergerukt en de ingezetenen in den uitersten nood gebragt (1); en in 1367 werd de Zuiderzee bepaaldelijk meer zuidwaarts uitgebreid, doordien een vreesselijke orkaan eene geheele streek lands tusschen Elburg en Harderwijk, waarschijnlijk met het huis Nijenbeek, wegspoelde (2).

Hoe groot nu de ramp ook geweest zij, die de Zuiderzee in het aanzijn riep, zij had onberekenbaar nuttige gevolgen voor de handelstoeekomst van ons vaderland. Amsterdam en zoo vele andere eertijds bloeiende handelsplaatsen zouden zonder den storm en vloed van 1170 waarschijnlijk nooit onze aandacht verdiend hebben; de boven beschrevene bloeiende overzeesche handel zou nooit, en de Rijnhandel in veel mindere mate, de IJsselsteden magtig gemaakt hebben.

Als men het tijdstip van de ontwikkeling des handels van de IJsselsteden nagaat, zal men dan ook bevinden, dat dit eerst na het ontstaan der Zuiderzee, en wel vrij spoedig daarna, daar was. Wij kunnen dus het ontstaan van dezen zeeboezem als eene voorname bron van den bloei der IJsselsteden aannemen.

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 89.

(2) *Ibid.* p. 149. Zie eene uitgebreide verhandeling omtrent de wording der Zuiderzee, in Dr. G. ACKER STRATINGH'S *aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* I. p. 237, § 18 en volgende.

§ 9. BEDDING VAN DEN IJSSEL, IN DE TIJ-
DEN VAN DEN GROOTSTEN BLOEI DES IJS-
SELHANDELS.

Uit hetgeen in de vorige bladzijden geboekt is, kan ons blijken, dat de handel op den IJssel ongeveer van het jaar 1350 tot het jaar 1450 het toppunt van zijnen bloei bereikt heeft, hoewel men den handel van Kampen, echter vooral ter zee, eerst een dertigtal jaren later op zijn hoogst moet stellen. — Het is opmerkelijk, dat de rivier gedurende dit tijdvak voor een zeer groot deel in twee beddingen stroomde: het is immers bewezen, dat ten minste van 1319 tot 1456 de IJssel tusschen Zutphen en Deventer grootendeels in twee takken verdeeld was, de westelijke de *oude IJssel*, de oostelijke de *nieuwe IJssel* genoemd; beide waren bevaarbaar. De oude IJssel, welke thans nog een gedeelte der stads marschen van Zutphen omgeeft, onder de Emperbrug doorstroomt en daarna even beneden Zutphen in den nieuwen of tegenwoordigen IJssel valt, was reeds in het laatst der 14^e eeuw aan het verlanden, en men kan zijne bevaarbaarheid moeilijk verder nawijzen, dan tot het jaar 1456 (1).

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, welke zou de hoofdoorzaak van het verval van de bevaarbaarheid van den IJssel zijn? in de *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* IV. 1839, p. 62. seqq. Zie ook, omtrent deze twee beddingen, de opmerkingen daartegen van Dr. G. ACKER STRATINGH, in zijn *aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* I. § 16 p. 224 en volg.

Ook beneden Deventer schijnen de thans nog aanwezige, menigvuldige *hanken*, zijnde lange, smalle en diepe kolken of geulen (waarvan er onder anderen bij het dorp Welsum, op den linker IJsseloever, eene van minstens een kwartier uur gaans lang bestaat), die dan eens aan den Gelderschen dan weder aan den Overijsselschen kant aanwezig zijn, het vroegere bestaan van twee beddingen aan te toonen. Het is mogelijk, dat die twee beddingen het gevolg waren van het oorspronkelijk gebrek aan dijken. Zoo als wij later zullen zien, was het dan ook eerst ruim eene halve eeuw na de geheele bedijking van den IJssel, dat de twee bevaarbare beddingen verdwenen zijn; en het lijdt geen twijfel, of men zal daár, waar een stroom niet door natuurlijke of kunstmatige dijken in eene bedding gedrongen wordt, gewoonlijk vele kleine en groote eilanden aantreffen, die de rivier dus in twee of meerdere beddingen verdeelen. — Daár, waar geene natuurlijke of kunstmatige dammen den stroom van het hooge winterwater in eene bepaalde rigting dwingen, zullen ligtelijk, door verandering van loop, nieuwe rivierbedden en dus meerdere takken ontstaan. Van zoodanige verandering vinden wij een merkwaardig voorbeeld in de omschrijving van het geestelijk gebied der verschillende bisschoppen, waaronder, volgens Js. AN. NIJHOFF, het rijk der hertogen van Gelre behoorde, dus luidende: „Tot het geestelijk gebied des bischops van Munster eindelijk behoorde alles,

„ wat aan de overzijde van den IJssel lag,
 „ alsmede dat gedeelte van Veluwe, hetwelk
 „ ten gevolge van stroomsveranderingen, in
 „ den loop der eeuwen voorgevallen, van den
 „ regter naar den linker oever dier rivier ver-
 „ plaatst was” (1).

Zoo toch is het gekomen, dat, nog op den huidige dag, de kerkdorpen Welsum en Marle, hoewel aan de Veluwsche IJsselzijde gelegen, evenwel tot het gebied der provincie Overijssel behooren; even als de stad Kampen, welke, zoo als wij later zullen aantoonen, vroeger inderdaad op den regter oever van eenen zuidelijk van deze stad stroomenden, doch sedert toegelanden of afgedamden tak des IJssels gelegen was.

Het is waarschijnlijk, dat de hand der menschen in vorige tijden het in stand houden van twee beddingen voor den IJssel heeft bevorderd. Voor een groot deel toch waren de oevers dezer rivier Geldersch, voor het andere deel Stichtsch of Overijsselsch grondgebied; en uit hoofde van de aanhoudende oorlogen tusschen het Sticht en Gelderland, en de gedurige rooverijen, die de onderzaten van den bisschop en die van de Geldersche graven tegen elkander pleegden, moest het voor beide partijen wenschelijk zijn, om ieder *op* of zoo na mogelijk *aan* eigen grondgebied eenen be-

(1) NIJHOFF, *Gedenkw. uit de Geld. Gesch.* I. p. LXI. VAN SPAEN, *Inleid.* III. p. 11-12 en de daar aangehaalde Schrijvers; IV. p. 205—206.

vaarbaren riviertak te hebben. — Waar de beide oevers van den IJssel Geldersch waren, is mij dan ook het doorgaande aanwezig zijn van twee rivierbeddingen niet gebleken, met uitzondering misschien van het riviervak bij Doesburg, waar vele beddingen voorkwamen. Naarmate echter de magt der bloeiende handelsteden het rooven op de rivier moeilijker maakte, verviel het belang, dat men bij het bestaan van twee beddingen had meer en meer, tot dat het geheel ophield, toen Karel V. in de 16e eeuw heer van Gelderland en Overijssel tevens geworden was, sedert welken tijd men ook wel ééne bedding, in het algemeen ten minste, voor den IJssel zal kunnen aannemen.

§ 10. BEDIJING VAN DEN IJSSEL.

Doorsnijdingen en waterwerken zijn reeds ten tijde der Romeinen aangelegd. In het eiland der Batavieren en in andere naburige eilanden dienden zekere opgeworpene hoogten, terpen genoemd, bij wassende wateren tot wijkplaatsen voor menschen, have en vee (1). De gewone loop der zaken zal de eerste bewoners der IJsselstreken de vruchtbare oevers van den stroom hebben doen opzoeken, en hen ook de hoogste punten wel tot woningen hebben doen uitkiezen; iedere woning of verzameling van woningen zal men wel met

(1) VAN SPAEN, *Hist. van Geld.* I. p. 158.

kleine dammen tegen het water beschermd hebben. Dit behoedmiddel zal voldoende geweest zijn, zoo lang de rivier, minder eng door bandijken en kribwerken beperkt, nog wijd en zijd hare wateren verspreidde, waardoor de hoogte en het geweld der overstromingen in evenredigheid minder waren. Maar niettegenstaande dezen lageren stand van het water, waren de toen bestaande partiële bedijkingen toch niet altijd bestand tegen het water. De geschiedboeken melden, dat bijzonder de Betuwe en de lagere gronden langs den IJssel veel door overstromingen leden (1). Stellen wij ons voor, dat de Rhijn bij Emmerik en Rees nog niet bedijkt was, dan zal het hoge Rhijnwater toen voor een zeer groot deel den kortsten weg naar zee langs 's Heerenberg, Terborg en Doesburg gezocht hebben. De kleigronden in die streken toonen aan, dat dit eertijds geschiedde; doorbraken in de Reessche dijken bewezen nog in 1838, dat het ook nog heden geschieden kan. Dat dus, vóór de bedijking van den Rhijn bij Emmerik en Rees, het IJsseldal veel van het water leed, zal wel geen betoog behoeven.

Dat de wateren dan ook bij eene minder volledige inpoldering, dan wij thans kennen, tot eene vervaarlijke hoogte konden stijgen, bewijst de maand Julij van het jaar 1342, toen de omtrek van Kleef en de geheele Lijmers, van Lobith tot Westervoort, overstroomd

(1) NIJHOFF, *Gedenkw.* I. p. XI.

was, en vooral de maand Augustus van het jaar 1343, toen het bovenste gedeelte der Betuwe nog zoo diep onder water stond, dat de hertog van Gelre benevens zijn gevolg en paarden in negen schepen, door de Betuwe, van Nijmegen naar Arnhem en terug voer (1).

Als voorbeeld van het doorbreken der partiële bedijkingen, lang vóór de geheele IJssel bedijkt was, kan men de doorbraak van den IJsseldijk bij Drempt boven Doesburg in het jaar 1313 of 1314 aanvoeren (2). En zoo groot was het geweld van den vloed in 1340, dat de Martens kerk met een geheel stuk der stad Doesburg wegspoelde (3).

Door het afzonderlijk inpolderen van enkele huizen, plaatsen of streken, bleef echter de gemeenschap tusschen de langs de rivier gelegene plaatsen verbroken of moeilijk. Buitendien zal de vermeerderde bevolking den landbouw hebben uitgebreid, tevens met de behoefte aan onafgebrokene gemeenschap. Men zal dus èn het koorn tegen jaarlijksche overstroming, door eene geregelde onafgebrokene bedijking, hebben willen beveiligen, èn daardoor tevens de gemeenschap hebben willen verzekeren. Veelal ziet men de dijken dan ook tevens tot wegen dienende; om deze voordeelen te bereiken, heeft men zich het kostbare onderhoud der dijken getroost, en zich aan

(1) NIJHOFF, l. l.

(2) Ibid.

(3) SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.* p. 71

het gevaar van zich dikwijls herhalende doorbraken blootgesteld.

Vóór de dertiende eeuw waren groote polders onder beheer van dijkkollegiën nog onbekend: zelfs hun aanwezen was onmogelijk, wegens de verdeeling van het grondgebied in talrijke curtes of hoven. Deze hoven maakten met hunne naburen verdragen en schikkingen over kleine binnenlandsche dijken, waterloozingen en togtgraven. Dit behoorde tot de natuur der hoven, en het blijkt niet, dat de landsvorsten er zich ooit mede bemoeid hebben (1). Dit bezwaar tegen meer algemeene inpolderingen zal in Gelderland meer nog dan in Overijssel gegolden hebben, daar de heeren der hoven zich in Gelderland meer magt wisten te verschaffen en zelfs een aanmerkelijk deel dier regtsmagt wisten meester te worden, 't welk tot de regalia behoorde. Later eerst kregen de landsvorsten de magt, om algemeene maatregelen door te drijven ten aanzien der bedijkingen. Het eigenbelang der afzonderlijk ingepolderde hofgebieden hielp hen hierin. De groote stroomen toch behoorden tot de landsheerlijkheid; om zich dus het regt van afwatering daarop te verzekeren, was de tusschenkomst van den landsvorst noodig; buitendien strekte het regtsgebied der hoven zich slechts over hun eigen gebied uit; om zich dus het regt van uitwatering op het gebied van andere hoven te verzekeren, moest

(1) VAN SPAEN, *Hist. van Geld.* I. p. 22. seqq.

men zijne toevlugt nemen tot het gezag, het algemeen regtsgebied, *den ban* (van waar nog heden de dijken der groote polders *bandijken* genoemd worden) van den heer van den lande. Zoo was tot het daarstellen van groote polders zoowel de bevestiging van den landsheer, als de toestemming der geërfdcn noodig. De heer van den lande maakte zelfs een bron van inkomsten uit het verleenen van dijkregten: zoo vindt men b. v. in eenen dijkbrief van graaf Reinald van Gelre van het jaar 1316, dat hij zoowel een' dijk als watergang aan verscheidene dorpen van Thielerwaard verkocht (1).

Aan den Zutphenschen en Overijsselschen kant was de bedijking des IJssels gemakkelijk gemaakt door een hoog terrein of door menigvuldige natuurlijke zandhoogten. Zoo vindt men tusschen Zutphen en Deventer op den regter IJsseloever een hoog zandterrein, geene of weinige kleigronden, maar nagenoeg ook geene kunstmatige dijken. Zoo zijn de Sallandsche dijken in Overijssel aanéén verbonden door eene reeks van natuurlijke hoogten. Het was misschien hierdoor, dat men in Overijssel reeds in 1308 de algemeene bedijking tot stand bracht, ruim zestig jaren vroeger, dan aan de Veluwsche zijde. In 1308 namelijk gaf bisschop Guido, op den landdag op Spoolderberg bij Zwolle gehouden, een

(1) VAN SPAEN, *Inleid.* I. p. 14. NIJHOFF, *Ge-denkw.* I. p. C.

dijkregt, nog heden onder den naam van Guijen-dijkbrief bekend, om de schaden te verhoeden, die uit hoofde van de slechte dijken door het overloopende IJsselwater „ in „ onsen lande plach te gescien, dat ghele- „ ghen is tusschen der Honepe (*bij Deventer*) „ ende der zee, uppe der side van der Ysele „ daer Deventer uppe steet' (1).

Wij zien dus hier reeds den dijk, die van het klooster ter Hunnepe naar Deventer, ongeveer een half uur ver loopt, in wezen. Deze dijk, eerst bekend onder den naam van Douvelder of Douweler dijk, later onder dien van Snippelingsdijk, sedert 1809 onder dien van Snippelings-overlaat, stond loodregt op den stroom van den IJssel; hij was daardoor ligtelijk aan het gevaar van doorbreken blootgesteld, en kostbaar om te onderhouden. Brak hij door, dan werd geheel Salland tot aan de zee toe overstroomd: van daar de groote zorg der Staten van Overijssel voor het in stand houden van dezen dijk. Reeds in 1328 kreeg het kapittel en de magistraat van Deventer, ter gelegenheid van het *op nieuw* leggen der Douvelder dijk, hierover twist met ridders en knapen van Salland (2).

In 1358 bepaalde bisschop Jan van Arckel

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. l. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 103. — *Aanmerk. op het ontwerp van afleid. van den Rijn langs den IJssel.* Dev. 1828 p. 25. (door Mr. M. VAN DOORNINCK, burgemeester van Deventer?)

(2) DUMBAR, *Kerk. en Wer.* Dev. I. p. 522.

dat deze dijk, gelijk andere dijken tusschen de Hunnepe en de zee, moest onderhouden worden (1).

In 1423 was er oneenigheid over het onderhouden van dezen dijk tusschen de stad Deventer met de ingezetenen, die boven de Windesheimer zijl woonden, en de stad Zwolle met de ingezetenen, die daar beneden woonden tot aan zee toe (2).

Deze twisten hebben steeds voortgeduurd. De regering van Deventer wilde steeds verlagings van den dijk, om de voor hare stad zamengeperste IJsselwateren te eerder te doen wegzakken: de Staten van Overijssel waren steeds voor verhooging. Deventer behield de overhand; terwijl men den Veluw-schen bandijk voor Deventer tot 26 voet Deventer peil bragt en daardoor vrij van doorbraken bleef gedurende de laatste anderhalve eeuw, kon de Douvelder of Snippelingsdijk nog geen 23 voet keeren en brak dikwijls door. — Gedurende den Spaanschen oorlog viel er eene doorbraak: geruimen tijd bleef Overijssel nagenoeg open liggen voor het water. In 1609 is men begonnen (niettegenstaande Ridderschap en Steden van Overijssel den ouden dijk wilden hersteld hebben), dezen dijk eenigzints te verleggen en onmiddellijk van Deventer tot de Hunnepe te doen strek-

(1) *Aanmerking op het ontwerp van afleid. van den Rijn langs den IJssel*, p. 25.

(2) DUMBAR, o. l. II. p. 76.

ken, waarvan het gevolg was, dat het water, dat zich vroeger achter om Deventer heen, tusschen de stad en den dijk weder op de rivier ontlastte, nu voor dien dijk moest blijven staan, en dus de stad nog meer benaauwde, zoodat Schepenen en Raad op 19 Febr. 1658 konden goedvinden zelve dezen dijk door te steken (1).

Dat in onze dagen deze dijk, nu in eenen overlaat herschapen, ook een vruchtbare twistappel is gebleven, zullen wij later met een enkel woord kunnen vermelden.

Terwijl het water nu na 1308 aan de Zutphensche zijde door natuurlijke hoogten, aan de Overijsselsche zijde door de Sallandsche bedijking werd tegengehouden, moest het met des te meer kracht, wanneer het Rhijnwater in groote hoeveelheid afkwam, de slechts partiël bedijkte Veluwe inströomen.

Zoo ging de IJssel voort tot het jaar 1370, toen de geheele Veluwsche bedijking tot stand kwam (2), met het groote dal vruchtbaar te maken, dat thans nog eene uitmuntende streek bouw- en weideland oplevert, van de gemeente Voorst af tot de gemeente Hattem en de buurtschap Wapenvelde onder Heerde toe. Het is echter te bejammeren, dat men reeds in 1370 het IJsselwater van dit dal heeft afgesloten, daar op vele plaatsen de kleilaag

(1) *Aanmerking op het ontwerp van afleid. van den Rijn langs den IJssel*, p. 12, 25 en 26.

(2) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. 1.

doorsnijden en zich bij Haltem in den IJssel ontlasten, voor korte jaren door den polder van Veluwe aanmerkelijk zijn uitgediept, zoodat thans alleen dan het water nog last veroorzaakt, wanneer de hoogte van den IJssel het spuijen belet; en ook dan nog is de last van het water gering en gaat niet veel verder dan den zoogenaamden Kerkdijk, den hoofdweg tusschen Veessen en Heerde. Het is dan niet te verwonderen, dat alle dorpspolders van Veluwe zich in 1849 verklaarden tegen het daarstellen van een kostbaar stoomgemaal voor de uitloozing der weteringen te Haltem, hetwelk slechts weinige eigenaren van eene betrekkelijk geringe hoeveelheid landerijen in dit dal zou kunnen gerieven.

Terwijl het water dus nog vrij de Veluwe instroomde, ging men voort met partiële bedijkingen der betere en hoogere gronden. In het laatst der 13^e en het begin der 14^e eeuw, onder graaf Reinald II., schijnen voor het eerst de eigenlijke polders en dijkbesturen in Gelderland ingevoerd te zijn (1).

Omstreeks het jaar 1314 werd op den IJs-

(1) VAN SPAEN, *Hist. van Geld.* I. p. 444. NIJHOFF, *Gedenkw.* I. p. C.

seloever bij het kasteel den Nijenbeek, niet ver van het dorp Voorst, een dijk of waterkeering aangelegd (1).

De Dremptsche IJsseldijk bij Doesburg bestond stellig reeds in 1314, zoo als wij boven uit eene daar ingevallene doorbraak zagen.

In 1328 werd onder graaf Reinald II. de kostbare polder van Nijbroek, onder de gemeente Voorst, ingedijkt (2).

In 1340, den 5^{en} April, gaf graaf Reinald, toen hertog, eenen dijkbrief aan de gemeene erfgenamen van Hattem, zich verbindende eenen dijk te onderhouden van den nieuwen Graven bij Hattem tot aan den Bukhorster dijk (3).

In 1330 reeds beraamde bisschop Joan van Diest een plan tot bedijking van Mastenbroek, doch hij werd hierin verhinderd door de edelen, die het willekeurig als hunnen weidegrond gebruikten (4). Nadat het slot der heeren van Voorst was vernield, maakte de bisschop in 1363 een verdrag met hen, ten gevolge waarvan hij besloot tot indijking van Mastenbroek, zijnde het land tusschen Zwolle en IJsselmuiden, het Zwarte Water en den

(1) NIJHOFF, *Gedenkw.* I. p. XI.

(2) *Ibid.*

(3) Deze brief berust onder den dijkstoel van Hattem, en is mij medegedeeld door den heer inspecteur van den waterstaat FERRAND. Zie ook VAN SPAEN, *Inleid.* IV. p. 286.

(4) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 119.

IJssel gelegen. In 1364 werd de bedijking voltooid. De bisschop schonk bij die gelegenheid aan Kampen, omdat het had afgezien van de voordeelen der bedijking van dezen polder, de eilanden in de uitmondigen van den IJssel gelegen, met den aanwas (1). Mastenbroek is misschien ook te vroeg bedijkt. In 1491 zien wij er ten minste reeds watermolens geplaatst, om de gebrekkige uitwatering te bevorderen (2). De hoogte van zijne gronden is thans gelijk met dagelijksch water te Zwolle, dat is 0.24 Ellen boven AP. (3).

Sedert 1366 kunnen wij de bedijking van het Arnhemmer broek vaststellen (4).

En nadat nu op 31 Oct. 1370 hertog Eduard eenen algemeenen dijkbrief voor de Veluwe langs den IJssel gegeven had (5), en dus de bedijking der geheele Veluwe haar volkomen beslag had verkregen, kan men stellen, dat met het begin der 15^e eeuw de geheele IJssel bedijkt was. Sedert hebben de werken aan de dijken in verbeteringen bestaan, waarvan wij een voorbeeld aantreffen in 1437, toen de landdag van Overijssel op Spoolderberg be-

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. l. DUMBAR, o. l. I. p. 538. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 142 en 144.

(2) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 274.

(3) STARING en STIELTJES, *de Wat. van Overijssel, Zwolle* 1848 p. 165.

(4) VAN SPAEN, *Inleid.* IV. p. 286.

(5) Ibid. NIJHOFF, *Gedenkw.* II. *Oork.* 175. De dijkbrief zou gelden van „Mudinges hecke to Hulsberghe aen den berghe toe.”

sloot, den IJsseldijk te verzwaren en te verbeteren (1), misschien hiertoe bewogen door den vreeselijken watervloed van 1433, toen het water te Deventer tot aan de Proostdij stond, waar het zelfs met den zeer hoogen vloed van 1784 niet geweest is (2).

Was dit bedijken eene weldaad? *Neen*, als men BILDERDIJK's zeggen beaamt: „Ge-
 „lukkig Holland, zoo men nooit gegraven en
 „zelfs nooit gedijkt had! Wij zouden thans
 „boven de rivieren wonen, die het land door-
 „snijden moesten, en er nu over heen loopen
 „in gemaakte goten, wier bodem steeds ver-
 „hoogt door de vallende slib, en die dus hoe
 „langer hoe meer boven het land rijzen en
 „in kracht en gewelddadigheid hunne dijken
 „overmeesteren” (3). *Ja*, als men, met den
 heer inspecteur van den waterstaat A. GOEKOOP,
 de vrees voor verhooging van bedding en
 waterspiegel onzer rivieren voor hersenschim-
 mig houdt (4), en verder zich voorstelt, wat
 de gevolgen van niet-bedijking zijn. Zonder
 dijken is er voor een groot deel van het jaar
 geene gemeenschap tusschen de verschillende
 plaatsen en landstreken, langs de rivieren ge-
 legen, mogelijk. Zonder dijken is het verbou-

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 215.

(2) *Aanmerk. op het ontwerp van afleid. van den Rijn langs den IJssel* p. 27.

(3) BILDERDIJK, *Vad. Gesch.* I. p. 24.

(4) A. GOEKOOP, *Proeve van onderzoekingen over het al of niet verhoogen der watersp. en beddingen van de Nederl. riv. van 1772 tot 1840.* Arnh. 1844.

wen van wintergraan op de duizenden bunders kleigrond, langs de rivieren gelegen, onmogelijk. Zonder dijken stelt men zich aan herhaalde verzandingen van kostbare gronden en veranderingen der rivierbedden bloot: de landen toch allernaast de rivier gelegen zullen zich ophoogen; de binnenlanden zullen laag blijven, en daardoor zal van zelve de rivier geneigdheid krijgen, om in het lagere binnenland een nieuw bed te zoeken. Eindelijk de verhooging van het land door niet bedijking, tot zoodanige hoogte dat het water ons niet meer zoude kunnen schaden, is hersenschimmig, want het hooge water, van den Rhijn komende, zal wel steeds blijven afkomen, en dat wel steeds te snel, om door de gewone rivierbedding, hoe diep ook, verzwolgen en afgevoerd te kunnen worden.

De gevolgen van geregelde bedijkingen, doorbraken der dijken, zullen steeds groote rampen blijven en, hoewel door goede zorg dikwijls voor te komen, echter wel nooit geheel verdwijnen.

Dikwijls vinden wij dan ook, sedert de bedijking des IJssels, grooten watersnood vermeld.

Overijssel heeft verbazend veel van overstromingen geleden. Vooral in den Douweler of Snippelingsdijk bij Deventer vielen eene reeks van doorbraken, waardoor dan geheel Salland onderliep.

Niet minder dan elf zoodanige doorbraken of overlooppingen staan geboekt in het tijdvak van 1374 tot 1809, sedert welk jaar deze

dijk in eenen overlaat werd veranderd, welke herhaaldelijk als eene groote ramp voor Overijssel heeft gewerkt; en in het geheel vinden wij, in dat zelfde tijdvak tot 1824 toe, zes en zestig overstromingen, meestal met het doorbreken van dijken vergezeld, langs den IJssel vermeld (1).

§ 11. VERVAL VAN DE BEVAARBAARHEID VAN DEN IJSEL: ZIJNE OORZAKEN.

De ontwikkeling, de bloei en het verval van den IJsselhandel werd boven geschetst: het verval werd, behalve aan vele andere oorzaken, voornamelijk aan de verminderde bevaarbaarheid van den stroom toegeschreven. Deze stelling moet thans geregvaardigd worden, door hetgeen de geschiedenis ons leert.

Waarom is de vermindering der bevaarbaarheid van den IJssel toe te schrijven? In het verdwijnen der twee rivierbeddingen? Dit is niet waarschijnlijk: want het water, in ééne bedding zamen gedrongen, geeft meer kans op eene diepe uitschuring, dan wanneer de stroom in twee beddingen verdeeld is en dus minder kracht heeft. En het is zeker, dat ten tijde dat twee beddingen (zoo als wij boven zagen) voor een groot deel van den IJssel, eene zeer bevaarbare rivier daarstelden, tevens ten zelfden tijde voor een aanzienlijk ander

(1) *Aanmerk. op het ontwerp van afeid. van den Rhijn langs den IJssel* p. 26—35.

gedeelte slechts één bed, en dat niet minder bevaarbaar, aanwezig was.

De bedijkingen, kribben en hoofden kunnen ook de mindere bevaarbaarheid niet veroorzaakt hebben, want de geschiedenis leert ons, dat juist nadat in 1370 de geheele bedijking van den IJssel voltooid was, het bloeiendste tijdvak van de scheepvaart en den handel op dezen stroom begon, 't welk tot ongeveer 1450 voortduurde.

Doch de oorzaak der mindere bevaarbaarheid is te vinden in den minderen aanvoer van water op den IJssel. — Het is ontwijfelbaar, zegt de heer VAN DOORNINCK (in zijne dikwijls aangehaalde verhandeling in de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* van het jaar 1839), dat de Rhijn vroeger meer water langs den IJssel afvoerde, en dat de onverdeelde Rhijn, reeds sedert de Romeinsche tijden, meer en meer dreigde zich geheel en al in de Waal te zullen storten en dus langzaam, maar zeker, de ondergang van de bevaarbaarheid van den IJssel werd voorbereid en voltooid. En de Schrijver tracht te betoogen, dat reeds in 1395 stellig de bevaarbaarheid dier rivier minder werd.

Het schijnt twijfelachtig, of deze stellingen zoodanigen vasten grond in de geschiedboeken vinden, dat men ze van stellingen tot geschiedkundige waarheden kunne verheffen: doch, mijns inziens, kunnen wij den minderen afvoer van Rhijnwater langs den IJssel, op geschiedkundige en waterstaatkundige gronden,

als sedert het jaar 1421 begonnen, voor be-
wezen aannemen.

Wie onzer heeft niet uit de jaarboeken der
geschiedenis den vreesselijken St. Elizabeth's
nacht van het jaar 1421 onthouden, toen de
grootte Zuid-Hollandsche waard, met eene
overgrootte menigte dorpen, kasteelen, men-
schen en vee, door de golven werd verslon-
den, en een grootte plas ontstond, onder den
naam van den Biesbosch bekend? — Door
het ontstaan van den Biesbosch was de afstand
van het punt van scheiding van Nederrhijn en
Waal tot aan zee, dat is tot dáár, waar ebbe
en vloed gaat, voor de Waal een derde ge-
deelte korter geworden dan vroeger, en was
die afstand toen inderdaad korter dan die op
Nederrhijn en IJssel. De Waal kreeg toen veel
meer verval dan vroeger, en begon sedert
meer en meer Nederrhijn en IJssel af te zu-
gen (1). Het kon niet anders, of het water,
dat nu gemakkelijker langs de ruime stroom-
baan van de Waal de zee kon bereiken, moest
meer en meer langs die rivier worden afge-
voerd, de bedding steeds ruimer makende en
dieper uitschurende; en hierdoor kreeg van
zelf de Nederrhijn, en dus ook de IJssel,
minder water, en moesten beide meer en meer
verlammen. Deze verlamming zal nu niet op
ééns, doch langzamerhand hebben plaats ge-

(1) CORN. VELSEN, *Rivierkund. verhandeling*, p. 132
seqq. — *De Rheni divortii Rhenique ac Isalac cura* p. 4.
— Mr. J. VAN DOORNINCK, l. l.

vonden; wij zagen vroeger, dat inderdaad de IJsselhandel en scheepvaart stellig sedert 1450 in verval is gekomen. Wij gelooven zelfs het verlaten van een gedeelte van den IJssel door de vaart met groote schepen reeds in 1440 te kunnen vaststellen. In dat jaar toch schreef Edzard Cirksena, hoofdling in Oost-Vriesland, aan de steden Nijmegen, Arnhem en Zutphen (niet aan Deventer), om hen tot het bezoeken der markten te Embden, Norden, Esens en Aurich uit te noodigen. Hij wijst daarbij als handelsweg aan de landstraten door het Sticht Munster: en hieruit kan men opmaken, dat de waterweg over dat gedeelte ten minste van den IJssel, dat tusschen Westervoort en Zutphen ligt, en verder langs de zeekusten, toen reeds niet meer geschikt was voor zoodanige grootere schepen, als men voor de vaart op Oost-Vriesland behoefde (1).

Sedert 1421 ging dus het verval der bevaarbaarheid van den IJssel waarschijnlijk langzaam voort, tot dat misschien op eens, door eene buitengewone gebeurtenis, de gewone toevoer van water nagenoeg geheel gestremd werd, waardoor later de geheele ondergang van de rivier werd voorbereid. — Deze gebeurtenis meenen wij te kunnen aanwijzen in het jaar 1483. In dat jaar toch veranderde de IJssel bij Doesburg geheel zijnen loop, zoodat Doesburg nu op eenen aanmerkelijken

(1) Zie dezen brief bij NIJHOFF, *Bijdr.* III. p. 281.

afstand van de rivier kwam te liggen (1). Het is waarschijnlijk, dat de nieuwe riviertak, die zich bij het hooge winterwater gevormd had, niet terstond de noodige diepte had, om ook voor het gewone zomerwater eenen behoorlijken afloop te verzekeren; dit werd dus op den IJssel gestuit en moest alweder tot verzanding van het IJsselbed en vermeerdering van het water op de Waal dienen. Kort na deze merkwaardige gebeurtenis, en dat wel op den 30sten Mei 1485, vinden wij dan ook een schrijven van hertog Johan van Cleef aan de Staten des graafschaps Zutphen, aan Deventer, Kampen en Zwolle, meldende, dat de Rhijn, kort boven het Lobith, hoe langer zoo meer in de Waal stroomde en dreigde den Nederrhijn en IJssel geheel zonder water te zullen laten, tot merkelijk nadeel van alle aan die rivieren gelegene steden; om welke redenen de Hertog al deze steden uitnoodigde, om zich te Cleef te komen beraden omtrent de maatregelen, die men tegen deze ramp diende te nemen (2).

Van dit voorstel is ongelukkig niets gekomen, ten gevolge van den handelsnijd van Zwolle en Zutphen tegen Deventer; de brieven van den hertog van Cleef en van de stad Zwolle zijn nog voorhanden. De laatste (van 17 Mei 1485) vooral is merkwaardig, daar Zwolle ronduit verklaarde, liever minder, dan

(1) SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.* p. 485.

(2) *Ibid.* p. 288. Mr. J. VAN DOORNINCK, l. l.

meer water op den IJssel te verlangen (1). Het handelsbelang van Zwolle bragt toen inderdaad het verval der bevaarbaarheid van den IJssel mede. In § 7 toch zagen wij, dat juist omtrent dezen tijd steeds meer schepen, door het allengs dieper wordende Zwarte Water, naar Zwolle voeren. Zwolle, terwijl het dezen waterweg behield, moest dus als handelsplaats winnen, wanneer Zutphen, Deventer en Kampen hunnen waterweg verloren. Aan den IJsselhandel en scheepvaart kon Zwolle toch geen deel nemen; deze stad had wel in 1361 het regt van den bisschop gekocht, om een kanaal van Zwolle naar den IJssel te graven (2); en zelfs schijnt dit in 1363 gedeeltelijk voltoerd te zijn. Want, bij het verdrag, door de heeren van Voorst in dat jaar met den bisschop gesloten, werd bepaald, dat de ingezetenen van Zwolle, die eene gracht van die stad naar den IJssel hadden doen graven, deze zouden behouden, mits zij daarover eene brug legden ten gebruike van den heer Roedrik van Voorst, en hem voor het vergraven land schadeloos stelden (3).

Doch de arbeid bleef stellig onvoltooid: want toen in 1480 Zwolle inderdaad dit kanaal wilde tot stand brengen, wisten Deventer,

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. l. De bedoelde brieven zijn onder bijlage D. en E. gedrukt achter zijne verhandeling in de *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* van 1839.

(2) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. l.

(3) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 142.

Kampen en de bisschop, en in 1605 op nieuw Kampen, dit hoogst nuttige werk te beletten (1), (hetgeen vervolgens eerst in 1819 tot stand gekomen is). Zwolle zal hierover wel verbitterd geweest zijn; te meer, daar Deventer, om zich eenen weg naar Westphalen te banen (voor welks handel Zwolle veel beter gelegen was) in 1404, op kosten der geheele provincie, een kanaal, sedert de *Schipbeek* genoemd, naar Twenthe wist te doen graven (2), welk kanaal vooral ook geschikt was, om hout uit het boschrijke Twenthe en graafschap Zutphen (zoo lang namelijk de Bolksbeek niet door sluizen van de Schipbeek was afgesloten) naar Deventer te voeren en aldaar den oudtijds beroemden houthandel te vestigen.

Genoeg, de geschiedenis leert ons, dat vooral sedert 1485 de onverdeelde Rhijn dreigde geheel in de Waal te stroomen. Zij leert ons, dat gebrek aan overeenstemming veroorzaakte, dat men hiertegen geene maatregelen nam. De zaak bleef zoo als zij was; de bevaarbaarheid van den IJssel werd steeds minder, even als de aanvoer van het gewone zomerwater: en zoo is het geschied, dat reeds omstreeks het midden der 16^e eeuw geen schip, bekwaam om zee te bouwen, den IJssel kon bevaren, en langzamerhand de eertijds

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, 1. 1. *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 274. II. p. 251.

(2) Mr. J. VAN DOORNINCK, 1. 1.

bloeiende scheepvaart en handel van de IJsselsteden bijna tot niets is terug gebracht.

§ 12. DE UITMONDINGEN VAN DEN IJSSEL IN ZEE, IN VROEGERE DAGEN.

In de derde § van dit vertoog zagen wij, dat in de achtste eeuw de IJssel zich bij IJsselmuiden in de zee of liever in het meer Flevo ontlastte. — Sedert zijn de Kamper eilanden ontstaan en daardoor die onderscheidene takken, waardoor de IJssel in latere tijden uitmondde. — In het jaar 1334 vinden wij reeds het Ganzediep, thans nog de oostelijke hoofduitmonding van den IJssel, vermeld; in dat jaar toch staat Johan Vlaesken geboekt, als werkzaam „in de tighlerie op den kruischoop langs het ganzendiep (1). Dat de Kamper eilanden in de 14^e eeuw nog niet zeer lang zich boven het watervlak verheven hadden, blijkt hieruit, dat zij in het jaar 1364, toen zij met het regt van aanwas door den bisschop aan Kampen geschonken werden, nog slechts een half voet boven dagelijksch water lagen (2).

In het begin der 15^e eeuw zagen wij boven, dat de handel der Overijsselsche steden zeer toenam; dat men toen zelfs op Spanje en Portugal begon te varen, doordien men grootere schepen kon gebruiken, zoodat deze

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 116.

(2) *Ibid.* p. 144.

schepen zelfs niet door de in 1448 te Kampen gelegde brug konden varen, zonder er een gedeelte van af te breken; waarom men dit in 1462 verbood, en dus de overzeesche vaart voor de boven Kampen gelegene IJsselsteden belemmerde. De Kronijk meldt, dat het verwijden der zeegaten van Texel en het Vlie het gebruik dezer grootere schepen mogelijk had gemaakt (1).

Het onderscheid tusschen ebbe en vloed op de Zuiderzee, vooral voor de IJsselmonden (waar het nog heden ten dage niet veel meer dan één voet bedraagt), was gering. Het gevolg hiervan moest zijn verzanding der monden. CORNELIS VELZEN (2) schreef reeds: „op „ een plaats, daar genoegzaam geen ebbe nog „ vloed gaat, kan een Rivier zig bezwaarlijk „ mainteneeren: want zij kan haar mede ge- „ bragte stoffen niet tot in Zee uitbrengen, „ maar die zinken door de wijdte en het „ genoegzaam stille water van de Zee vlak „ voor den mond, en daarna in den mond „ neder, verstoppen dezelve, en noodzaken de „ rivier de landen te overstroomen en eene „ andere uitwatering te zoeken. (Dat zal door „ de tijd het noodlot van den Gelderschen „ IJssel wezen.”)

Reeds in het laatst der 15^e eeuw werd de vaart op den IJssel belemmerd, en het binnen loopen van geladene zeeschepen belet, door

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 239.

(2) *Rivierk. verhand.* p. 77.

zandbanken voor de monden der rivier ontstaan. Hierom damde men in 1479 het Zuiderdiep achter Brunnepe af, hetwelk 23 roeden wijd en meer dan twee vademen diep was. Een andere streng, tusschen de Greente en de Zuiderweerd naar zee loopende, onderging hetzelfde lot; terwijl men op den oever langs het Raas ook door het aanleggen of verlengen van dijkwerken den stroom zocht te dwingen. Maar zware ijsgang en overstrooming van zeevloed en rivier beschadigden dikwijls deze werken. In 1481 was echter het Dankers- of Regterdiep, van het einde van den Ruidenhoop tot eene diepte van ruim twee ellen uitgeschuurd, terwijl het kort te voren, evenmin als het Noorderdiep, zwaar geladene Rhijnschepen had kunnen dragen. Men liet nu zeven of acht morgen opgeworpene buitenzanden besteken en bepoten, ten einde ook het Noorderdiep te digten en tevens land te winnen, met dat gelukkig gevolg, dat in den herfst van 1481 vele, uit de Oostzee t'huis komende schepen, geladen binnen liepen, en tot vóór de stad opzeilden, hetgeen toen in zeer lang niet gebeurd was (1). Kampen lag vroeger op den regter IJsseloever. Sedert echter de arm van den IJssel, die zuidwaarts van de stad liep, toegeland is, kwam het op den linker oever te liggen; deze zuidelijk van de stad loopende riviertak is nog uitgeteekend (hoewel reeds verland) op de kaart van de Veluwe in de

(1) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 272.

Geldersche Geschiedenis van SLICHTENHORST, en wordt ook vermeld in de *Tegenwoordige staat van Overijssel* (1). Door den geweldigen storm van 1530 waren de monden van den IJssel op nieuw ondieper geworden (2). Men was op redmiddelen bedacht. In 1540 toch nam men Peter van Hoerne, die de haven van Koningsbergen had uitgediept, aan, om den regter IJsselmond op eene voldoende diepte te brengen en de verzanding te beletten; zijn werk werd voltooid, doch schijnt geen stand te hebben gehouden: scheepvaart en handel toch bleven kwijnen, en later ondernam men nieuwe verbeteringen aan de IJsselmonden (3). In het jaar 1600 werd het plan gevormd, om een diep vaarwater door de Reeve naar zee te maken; er werden toen weêr aanmerkelijke sommen aan de IJsselmonden besteed (4).

In 1624 deed men eenen moddermolen uit Utrecht komen, waarmede men beproefde den IJssel uit te diepen (5). In 1630 werden het Zuiderdiep en de Ketel en in 1633 het Noorderdiep afgedamd (6).

In 1637 werden weêr aanzienlijke kosten aan de IJsselmonden besteed (7). Deventer,

(1) *Tegenw. Staat van Overijssel* III. 2° St. p. 303.

(2) *Hist. Kamp. Kron.* I. p. 406.

(3) *Ibid.* p. 416. *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 1° St. p. 5.

(4) *Ibid.* p. 251. *Ibid.* I. 1° St. p. 5.

(5) *Ibid.* II. p. 253.

(6) *Ibid.* p. 253 en 254.

(7) *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 1° St. p. 5.

Doesburg en Zutphen verbonden zich in 1659 om bij te dragen tot hunne verbetering (1). In 1660 zien wij dan ook zeer groote kosten aangewend, om het Noorderdiep bevaarbaar te maken (2).

In 1664 werd weder een diep naar de Reeve ontworpen, en de kosten daarvan geraamd op f 200,000 (3); of hiervan iets gekomen is, blijkt niet. In 1668 werd de mond van het Ganzediep verbeterd (4). In 1677 werd er een plan gemaakt, om Ramswelle met heiwerk aan het diep te verbinden (5).

In het laatst de 17^e eeuw gaf de admiraliteit van Amsterdam tot het verbeteren der IJsselmonden f 4000 of f 5000 (6). Doch de toestand verbeterde niet. En geen wonder: want de oorzaken, die bij gewonen aanvoer van Rhijnwater, reeds voor het ontstaan van zanden in de IJsselmonden aanwezig waren (zie boven) werden in de 17^e eeuw nog zeer vermeerderd door het nagenoeg verdwijnen van het gewone zomer-Rhijnwater uit den IJssel. — In 1700 zien wij dan ook de moeilijkheden aan de IJsselmonden voortduren (7). Nu werd het Pannerdensche Kanaal bestemd en gereed gemaakt, om meer water op den

(1) *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 1° St. p. 5.

(2) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 256.

(3) *Ibid.* p. 256.

(4) *Ibid.* p. 257.

(5) *Ibid.* p. 257.

(6) *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 1° St. p. 5.

(7) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 259.

Nederrhijn en IJssel te brengen: dit slaagde voor den Nederrhijn, doch mislukte voor den IJssel. Treurig bleef dan ook de toestand der uitmonding in zee; in 1733 zien wij Deventer en Kampen ook weder bezig, om het Ganzediep bevaarbaar te maken (1). Dan het doorgraven van de Plei bij Westervoort, in 1775, kon slechts meer water op den IJssel brengen: en de Schrijver van den *Tegenwoordigen staat van Overijssel* was in 1781 nog afwachtende, welke gevolgen deze maatregel voor de IJsselmonden zoude hebben (2).

§ 13. MAATREGELEN TOT VERBETERING VAN DEN IJssel, VAN 1485 TOT OMSTREEKS DE ACHTTIENDE EEUW; TOESTAND VAN HET VAARWATER IN DAT TIJDVAK, BIJ GEWOON WATER.

Door het ontstaan van den Biesbosch en het doorbreken van den Ouden Wiel bij Hardinxveld in 1421, was de evenredigheid der waterverdeeling tusschen Waal, Nederrhijn en IJssel geheel verstoord. Men had toen onmiddellijk maatregelen moeten nemen om deze te herstellen. Vooral sedert 1485 was de ramp van 1421 noodlottig voor den IJssel geworden. — Wat deed men? Volgens het zeggen van eenigen deed men van 1485 tot 1590 niets, en van 1590 tot 1701 niets dan

(1) *Tegenw. Staat van Overijssel* I. 1° St. p. 5.

(2) *Ibid.*

beraadslagen (1). Dit is te veel gezegd. Toen men toch het groot verlies van water door den Ouden Wiel bij Hardinxveld meer en meer begon te merken, heeft men reeds in 1581 en 1582 pogingen aangewend, om dien Ouden Wiel te beteugelen; doch dit is toen gewelddadigerhand belet (2). — Reeds in het jaar 1525, nadat de oorlog tusschen Gelderland en het Sticht geëindigd was, namen de daartoe door hertog Karel van Gelre en den bisschop van Utrecht aangestelde commissarissen, de zorg en het opzigt van den IJsselstroom bij de hand, ten einde de verschillen omtrent hoofden, kribben, grinden en zanden uit den weg te ruimen (3).

In 1552 besloot de raad der stad Doesburg, den IJssel, die sedert 1483 ver van de stad was afgeweken, (welke gebeurtenis wij boven als eene der hoofdoorzaken van het bederf van den IJssel beschreven) weder door het graven van een kanaal langs de stad te brengen; waartoe de landvoogdes koningin Maria, namens den keizer, aan de gezanten van Doesburg te Brussel verlof gaf (4). Uit

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett.* 1839 IV. p. 62 en volg. — G. ACKER STRATINGH, *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* I. p. 233.

(2) CORN. VELSEN, *Rivierk. verhand.* p. 159.

(3) SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.* p. 381.

(4) *Ibid.* p. 485. De aanhoudende veranderingen in den IJssel bij Doesburg zijn thans nog zichtbaar bij den Ellecomschen overlaat. Uit brieven en kondschappen (Prov. archief van Gelderland, wegen en dijken

onderscheidene stukken, die ik op het archief te Deventer gezien heb, blijkt, dat er reeds in 1593 onderhandelingen tusschen de Overijsselsche steden en Utrecht gevoerd werden over het verbeteren van Rhijn en IJssel; dat men reeds in 1595 peilingen van den geheelen IJssel tot Wijhe toe heeft gedaan, die men verder tot aan zee toe meende te kunnen nalaten, daar er beneden Wijhe *geene ondiepten meer bestonden*, behalve eene bij Hattem; dat in het jaar 1627 reeds eene aanbesteding plaats vond van rijswerken, hoofden en kribben „die in de riviere van Rhijn „boven 't Fort van Schencke-schans, *als „mede by Isseloort* sullen werden geleydt.” — Eindelijk dat omstreeks het jaar 1640 aanmerkelijke kosten aan het verbeteren van Rhijn en IJssel, door het leggen van kribben als anderzints, zijn besteed (1).

N° 13) blijkt, dat in 1570 de veerweg van Ellecom naar Doesburg door uitspoeling onbruikbaar was en van 1597 is nog eene memorie voorhanden, betreffende het leggen van eene brug *over eene graft* in dien veerweg, tot welks onderhoud Doesburg toen reeds beweerde ongehouden te zijn.

(1) In het archief te Deventer, waartoe mij de toegang gereedelijk door den heer burgemeester werd vergund, vond ik ook nog eene kaart van Rhijn en Waal van Emmerik af tot voorbij Schenkenschans van het jaar 1641, en eene kaart zonder jaartal, van Rhijn en IJssel met de schepkrib te *Iselorth*, naar het mij voorkomt van den tijd vóór het graven van het Pannerdensch kanaal. — Over het algemeen bevat dit archief nog eene groote menigte stukken over de pogingen tot verbetering van Neder-Rhijn en IJssel tot in de Zec.

De maatregelen, die men nam, waren echter onvoldoende, om het kwaad te verhelpen. — Zoo ellendig was de toestand van den IJssel, dat wij reeds in het jaar 1614 een verbod te Kampen zien uitgevaardigd, „om met „wagen en paarden door den IJssel te „rijden” (1).

Tot 1623 toe ontving de IJssel nog meer water dan de Nederrhijn. In dat jaar veranderde echter de rigting van den stroom; deze schoot voortaan nog slechts zijdelings op den IJsselmond te IJsseloort, en nu werd de Nederrhijn de best bedeelde van de twee armen (2). Steeds nam het verval toe. In 1692 kon men van Schenkenschans tot Lobith den Rhijn doorgaan (3). En geen wonder, want door verschillende afsnijdingen, zoo als in 1671 te Bemmelen, te Waardenburg enz., deed men de Waal nog meer den Nederrhijn en IJssel afzuigen, zoo dat in het jaar 1696 beide laatstgenoemde stroomen te zamen nog slechts $\frac{1}{24}$ gedeelte der wateren van den onverdeelde Rhijn ontvingen. En zoo is het langzamerhand zoo ver gekomen, dat met het begin der 18^e eeuw de monden van Rhijn en IJssel geheel vol grind en zandbanken waren geraakt, die als overlaten alleen bij hoog water werkten. Deze banken in den mond van den IJssel lagen in 1699

(1) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 252.

(2) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. 1.

(3) *De Rheni divortis*, etc. p. 6.

nog een half voet hooger dan die in den Rhijnmond, en deze lagen 5 voet boven de gewone bedding; en in 1706 schreven gedeputeerde Staten van Gelderland aan de Staten Generaal, dat men in den zomer van dat jaar op verscheidene plaatsen Rhijn en IJssel droogvoets kon doorgaan, en gedurende drie maanden alle vervoer van of naar Arnhem per as had moeten geschieden, daar niet het kleinste bootje van Arnhem den Rhijn kon afvaren (1).

**§ 14. HOOG WATER OP DEN IJSSEL VAN HET
JAAR 1485 TOT OMSTREEKS DE ACHTTIENDE
EEUW. VERBETERING DER BEDIJKING IN
DAT TIJDVAK EN IETS LATER.**

De grind- en zandbanken hadden den mond van den IJssel in eenen overlaat herschapen. Bij gewoon water liet deze de rivier droog, doch bij hoog water liet zij eene groote massa water passeren, welke dan met het water over de uiterwaarden of waarschijnlijk met dat, hetwelk door menigvuldige doorbraken in den regter Rhijndijk (bij Rees, Emmerik, enz.) aangevoerd werd, de vreesselijkste overstroomingen bleven veroorzaken.

In het tijdvak van 1485 tot 1699 vinden wij dan ook niet minder dan vijftwintig

(1) Mr. J. VAN DOORNINCK, l. 1.

overstromingen van het IJsseldal, met of zonder doorbraken, vermeld (1). De drie hoogste vloed, die men ooit op den IJssel gekend heeft (behalve die van 1784, toen het water te Deventer 24 voet 5 duim teekende), vallen juist in dit tijdvak, namelijk, in

1595,	24 voet 3 duim,	Deventer	peil.
1635,	25 voet	"	"
1658,	25 voet 10 duim,	"	"

Bij den laatstgenoemden vloed stonden de huizen in Heeten, Raalte, enz., in het midden van Salland gelegen, tot aan de daken in het water, en nagenoeg geheel Salland stond onder. Uit de laatste omstandigheid kan men zien, dat de beide overstromingen van 1611 en 1614, als wanneer het water te Deventer over dertig voet hoog geweest zoude zijn, en waarop zelfs de commissie voor de beste rivierafleidingen hare berekeningen grondde, denkbeeldig zijn (2); want hadden zij plaats gevonden, dan zoude moeilijk een mensch in Salland den waterdood hebben kunnen ontgaan.

Deze vreesselijke overstromingen deden steeds de verbetering der dijken ter harte

(1) *Aanmerk. op het ontwerp van afleid. van den Rijn langs den IJssel.* Dev. 1828 p. 27—31.

(2) *Ibid.* p. 34 en volg. *Memorie van den raad der stad Deventer, over het rapport aan Z. M. den Koning uitgebragt door de commissie tot onderzoek der beste rivierafleidingen.* Dev. 1828 p. 18 en 20.

nemen. — Steeds werden de IJsseldijken in Salland verhoogd: men zie de besluiten van de Staten van Overijssel van 12 Aug. 1594, 15 Maart 1610, 21 April 1671, 19 April 1719, 15 Maart 1742. Tot den 21 Maart 1759 vindt men onder de punten van beschrijving der statenvergadering steeds *het verhoogen en verzwaren der dijken* genoemd. Sedert besloot men dit *ter dispositie van de schouwe* te laten; waarschijnlijk omdat men de bedijking over het algemeen voldoende achtte. Ook blijkt de verhooging der dijken uit de resol. van Ridder. en Steden van 4 April 1689 en 10 April 1772, en uit het boek der resol. van Schepenen en Raad der stad Deventer van 3 November 1658 en 16 Mei 1772 (1).

De Sallandsche dijken waren nu ongeveer op het peil van 24 voet (Deventersch) gebragt; doch er bestond geen algemeen peil, en de hoogte was verbazend ongelijk. De hoogte van 27 voet, welke volgens eene verhandeling van den heer GOUDRIAAN, inspecteur generaal van den waterstaat, de IJsseldijken algemeen gehad zouden hebben, is ook denkbeeldig. De Veluwsche dijk tegenover Deventer was echter op eene hoogte van 26 voet gebragt (2).

(1) *Memorie van den raad der stad Deventer*, boven aangehaald p. 17.

(2) *Aanmerk. op het ontwerp van afleid. van den Rijn langs den IJssel* p. 12, 36 en volg. en de daar achter gedrukte schets van het profiel der Sallandsche dijken.

Zoo wij dus den IJssel, voor een groot deel van het jaar, als geheel onbevaarbaar kunnen stellen, zoodat wij er ons thans moeilijk een denkbeeld van kunnen maken: eenige scheepvaart zal zelfs in de slechtste tijden, ten minste bij het aankomen en afnemen der hooge winterwateren, mogelijk gebleven zijn. Wij zagen dan ook, op het ergste tijdstip ongeveer, de scheepvaart op den IJssel in 1695 wel zeer gering, en daarom aan den brug-geman te Kampen remissie zijner pacht gegeven (1), maar hierom nog niet geheel opgehouden. Zoo ook zien wij op dit zelfde tijdstip te Deventer eene ordonnantie op het heffen van den *Cathentol* in 1696 afkondigen, bevattende het tarief voor alle mogelijke koopwaren en schepen, waarbij het volgende omtrent de schepen voorkomt:

- 1° een *samoreus*, als die met kanthout van boven kwam, moest betalen *f* 4.
- 2° een *smalschip* - 2.
- 3° een *kaeg* of *praem* . . - 1,10 st. (2).

Hieruit ziet men tevens, dat men toen nog met drie soorten van schepen kon varen.

Wij zijn nu genaderd tot de groote maatregelen, die met den aanvang van de achttiende eeuw, sedert lang tot de verbetering

(1) *Hist. Kamp. Kron.* II. p. 259.

(2) *DUMBAR, Kerk. en Wer. Dev.* I. p. 469.

van Nederrhijn en IJssel ontworpen, tot uitvoering gebragt werden door het graven van het Pannerdensche kanaal. — Ik breek de geschiedenis van den IJssel, als handelsweg en als waterweg, hiermede af, om, zoo tijd en gelegenheid het toelaten, den onvoltooiden arbeid later weder op te vatten.

Oude Munten.

Het muntstukje, waarvan de afbeelding hierbij (zie N° 1), kwam mij in 1848 ter hand, en ik vernam tevens, dat hetzelfde in Mei 1846 was gevonden door eene dienstmaagd, op den sedert 1836 geslechten stads wal te *Zwolle*, tusschen de voormalige *Sassenbuitenpoort* en het gewezen *Luttike-veer*, of wáár in vroegere jaren stond de *Luttike-poort*, in later jaren de *Nieuwe Kruidtoren*, die omstreeks 1807 is afgebroken.

Dat zilveren muntstukje is een *kwart Cromstaart* van *Jacoba van Beijeren* en *Philip van Burgondie*, denkelyk na 1428, althans vóór 1433 geslagen, dewijl toen *Jacoba*, om het leven van *Frank van Borselen* te redden, hare staten afstond aan *Philip van Burgondie*, dien zij sedert 1428 als haren stedehouder had moeten erkennen.

Dat muntje, ofschoon afgesleten, vertoont op de voorzijde den *Hollandschen* leeuw, dragende op zijne linkerzijde een wapenschild, zijnde, volgens de beschrijving bij *van Alke-*

made (1), het wapenschild van *Burgondie*, hetwelk den *Hollandschen* leeuw tot opperschild voert, om daarmede te kennen te geven *Philips* ruwaardij en erfgenaamschap (dat is zijne zekere verwachting) van het graafschap Holland enz. Het omschrift, gedeeltelijk leesbaar, luidt: *Ph(ilippus) du(x) B)urg(ondiaë) tutor et* (heres *Hollandiaë Zelandiaë*) d. i. *Philippus hertog van Burgondie ruwaard en oir van Holland en Zeeland.*

Op de keerzijde staan het kruis en vrouw *Jacoba's* gevierendeeld wapenschild van *Beijeren* en *Holland*; het omschrift is: *Jac(oba) duc(issa) Bava(riæ) Co(mes) H(ollandiaë) et Z(eelandiaë)* d. i. *Jacoba Hertogin van Beijeren Gravin van Holland en Zeeland.* Bij *Alkemade* zijn slechts de *heele* en *halve Cromstaart* van *Jacoba* en *Philip van Burgondie* afgebeeld; van de *kwart Cromstaart* wordt t. a. p. zelfs niets gemeld, zoo dat dit muntje wel bijzonder schijnt te zijn. Het is sedert 1849 gekomen bij den Heer *Mr P. O. van der Chrys*, buitengewoon Hoogleraar en Directeur van het munt- en penningkabinet bij de hooge school te *Leiden*.

De zwaarte en gehalte van dit muntje zijn mij niet meer bekend; de grootte is echter juist afgebeeld.

In den Almanak van het jaar 1849, bladz. 126, gaf ik volgens *van Alkemade* op, van

(1) *De munt der Graven van Holland*, fol. 121 plaat XXXI.

waar de naam *Cromstaart*; doch ik vergiste mij ter zelfder plaatse door de daár bedoelde munten onder de letters D, O en P dien zelfden naam te geven; even als ook in den Almanak van 1850, bladz. 69, aan de munt N° 9, nademaal de naam derzelve is *groot*. Ik neem derhalve deze gelegenheid waar, om dat begaan abuis te herstellen.

Het onder N° 2 afgebeelde zilveren muntstuk werd in 1841 gevonden, bij het graven van eenen vijver op de destijds nog bestaande buitenplaats *Groot Wengelo*, niet ver van het dorp *Wijhe*, in de provincie *Overijssel*. Door de vriendelijkheid van den eigenaar, den Heer *G. Schouten*, Burgemeester en Secretaris van de gemeente *Wijhe*, was dat muntstuk mij ter bezigtiging toegezonden. De afbeelding vertoont de juiste grootte, en dat muntstuk weegt 2 lood 8 wigpjes 8 korrels; het zilver is van 10 penningen ruim, en was toen aan zilver waardig f 2.59 $\frac{1}{2}$. In den beeldenaar of het figuurboek van 1626 komt dito muntstuk voor, doch van 1587; het door mij afgebeelde is van 1570 en verschilt ook nog iets van het andere. In het groot placaatboek deel I, pag. 2841, wordt hetzelfde genoemd *Rijksdaalder van Kampen*. Ik heb echter op dat muntstuk, hoezeer nog zeer duidelijk, geen muntteeken kunnen vinden, waaruit bepaald blijkt, dat hetzelfde werkelijk te *Kampen* en niet te *Deventer* of te *Zwolle* is geslagen. De ééne zijde doet zien de, met versierde helmen, gedekte wapenschilden der steden *Kampen*, *Deventer*

en *Zwolle*; daar onder het jaartal; en het omschrift luidt: (Moneta) *Trium Civi(tatum) impe(rialium) Dav(entriensis) Campen(sis) Zwoll(ensis)* d. i. *Munt der drie keizerlijke steden Deventer, Kampen, Zwolle.*

De andere zijde heeft den keizerlijken dubbelden arend, dragende voor de borst den wereldbol, of keizerlijke rijksappel, waar boven een kruis en gedekt met de keizerlijke kroon. Het omschrift (als ik mij niet vergis) luidt: *Maximi(lianus) II impe(rator) Augustus P(hilippi) F(ratris) decreto*, d. i. *Maximiliaan de II. heilrijk keizer, met goedvinden van broeder Philips.* Immers in 1570 was *Philips de II.*, Koning van *Spanje*, nog Heer van *Overijssel*, en kon dus vorderen, dat op de gewestelijke en stedelijke munten in *Overijssel* zijne beeldtenis en zijn naam tot omschrift wierd gesteld; hij kon dus ook vergunning geven, dat door de steden van dat gewest, die in vroeger tijd van wege den Keizer hadden verkregen het regt om te munten, of wel in dat regt waren bevestigd geworden, den naam van den tijdelijken Keizer, met den keizerlijken arend, wierd geplaatst op die stads munt. Zijn tijdgenoot was Keizer *Maximiliaan de II.*; hij overleed den 12 October 1576 te *Regensburg* (1). Voorts was het niet ongewoon, dat Keizers, Koningen en

(1) Zie *Algem. Noodw. Woordenb. der zamenl., te Amst.* 1847 bij *Diederichs*, bladz. 1086.

Vorsten zich onderling den minzamen naam *broeder* gaven.

Onder N° 3 is afgebeeld een gouden muntstuk, gevonden in het najaar van 1848 (naar men mij bepaald heeft opgegeven) bij den bakoven van *Mannes Sandman*, landbouwer in de buurschap *Lemele*, in de gemeente *Ambt Ommen*, provincie *Overijssel*. Men vond hetzelfde in eene langzamerhand veroorzaakte laagte door het mengen van aarde op den grond bij dien bakoven, met hoedanige aarde men gewoon is het deksel in den bakoven dicht te strijken, ten einde de hitte daar in te houden, zoo dat het brood goed gaar zij. Dat muntstuk werd mij tot onderzoek ter hand gesteld in 1849, door nu wijlen den WelEerw. Zeer Geleerd. Heer *G. H. van Senden*, destijds predikant bij de Hervormde Gemeente te *Zwolle*. Hetzelve komt voor in den beeldenaar of het figuurboek, behoorende bij de resolutie van de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, d.d. 6 Julij 1610, onder de *Goudguldens van Duijtsland*; doch in den beeldenaar behoorende bij de resolutie van 21 Julij 1622 (1) komt dit muntstuk niet meer voor. De bijgaande afbeelding doet zien de juiste grootte van hetzelfde; het weegt 3 wigtjes 3 korrels; het goud is van 20 karaat, en was aan goud toen waardig *f* 4.60.

Op de ééne zijde ziet men de afbeelding van eenen heilige (welligt *Johannes den Dooper*)

(1) Zie *Groot placaatboek* deel I. pag. 2831.

door een lichtkrans het hoofd omgeven, en dragende ter linkerzijde het lam; tegen de beenen staat een wapenschild, denkelijk met het wapen van *Frankfort*, want het omschrift luidt: *mone(ta) no(va) Fr(a)nc(fo)r(d)ensis* d. i. *nieuwe munt van Francfort*. De andere zijde vertoont den keizerlijken rijksappel in eenen drieboogigen en driepuntigen rand of versiering; het omschrift luidt: *Fridricus Roma(nus) Imp(erator)* d. i. *Frederik Roomsche Keizer*. Waarschijnlijk *Frederik de III.*, die, in 1415 geboren, na doode van Keizer *Albert II*, in 1440 door de *Duitsche* Vorsten eenstemmig ten troon is geroepen, en in 1493 overleed (1). Zoo dat verondersteld mag worden, dat dit muntstuk tusschen 1440 en 1493 zal zijn geslagen.

Voor geruimen tijd, in 1848 of 1849, werd ik verzocht om het gouden muntstuk (zie N° 4) te onderzoeken. De afbeelding geeft de juiste grootte op; de gehalte van het goud is $23\frac{3}{4}$ karaat; het muntstuk weegt $2\frac{1}{2}$ engels, en was toen aan goud waard / 5,40.

Op de eene zijde staat een geharnast ridderbeeld, houdende in de linkerhand het wapenschild van *Beijeren*, en met de rechterhand een zwaard benevens een wapenschild, waarop een klimmende leeuw; het omschrift is: *Rupert(us) dux comes pal(atinus)*, d. i. *Rupert hertog palsgraaf*. Op de andere zijde ziet men een bisschopsbeeld, houdende met

(1) Zie het reeds aangehaald Woordenboek, bladz. 2525.

de linkerhand den bisschopsstaf en een wapenschild, waarop een klimmende leeuw, met de rechterhand een sleutel en een wapenschild waarop een wiel; boven den sleutel staat een B. Het omschrift luidt: *Gerladus Arepi(scopus) mog(untiaë) d. i. Gerlach Aartsbisschop van Maintz*. Uit een en ander mag dit gouden muntstuk geacht worden te zijn geslagen tusschen de jaren 1353 en 1371, toen *Gerlach van Nassau* Aartsbisschop en Keurvorst van *Maintz* was. Gelijktijdig met hem was Keurvorst van de *Paltz Rupertus II.*, die van 1353 tot 1390 regeerde, de stichter der *Heidelbergsche* hoogeschool (1). De Heer *A. Justen* te *Brussel* werd eigenaar van dat muntstuk.

ZWOLLE 1851.

J. M. v. R.

(1) Zie o. a. *Hubner, Staatk. Historie* VII. 54 en V. 262.

AANSLAG OP DE STAD HASSELT

DOOR DE

SPAANSCHGEZINDEN,*op den 27 September 1584.*

Het is bekend, dat de Staatsgezinden, om voor te komen dat Hasselt, hetwelk toen ter tijd nog meest katholijk en koningsgezind was, niet ten eenen male, door 't innemen van Spaansch garnizoen, in handen van die partij verviel, op den 26 of 27 Oct. 1582. die stad bij overrompeling innamen. — Minder bekend is het, dat de Koningsgezinden telkens beproefden, het toen sterke Hasselt wederom aan hunne zijde te brengen.

Binnen de stad waren velen die partij toegedaan en daar buiten deed men alles, wat eenigzins konde aanleiding geven tot meer verstandhouding. Reeds in Aug. 1583 werd zekere Jacob Cornelis van Hoorn gevangen te Amsterdam, en ondervraagd zijnde, beled hij terstond, in den zin gehad te hebben om Hasselt aan de koningsgezinde partij over te brengen, zijnde daartoe aangespoord zoo door eenen gebannen burger te Hasselt Cornelis Cornelisz., toen wonende te Rouveen, als door eenen vaandrig van de Spaansche bezetting te Rouveen, zijnde een broeder van den spaanschgezinden drost van Coevorden. De regering zelve lag onder verdenking van met den vijand verstand te houden, zoo als niet onduidelijk blijkt uit een schrijven van de Ridder-schap van 18 Maart 1583. Op den 15 Mei van

dat zelfde jaar ontving de regering van Hasselt een brief uit Oldenzaal, waarbij haar werd overgemaakt kopij van eenen brief, door den Prins van Parma den 21 Maart 1583 aan eenige steden afgezonden, houdende betuiging zijner goede gezindheid en aanmaning om wederom tot den Koning te keeren. — Geen wonder dan ook, dat dit alles aanleiding gaf, dat men zich zelfs binnen Hasselt meer vrijmoedig over het wenschelijke van eene verandering durfde uitlaten. Zoo naderde de dag, welke bepaald was, om met hulp van binnen het garnizoen te overrompelen en Hasselt weder onder de gehoorzaamheid des Konings te brengen. Hoe zich dit heeft toegedraen en welke personen daarin waren betrokken, zullen ons de volgende stukken leeren.

„ Adolff graaff tot Nieuwenaer, Moers ende Limburch Churf. Coelsche generael overste Lieuten. Stadth. ende Capit. generael des furstend. gelre, graefs. Zutphen ende landen van Ouerissel.

Groet achtbare eersame voersichtige lieue besonderen ende goede vrunden, wy werden bericht dat een uwer borger ofte inwoonder genoemt Jacob Diricksz. kortelick voer den anslach aldaer allerley lasterlicke woorden op het singen in der kercken gesproken solde hebben, als dat het niet lang duuren ende solde, ende het solde niet goedt werden men hing er eerst een duysent thien ofte twaelf, daer op hy gevraegt waere, hoe hy soe veel scherprechtters krygen solde, soe heeft hy geantwoort dat hy voor syn persoen well vier off vyff hondert ophangen wolde, ende daer beneuen

sich laten verluijden, dat die drost van Coeuerden hem kortelicken dienst aangeboden heeft, dewelcke hy noch niet verluien en wilde. Dewyle sulcke woorden niet anders tenderen dan tot perturbatie ende oproer onder de borgeren, soo is hiermede onsse ernstelicke beuel dat gy terstond sonder enich vertreck de voorss. Jacob Direcksz. doet apprehenderen ende zekerlick bewaeren ter tijd toe by ons ende die gedeputeerden van Ouerissel wyders daerin geordonneert wordt. Ten anderen soo komt ons voor dat die pape aldaer gaat seggen en sich beroempt, weet wel wie te preecken komt ende seght hy sall sy well ter gelegener tyd vynden ende solde van v syn verloff begeert hebben ende voerts meer woorde op ten scholtus dat hy vuyt syne behuysinge geset werde, gesproken te hebben als dat hem anders van de scholtus belooft solde syn. Dewijl wy dan niet kunnen bedencken watt hy daerin voer een meyninge gehadt heeft soe is oock hiermede onssen beuel dat ghy hem terstont laat apprehenderen ende tot ter tyt toe bewaeren dergestalt dat ghy ons van beyde kont antwoerden ende satisfactie doen. Wyders vernemen wy dat eener genaemt wellgemoet in uwe stadt woonende, dewelcke des morgens als de vyant den aenslach aldaer hadde, syne beesten solde vuyt gedreuen hebben ende als hy de vyand gesien ende het garnisoen daer op heeft willen schieten, solde hy geroepen hebben met luyder stemme, schiet niet schiet niet, ick ken sy well, het is van onse volck,

twelck genoegsame borgeren gehoordt solden hebben. Beuelen v derhalue oock dat ghy daeruan goede informatie neemt ende die gedeputeerden ouer schickt om daerop geordonneert te worden wat sich nae gelegentheytt blycken sall. Daer an doet ghy onseren beuel ende wat tot welvaert ende verwaringe uwer stadt gereykent wordt. Hiermede den heere beuoolen. dat: Elborch den 13 October 1584. Uwer guede frundt (geteekend) Adolff Graff zu Nieuwenar.

De pape, hier bedoeld, was de pastoor Hendrick Grubbinck die later zyn alimentatie erlangde, om die buiten Hasselt te verteeren.

„Contschap belegt dorch hopman Jan van Rentseler in presentie Gerken Vogelsanck, gemeyne wybel, ende Thomas van Wassenborch Lieuytenant ende Lieue Bernardus.

„In den eersten op datum 27 dach September des morgens omtrent souen uren vormiddach is den vyandt voer die vene poerte optten dyck voor Hasselt geweest, alsoe den hopman in der wacht wesende metter sleutels om die poerte op te doen heeft syn persoon met syn broeder met noch ettelicke schutten uoer vuyt het winkett gegaen om te besichtigen watter gaens of te doen waer, heeft des hopmans broeder met noch twee schutten wel een groot stuks wechs uoer vuyt op ten dyck gegaen om die te besichtigen, ende alsoe sy een groot stuks op ten dyck waeren, is de vyandt sich geopenbaert, die achter crompten ende struycken gelegen hadden, soo dat des hopmans broeder met die anderen twee schutten de vlucht naer

de stadt moesten nemen, soo dat des hopmans broeder synen mantel moest verlaten en roepen alarm, alarm. Soo is ondertusschen geschiet dat die soldaten aldaer die wacht hebbende ende op haer geweer gepast hadden ende op te mure stonden den vyandt verwachten. Is oock die trommel alarm geslagen soo is daer een gecomen op te muren by de wacht ende hefft vuyter stadt na die vyandt gesien, heeft geroepen syt stille ende slaet die tromme niet want het is vrundt. Desen is genoempt welgemoet ende heeft sterckelycken geseyt dat hy se wel een deel kende ende ettelycke van de soldaten, die aldaer de wacht hadden, hebben hem geantwoirt, wat, solt dat vrundt syn het is syn moeder lieff, want sy hebben daer een vrouw van stonden aan geungen genomen ende wech gebracht. Voorts is desen welgemoet van daer vuytter wacht gegaen en heeft dat aldaer by laten blyuen. Dit seluige certiueeren met desen ende by haren eedt verclaert Troernyer van Ouerholt rotmr, Jonckbloet van Usselen rotgesel, Soeter Hendriks van Ballegen en Gernaer van den Bos te samen rotgesellen, die der tyt op te wal en wacht hadden. Dit is geschiet den 18 dach October anno 1584."

Hiermede liep deze aanslag te leur; de verdachte personen zijn later uit de stad gebannen doch met een jaar of twee wederom opgenomen; de Burgemeester Lephard Schulten, mede verdacht van verstandhouding met den vijand, werd ook op hoogen last gebannen.

F. A. EBBINGE WUBBEN.

HET

ALLIANTIE-TRACTAAT MET FRANKRIJK

van 16 Mei 1795.

Bij het Alliantie-tractaat van ons Vaderland met Frankrijk van 16 Mei 1795, welks inhoud uitvoeriger in *Rogge's Gesch. der Omwenteling* en in het 31° Deel van het *Vervolg der Vaderl. Hist.* te vinden is, werden wij genoodzaakt, niet alleen een algemeen defensief en offensief bondgenootschap, maar ook een eeuwigdurend bond tegen Engeland in 't bijzonder, met Frankrijk aan te gaan, een contingent van 12 linieschepen, 18 fregatten, gelijk mede de helft onzer landmagt te leveren en onder Fransche bevelhebbers te stellen; uitsluitend Fransch garnizoen in de stad en haven van Vlissingen in te nemen, terwijl de haven dier plaats buitendien aan beide Volkeren gemeen zou zijn, en 's Hertogenbosch, Grave en Bergen op Zoom in oorlogstijd door Frankrijk konden worden bezet; geheel Staatsvlaanderen en zoo ook Maastricht en Venlo af te staan, en 100 millioen gls. ter vergoeding en schadeloosstelling voor de kosten van den oorlog te betalen.

Buitendien werden ons eenige secrete ar-

tikelen opgelegd, welke copielijk in N° 8197 der losse stukken van 't Prov. Archief voorhanden zijn, en handelen over het leenen van nog eenige oorlogschepen door ons aan de Franschen, over het niet vereenigen der streken, in art. 12 van 't publiek-tractaat gereserveerd, met andere Staten als met Frankrijk, over den tijd der reductie van 't Fransche leger alhier tot 25,000 man, over de termijnen van betaling van bovengemelde 100 millioen, over de liquidatie der 10 millioen requisitien, vroeger door de Franschen genoten en thans van die 100 af te trekken, over het openstellen van eenige onzer kolonien voor de Fransche schepen en over de regten der Fransche Republiek op de hier aanwezige goederen der Emigrantten. Hoe nu, ondanks het kunstmatig vreugde-betoon, hetwelk in onderscheidene oorden der Republiek, vooral door de opgewondene Hollandsche democraten, op het bekend worden van dat tractaat is tentoon gespreid, de meer gematigden en verlichten van die partij, nevens de liberale aristocraten, in ons vaderland in 't algemeen, en speciaal de Provisioneele Representanten des Volks van Overijssel, over de kwade trouw, door de Franschen in den geheelen loop der onderhandelingen over die verbindtenis betoond, te moede waren, kan men ruimschoots uit de hier volgende Bijlagen vernemen. En, mogen al de daaronder geplaatste brieven der Overijsselsche Gecommitteerden ter Generaliteit, G. D. Jordens en G. W. van Marle, van 16

en 17 Mei 1795, de strekking hebben om de ernstige en onbenevelde stemming hunner zenders wat te verzachten en met dat tractaat in de gegevene omstandigheden een weinig te verzoenen, men houde in 't oog, dat Jordens Lid was van 't Buitenlandsch Besogne van H. Ho. Mog., dat de Minister Blaauw in persoon uit Parijs te 's Hage was over geweest om H. Ho. Mog. wat beter ten-aanzien der gevaren, welke ons Vaderland uit Frankrijk bedreigden, voor te lichten, en dat Meijer en hij in eenen brief aan den Griffier Quarles van 2 Oct. 1795 verklaren: *dat dit tractaat onder emploi van verregaande dreigementen en ongehoorde vexatien in de wereld was gekomen* (1); zoodat aan voormeld tweetal liberale aristocraten waarschijnlijk veel meerder bekend is geweest, dan zij officieel durfden schrijven.

Men leert namelijk uit deze verzameling bijlagen, dat de proclamatiën, door de Représentanten des Franschen Volks, op 31 Oct. 1794 en 18 Jan. 1795 (2) tot de Bataven gericht, en waarop allerhande hulp-betoon en medewerking met de aanvallende Fransche legers van de zijde onzes volks was gevolgd, thans, nu hunne legers ons den voet op den nek konden zetten, evenzeer door hun Comité de Salut Public, of Ministerie van Buitenzaken, in den wind werden geslagen, als wei-

(1) Vergelijk het 31e Deel van het *Vervolg der Vaderl. Hist.* p. 18 in nota.

(2) *Rogge* p. 150—155 en 214—216.

nige jaren geleden de voorwaarden, door Abdel-Kader bedongen en de beloften hem door den Hertog van Aumale gegeven, miskend geworden en door alle volgende Regeringen als niet verbindend zijn beschouwd. Voor het staatsbelang toch, vermeend of wezenlijk, tijdelijk of blijvend, moest in Frankrijk de goede trouw evenzeer zwichten, toen in onze dagen een algemeen geacht Vorst koning der Franschen heette, als toen in 1795 de ergste woede der Jacobijnen voorbijgegaan was (1). En tegen welke gevaren hebben wij dan niet te waken in eenen tijd, waarin niet alleen, onder den naam van Communisten en Socialisten, zoo vele opvolgers en uitbreiders der maatschappelijke denkbeelden van de Jacobijnen van 1793—1795 slechts door geweld van het toepassen hunner proefnemingen, eerst op Frankrijk en daarna op het buitenland, wederhouden worden, maar ook terwijl er een man aan

(1) Op 31 Maart 1795 had, volgens eenen brief van Meijer en Blaauw aan den Griffier Quarles, aangehaald p. 150 van het *Vervolg der Vaderl. Hist.* 30^e Deel, een der Fransche Commissarissen, en wel die, van wien men zulks minst zou verwachten (denkelijk de Abt Sieyes, de opsteller der regten van den mensch van 1789) zelfs de onbeschaamdheid gehad, om als 't ware den spot te steken met de *Proclamatien*, die in *Holland* relatief de *Souvereiniteit* gedaan waren, en openlijk zijne Machiavellistische grondbeginselen ten aanhoore van ons allen in zoo verre te betuigen, dat volgens zijn oordeel en gevoelen, *de principes* door een professor op eene academie aan jonge lieden konden worden gedoceerd, maar dat dezelve *nimmer tot een rigtsnoer voor de handelingen eens Staatsmans konden dienen*.

't hoofd dier Natie staat, wiens antecedenten onheil-spellende voorteekenen voor de rust van Europa bevatten, en wiens zedelijk gevoel afgemeten kan worden naar zijn gedrag jegens 't huis Orleans, hetwelk hem, ondanks de aanslagen te Straatsburg en Boulogne, met verschooning en grootmoedigheid heeft behandeld? Buitendien zal zich van lieverlede rondom den Prins President eene schaar van hebzuchtige, maar minder bekwame, gelukzoekers vormen, aan welke de dotaties uit den tijd van 't Keizerrijk te zeer toelagchen zullen, dan dat zij, daar de jaar op jaar terugkeerende vermeerdering van staatsschulden in hun Vaderland, geene ruime beschikking ten laste der Fransche schatkist zal toelaten, niet dergelijke belooningen ten koste van het buitenland meester zullen trachten te worden. De manschappen al verder, tot uitbreiding en instandhouding van de legers vereischt, zullen, omdat alles zijnen tijd moet hebben, na behoorlijke opwekking der glorierijke herinneringen uit den Keizer-tijd, onder de zonen der kleine landbouwers, die zelve met moeite van hun erfje kunnen bestaan, en door gemis van arbeid op grootere landgoederen in de buurt, er niets bij kunnen verdienen, aange troffen worden, wijl de landman het meest aan den naam van Napoleon hecht. Heeft men de massa (want $\frac{3}{4}$ van Frankrijks ingezetenen zijn landbewoners) eenmaal tot de vereischte stemming opgevoerd, dan zal men officieel de grenstractaten van 1814 en 1815,

als door overmagt afgedwongen, verwerpen. En wordt dan Lodewijk Napoleon zelf niet door vrees voor de Socialisten en Communisten, aan wier voorzaten, de Jacobijnen (1), men veel meerder de Europesche oorlogen van 1792—1795, dan aan den keizer van Duitschland, de koningen van Pruissen en Engeland, alsmede den stadhouder der Vereenigde Provinciën te wijten heeft gehad, van eenen veroveringskrijg teruggehouden, dat men alsdan in ons Vaderland leering uit onze geschiedenis van 1780—1795 trekke; dat men zich sterk make en betoone door innerlijke kracht, en, bij onvermogen van de onzijdigheid te bewaren, wel steun bij zijns gelijken, maar niet bij magtiger, zoeker.

Het vermogen toch van ons Vaderland heeft zulke gelukkige herinneringen bij de Franschen nagelaten, dat zij ons, hetzij als bondgenooten hetzij als tegenstanders, in hunne plannen zullen trachten te trekken. De Financier immers der Fransche Revolutie, Cambon, verklaarde op 1 Febr. 1793 in de Nat. Conventie, toen even te voren tot de oorlogsverklaring tegen den eersten staatsdienaar onzer Republiek, Prins Willem V, was besloten: dat men daardoor de kwaadaardigste finantiële operatie tegen Frankrijk's vijanden had bewerkstelligd, omdat Hol-

(1) In eene Circulaire van H. Ho. Mog. aan de Staten der Prov. van 22 Apr. 1794 wordt gezegd, dat het voorname grondbeginsel der leer van de Fransche Jacobijnen daarin bestond: dat in elk land de *bezittingen der goeode ingezetenen*, als *ter prooi* moeten worden aangewezen aan den *ongeoeden inwoner*.

land de markt voor de leeningen en den geldhandel van Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Engeland was, en de Fransche legers in Amsterdam die vijandelijke hulpbronnen konden vernietigen (1). Op 2 Maart daaraanvolgende gaat dezelfde Cambon, blijkens het *Tw. Deel der Autentieke Bijlagen voor de Nieuwspapieren* p. 13, in de zitting van het Comité van algemeene verdediging eenen stap verder, zeggend: „De Hollanders, getuigen zijnde van uw geluk, zult gij geneigd zien om zich met Ul. te vereenigen. *Amsterdam* zal wel haast *uw Comptoir* worden, en de Hollanders zullen hunne buitenplaatsen te Parijs en hun bank (de toenmalige Amsterd. wisselbank) te Amsterdam hebben.” En ten zelfden dage betuigt hij in een, ter Nat. Conventie uitgebragt, Rapport: „*Holland* heeft aanzienlijke staatsinkomsten, het heeft crediet, dat den despoten dikwijls van grooten dienst geweest is; het komt er dus op aan om *die fondsen*, geschikt ter besoldiging der troupes van het Despotismus, te doen strekken tot een *edeler* gebruik, en dezelve te bepalen tot het onderhoud der troepen, welke de Republiek op den Bataafschen bodem gebruiken zal” (2).

In de zitting van 11 Maart daaraanvolgende roept Danton, na 't lezen van eenen brief van

(1) Aanhaling in 't werkje van den Heer Thorbecke, *de Verandering van het Algemeen Statenstelsel van Europa* p. 99.

(2) *Van de Spiegel, Brieven en Negociatien* I. 188, 189.

Dumouriez uit: „Wij moeten ageren! Dumouriez moet in Holland! *Wij moeten Holland hebben om Frankrijk te redden*, en om Holland te hebben moeten wij maar mannen zenden.”

In de zitting van 29 Pluiose of 17 Febr. 1795 al verder, antwoordt Duhem aan Clausel: het is in *Holland* dat gij *uwe financiën herstellen* moet; terwijl het oogenschijnlijk gunstiger rapport van Carnot over den staat der Vereenigde Nederlanden in de zitting van 2 Ventose, of 20 Febr., daaraanvolgende slechts hierop nederkomt: dat de eene Franschman onze hulp-bronnen met eenige meerdere onbeschaamdheid, de ander met wat meerder overleg en handigheid ten dienste van zijn land benuttigen wilde. Carnot toch verklaart in dat stuk (vergelijk Haarl. Courant van 3 Maart 1795): „dat, zoo men een ander gedrag gehouden had, dan men gedaan heeft, men nog een langen en kostbaren oorlog vol te houden zoude gehad hebben; dat men gevaar zoude hebben geloopt de *geheele Hollandsche vloot* de wijk na de Engelsche kust te zien nemen, *daar integendeel Holland met alle de resources, die hetzelfde oplevert, thans ter onzer dispositie is.* — Kortom, *wij hebben in Holland een leger van 120,000 man.*”

Dien ten gevolge begon het Comité de Salut Public in 't midden van Maart 1795, kort na de aankomst van Meijer en Blaauw te Parijs, van onzen afhankelijken toestand misbruik te maken met aan hen te verklaren: dat het Fransch Gou-

vernement de nationale Independentie van de Nederlanden alsnog niet konde erkennen, veel min hen in hunne qualiteit als Plenipotentiarissen avoueren; dat men hen alleen aanmerkte als afgezondenen van de Patriottische partij, met wie zij wel wilden spreken om hunne gedagten te hooren, en dat, zoolang het punt van *Indemniteit*, waarmede men beginnen moest, niet tot *genoegen van Frankrijk* gereguleerd ware, *de zaken in dien staat moesten blijven.*" De eisch van schadeloosstelling, die een paar dagen later volgde, was natuurlijk er naar ingerigt om van ons te trekken wat men kon, namelijk: honderd millioen guldens in geld of goederen (de reeds gedane requisitie daaronder gerekend) en de vrijheid om eene geldleening van nog honderd millioenen te openen tegen $2\frac{1}{2}$ of 3 pCt., na den vrede op gestelde termijnen af te lossen, en dat alles onafhankelijk van de goederen van het Gouvernement (arsenalen enz.) van den Prins, en meer andere zaken, die zoowel als de bepaling der grensscheidingen nog zeer veel verklaring noodig hadden (1). En ruim 14 dagen later, namelijk op 2 April (vergelijk N° 4 der bijlagen hier achter) komt het Comité met een *ultimatum* voor den dag, waarin weder een aantal eischen, die niet toegegeven konden worden, terwijl het punt der schadeloosstelling door onderhandelingen in der minne zou worden uitgemaakt.

(1) *Vervolg der Vaderl. Hist.* 30e Deel p. 336-338.

Het schijnt echter, dat Meijer en Blaauw vervolgens tot in 't begin van Mei 1795 met goed gevolg op de andere leden van 't Comité de Salut Public buiten de 3 commissarissen (Merlin de Douaij, Sieyes en Rewbell) alsmede op de Nat. Conventie hebben gewerkt, zoodat dit drietal het meer geraden gevonden heeft, het bij hunne collega's in 't Comité, onder voorwendsel, dat de volmagten van Meijer en Blaauw niet genoegzaam uitgebreid waren om definitief te sluiten ('t welk M. en Bl. echter ontkenden) (1) daarheen te leiden, dat twee hunner, namelijk Sieyes en Rewbell, tot dat einde naar den Haag gezonden werden. Dit gelukte en, bijaldien men Scheltema, ondanks de missive van H. Ho. Mog. van 17 Mei 1795 N° 32 hier achter, mag gelooven, zou er, zonder de lafheid van een paar Hollanders, op de 100 millioen van het tractaat van 16 Mei nog wel wat afgedongen zijn (2).

Hierop volgde de verklaring van Sieyes in de Nation. Conventie van 23 Mei, waarop men evenzeer als op de finantiële hulpbronnen, die Frankrijk bij ons vinden kan, acht mag slaan, te weten: „ De *Fransche Republiek* derhalven, die door de enkele sterkte harer ligging in het zuiden eene groote rol in de *Middellandsche zee* moet spelen, die in het westen op den *Oceaan* de Engelsche tyranny groote magt kan

(1) *Vervolg der Vaderl. Gesch.* 30e Deel p. 404.

(2) Aanteekeningen op de *Staatspartijen van Tijde-*
man p. 56.

tegenstellen, *verkrijgt nog in het noorden de eenige zaak, welke haar ontbrak, een groot en heerlijk zeewezen en handeldrijvend bestaan*" (1).

Het Comité de Salut Public had dan ook in de zitting der Conventie van 21 Mei, toen het kennis had bekomen van 't tractaat van 16^{en} te voren, verklaard: dat sedert lang ieder-een in Frankrijk met belangstelling naar *Holland* uitzag, en dat men zich evenzeer verwonderde als verontrustte over het achter blijven der *hulpbronnen van onderscheidenen aard*, die men *van daar* verwachtte.

Daarop nu is 't getal Fransche soldaten, door ons ingevolge Art. 17 van 't publiek Tractaat te onderhouden, wel teruggebracht op 25000 man, maar, aangezien Art. 1 der overeenkomst van 27 Julij 1795 over de verpleging dier troepen, inhield, dat ze ook op verzoek van 't *Fransch Bestuur* door anderen konden worden vervangen, werden ons telkens nieuwe troepen ter uitrusting en kleeding toegezonden, zoodat twee Franschen zelve, Lombard de Langres, Ambassadeur bij onzen Staat in 1798 en 1799, en de Generaal de Lafayette, die in 1799 gedurende eenigen tijd te Vianen heeft gewoond, niet hebben kunnen nalaten, deze roofzuchtige uitmergeling van ons vaderland door hunne landgenooten ten strengsten te gispfen, zoo als uit hunne getuige-

(1) Dit discours is overigens niet naauwkeurig in het *Vervolg der Vaderl. Hist.* Deel 31 p. 57—59 ver-taald.

nissen in de *Bijvoegselen van den Hoogleeraar Tydeman* tot het 12^e Deel der *Vaderl. Hist. van Bilderdijk* zou kunnen blijken. Het is dus niet te verwonderen, dat Frankrijk aan ons Land, behalve de jaarlijksche kosten voor eigen wapening zoo ter zee als te land, sedert 1795—1804 eene som van 229 millioen guldens aan contributiën, leverantiën en soldij-betaling enz. heeft gekost, (vergelijk de approximative Staat Bijlage B. van het werk *Rutger Jan Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd.*) terwijl eindelijk de Fransche Ambassadeur de Sémonville, toen hij in 1805 ons Land verliet, volgens *Bilderdijk, Vaderl. Hist. XII p. 103* uitgeroepen zou hebben: *Mais enfin! il faut l'avouer, ce pays est tout à fait inépuisable.*"

De tiercering der rente onzer Staatsschuld vijf jaar later door Napoleon toonde daarop wel is waar aan, dat van het vermogen van ons vaderland wel degelijk te veel gevergd was, maar om ons tot dien toestand van onmagt te brengen, daartoe hebben zoowel de Oom van den Neef als de Fransche Jacobijnen krachtadig medegewerkt. Daar echter de bemoeijingen van Napoleon met onzen Staat mij te ver van de hier volgende correspondentie en secrete staatsstukken van 1795 zouden verwijderen, kan ik, wat deze laatste documenten betreft, niet nalaten hen, die daarvan uitvoeriger gebruik zouden wenschen te maken, te verwijzen naar *Rogge's Gesch. der Omwenteling van 1795, het 30^e en 31^e Deel van*

't Vervolg der Vaderl. Hist., de Bijvoegselen op het 12^e Deel van Bilderdijk's Gesch. des Vaderl., Chalmot Nieuwe verzameling Placcaten enz., de brieven en negociatiën van v. d. Spiegel, de authentieke Bijlagen tot de Nieuwspapieren van 1793—1796, de nadenking van eenen Staatsman, de verandering van het Statenstelsel van Europa, 't leven van R. J. Schimmelpenninck en Tijdeman's voormalige Staatspartijen. Kan men bovendien toegang bekomen tot de secrete brieven onzer afgezanten, vooral te Weenen, Berlijn en Londen, van Rheede, Haesten en Nagell, sedert 1791—1794, en de overige missives van Blaauw en Meijer van Maart tot Dec. 1795, dan zal eene gedetailleerde historie van de onderhandelingen met Frankrijk sedert 10 Maart tot 16 Mei 1795 ligt tot eene meerdere volkomenheid kunnen geraken, dan ik, omdat die stukken geen volledig geheel op 't Prov. Archief van Overijssel vormen, in staat zou zijn geweest te bereiken. Die onderhandelingen maken echter voor ons vaderland in den tijd, dien wij welligt te gemoet gaan, een onderwerp van te practisch belang uit, dan dat men niet eens op nieuw, en wel langs den geschiedkundigen weg, de aandacht zoude vestigen op de kieschheid, in alle onderhandelingen met Frankrijk in acht te nemen, zoolang daár of aan 't hoofd staat een dwepend bewonderaar van Napoleon, of de regtstreeksche afstammelingen der Fransche Jacobijnen, die men thans Socialisten en Communisten noemt, de

geheele maatschappij met eene herhaling van 't schrikbewind van 1793 en 1794 bedreigen, of de eerbiedwaardigste Franschen zich genoodzaakt zullen zien, met hunnen, voor weinige jaren in hoogen ouderdom overledenen en alom geëerden, landgenoot Roijer-Collard, uit te roepen: „La plus grande école d'immoralité, c'est notre histoire depuis cinquante ans" (1).

J. VAN DOORNINCK.

ZWOLLE, 17 Mei 1852.

A F S C H R I F T

van n° 8046 der losse stukken van het provinciaal Archief van Overijssel, zonder dagteekening of jaartal, maar eene missive van Gecomm. ter Generaliteit van 24 Maart 1795 aan de Provisioneele Representanten van 't Volk van Overijssel bevattende.

N° 1. „Mede Burgers

De Griffier van H. Ho. Mog. heeft gisteren ter vergadering kennis gegeven, dat de laatst ontvangene missive van onze Ministers te Parijs, aan hem geadresseert, en volgens

(1) Emile Montegut Revue d. D. Mondes 1 Dec. 1851 p. 829.

gebruik alleen aan 't secreet besogne gecommuniceerd, behelsde: dat zij met de drie Gedep. uit het Committé du salut publicq, hun aangewezen (1), Conferentien hielden, doch hun creditif, als Ministers deezer Republijk, aan de Nat. Conventie nog niet hadden overgegeven, uit hoofde van eenige zwarigheden bij die Vergadering, om de independentie dezer Landen voor alsnog te erkennen, en gevolgljk om met hun, als Ministers van H. Ho. Mog., in deze hunne qualiteit te handelen.

Hoezeer wij geoordeeld hebben, deze confidentiele kennisgeving niet te moeten verbreiden, hebben wij echter gemeend, dat onze pligt vorderde, hiervan aan Ul. verslag te doen, en wij kunnen niet ontveinsen, dat wij, na het geen door de Fransche Representanten, die hier zijn, bij meer dan een gelegenheid geavanceert is, verwacht hadden, dat de verklaring van onze independentie bij de Nation. Conv. geen de minste obstacel zoude gevonden hebben, in welke verwagtinge wij deerlijk zijn te leur gesteld.

De gehoudene grote besogne met de Gedep. van Holland heeft ons doen zien, dat zij aliën zijn van alle negociatien, maar voorne-

(1) Dit Comité was bij de wet van 7 Fructidor 2° jaar der Fransche Republiek (of 24 Aug. 1794) met het bestuur der buitenlandsche zaken belast, terwijl het drietal Gedep., hier bedoeld, zal hebben bestaan uit Merlin de Douaij, Sieyes en Rewbell; vergelijk de Resol. van H. Ho. Mog. van 8 Maart 1795.

mens zijn, nadat provisioneel het silver in contanten verwisseld is, eene grote financiële manoeuvre te doen en dat zij ten kragtigsten zullen insteren, dat hun plan in de andere gewesten insgelijks werkstellig gemaakt worde, van welke zij nader opening zullen geven; intusschen gaat hiernevens het rapport van gemelde besogne, zooals hetzelfde gisteren bij H. Ho. Mog. is uitgebragt. Daar wij echter van onze zijde ten vollen gepersuadeert zijn, dat, welke besluiten gijl. ook in deze conjuncture van zaken betreffende het financieele nuttig moogt oordeelen, onze provincie voor tegenswoordig niet in staat is, iets in een Generaliteits- kas te furneren, maar dat dezelve veeleer een support van het bondgenootschap benodigt is, hebben wij geoordeeld, op gisteren een propositie betreffende de noodzakelijkheid eener negotiatio, op credit van de Generaliteit te doen, waarvan Copij hiernevens gaat (1). Deze propositie in het besogne nader overwogen zijnde, is wel geoordeelt, dat er voor tegenwoordig door eene gewone wijze van negotieren geene, althans geene genoegzame, penningen te bekomen zijn, maar dat een Commissie van vier leden behoorde gequalificeerd te worden, om met deskundigen nader te beramen de minst onereuse wijze, waarop een Sa. van twaalf millioenen, binnen zekere nader te bepalene jaren af te lossen, op credit van de Generaliteit in deze drin-

(1) Deze copie echter nog niet gevonden.

gende omstandigheid best te bekomen is. Wij durven vertrouwen, dat deze onze gedane propositie, zoo noodzakelijk voor het algemene bondgenootschap als insonderheid nuttig voor de belangen van Overijssel, Ul. goedkeuring zal wegdragen, even zoo zeer als die der andere Gewesten, Holland alleen uitgesondert, daar het moeilijk zal zijn de Gedeputeerden dier provincie tot dien maatregel over te halen. Inmiddels hopen wij voor het sluiten dezes, hiervan nog eenig nader bericht te kunnen geven.

Voorts hebben wij het genoegen Ul. te kunnen melden, dat onze mede Gedeputeerde van Palland met kundige financiers over de open-gestelde Overijsselsche negotiatie in conferentie getreden zijnde, het aan denzelfen niet on-waarschijnlijk voorgekomen is, dat te Amster-dam bij zeker comptoir voor die Provincie geld zoude te bekomen zijn, bij aldien gijl. denzelfen wilt qualificeren tot het geeven van dertigjarige renten ad ses pro cento op bil-lijke voorwaarden, hetgeen zeer aannemelijk schijnt; indien gijl. hiertoe zoodra mogelijk gelieft te besluiten en tevens te bepalen de groote van het Capitaal, welke begeerd word, zal hij geene moeite of tijd verzuimen om aan Ul. oogmerk te voldoen.

Deze dusverre voor het aflopen der verga-dering van heden geschreven zijnde, kunnen wij er thans bijvoegen het geresolveerde (1) op het rapport van het gehoudene besogne

(1) Dit geresolveerde ontbreekt hier.

over onze gedane propositie betreffende eene Generaliteits Negociatie, waartoe wij ons refereren, met bijvoeging, dat wij niet buiten hoop zijn, dat de Gedep. van Holland, hetzij op deze of een andere voet, aan het oogmerk van de gedane propositie zullen zoeken te voldoen.

Zedert gisteren verspreid zich hier een gerugt, dat de vrede met Pruisen aanstaande is, en reeds een stilstand van wapenen zoude gesloten zijn; zelfs wil men, dat een der Fr. Representanten zich hierover zoude geëxplicteert hebben, hetgeen wij echter niet stellig durven verzekeren.

Heil en Broederschap

G. D. Jordens, A. W. v. Pallandt tot Zutsum, J. A. Z. van Isselmuden Junior, G. W. van Marle."

N° 2. In een afschrift eener secreete Missive door de Ministers Plenipotentiaris van onzen staat te Parijs, Blauw en Meijer, op 23 Maart 1795 gezonden aan en den 30^{en} ontvangen door den Griffier van H. Ho. Mog. Quarles (n° 8048 der losse stukken), wordt, na aanbeveling van meerdere voortvarenheid in het nemen van besluiten ten aanzien van Frankrijk gelijk mede in het bijzetten van binnenlandsche tijdingen uit 's Hage, omtrent de stemming van hen, die destijds Frankrijk bestuurden, jegens ons, het volgende betuigd:

„ dat wij (Blaauw en Meijer) hoegenaamd geen officieel antwoord hebben ontvangen op onze diverse overgegevene nota's van den 10, 12, 17 en 19 dezer (1).

Alleen zijn wij gister middag genodigd geworden tot eene mondelinge conferentie, in welke met vrij wat drift aan ons gezegd is, dat het Comité de Salut public beslooten had, in niets te zullen komen, voor en alear het Articul der Indemniteiten compleet en na genoeg was afgelopen.

Wij moeten dit aanzien en houden voor een antwoord op onze laatste Nota, die wij echter gaarn schriftelijk zouden hebben willen beantwoord zien, omdat wij vermeenen, daarin emplooy te hebben gemaakt van zodanige argumenten, als moeilijk te wederleggen zijn, en men dierhalven omtrent ons uitoefent het recht van den sterksten, dat altoos moeilijk overeen te brengen zal zijn met de Proclamatien, die bij het intrekken gedaan zijn op naam van de Fransche Natie.

Wij vrezen, dat, als men zich niet spoedig tot het een of ander determineert, en wij niet in staat gesteld worden, om eenige bepaalde offertes te kunnen doen, men alsdan tot vio-

(1) De Nota van den 10 zal eenige praeliminaire, en uit de instructie voor Meijer en Blaauw van 2 Maart welligt opgemaakte, punten van onderhandeling dezer zijds hebben bevat; vergelijk de Resol. van H. Ho. Mog. van 18 Maart, zijnde echter die instructie hier evenmin als de aangehaalde nota's aanwezig.

lente middelen zal overgaan, ten minsten is ons dit in vrij duidelijke termen te kennen gegeven."

„De klagten, dat de Armées gebrek lijdten en van de behoorlijke subsistances niet voorzien worden, houden aan, en, daar wij van het contrarie niet onderrigt zijn, zoo kunnen wij daarop niet antwoorden. Intusschen aigreert dit de Leden van het Gouvernement tot zulk een point, dat wij de fataalste gevolgen wagten, indien daarin geen verandering komt, of indien wij niet in staat gesteld worden, de geexaggereerdheid van deze klagten met bondige bewijzen te kunnen tegenspreken en wederleggen."

N° 3. In eene dito van dezelfden aan denzelfden van 5 April (n° 8173), waarin zij de aanstaande overkomst van Blaauw in Holland tot mondelingsche voorlichting van 't Gouvernement alhier omtrent den waren stand onzer zaken te Parijs en tot het provoceren van een spoedig en vrugtbaar besluit aankondigen, geven zij te kennen:

„dat wij heden na den middag van de leden van het Fransche Gouvernement ontfangen hebben eenige poincten, die het Committé de salut public vermeend tot eene basis van eene eventuele alliantie te kunnen dienen, en welke aan ons opgegeven zijn als het ultimatum, waartoe het Comité de salut public vermeent te kunnen komen, en hetwelk apparentelijk bij de Nationale Conventie zal geapprouveerd worden.

Bij de overgifte van dat stuk is ons een

bepaalde tijd van tien dagen gegeven, om hetzelfde tot conclusie te brengen, welke verschenen zijnde, het Comité vermeend aan dezelve artikelen niet meer gehouden te wezen; en, daar deze inthimatie aan ons gegeven is, om te gelijker tijd te doen gevoelen, dat men alsdan zeker tot onze prejudicie in de vreedesnegociatien met Pruijssen facielder zal wezen" hadden zij vermeend, één van beiden naar Holland te moeten komen.

N° 4. In n° 8171 der losse stukken ligt vooreerst eene Fransche copie van het ultimatum van 2 April, vervolgens eene verkorte vertaling van hetzelfde door den Griffier Dumbar, die naauwkeuriger is dan de meer uitvoerige bij Rogge (*Gesch. der omwenteling* p. 518-520 alsmede in het 30e Deel van 't *Vervolg der Vaderl. Hist.* p. 355-357) en eindelijk een afschrift der nadere instantien door het Comité de salut public der Fransche Nation. Conventie bij onze Plenipotentiarissen te Parijs, Meijer en Blaauw, op 16 Germinal of 5 April gedaan en beide ter tafel van H. Ho. Mog. op 11 April geexhibeerd.

De korte inhoud nu van het ultimatum kwam, volgens Dumbar, hierop neder:

a. Propositie van 13 Germinal (2 April 1795)

1. Erkenntenis van onafhankelijkheid.
2. Offensive en defensive alliancie.
3. Geene van beiden vrede te maken zonder de andere.
4. Door ons te leveren 12 linieschepen en

- 18 fregatten, bij eene volgende campagne naar omstandigheid te vermeerderen.
5. Onze troupen en schepen onder de Fr. commandanten te dienen.
 6. Alles aan deze zijde van de Rijn en Waal, aan ons weder te geven.
 7. Alles aan de overzijde van Rijn en Waal, te blijven onder 't militair bestier der Fr. tot dat het lot daarvan bij den vrede zal gereguleerd worden.
 8. Van den vorigen artikel zijn uitgezonderd Maastricht, Venlo, Breda, Berg op Zoom en 't land van daar tot aan 't Marquisaat van Antwerpen; voorts de Eilanden Zuid-Beveland en Walcheren en Staats Vlaanderen, van welke landen het lot zal afhangen van dat der Oostenrijksche Nederlanden.
 9. Frankrijk zal zoo vele sterke plaatsen, als het goedvindt, hier blijven bezetten tot aan den vrede.
 10. De Navigatie van Rijn, Maas en Schelde vrij voor beide Natien.
 11. Door ons aan Frankrijk de kosten van den oorlog te vergoeden. Over den afkoop hiervan in der minne te onderhandelen. Aanstonds op rekening te betalen 20 millioenen Hollands geld.
- NB. Dit als een laatste aanbod aantemerkmen en binnen 10 dagen bescheid (1).

(1) Dit NB. staat natuurlijk niet in het ultimatum maar is een Pro memoria van Dumbar.

De nadere Instantien daarentegen van het Comité van 5 April luidden:

b. „Citoijens, quoique nous nous soijons séparés avec la certitude, que vous aviez parfaitement compris nos intentions et notre désir sincère de terminer avantageusement pour vous et pour nous cette longue négociation, cependant nous croijons nécessaire pour ne laisser entre nous absolument rien d'équivoque ni de vague, de vous rédire expressément, que nos résolutions ne sont plus désormais susceptibles d'aucune modification. Des circonstances, dont il doit vous être facile de soupçonner la nature, nous obligent encore de fixer le terme, auquel nous vous prions de nous faire parvenir la reponse des Représentans provisoires, réunis en Etats généraux, sur notre *ultimatum*.

Notre intérêt réciproque et urgent nous fait une loi de ne porter ce terme au delà de dix jours, à compter d'aujourd'hui, jour du départ du citoijen Blaauw, c'est véritablement un terme de rigueur, qu'il ne serait plus en notre pouvoir de prolonguer.

Les membres, composant le comité de salut public.

Cambacères, Pres.

Merlin, l. s.

Reubell, Sieyès, Tallien, J. P. Chazal, F. Aubri, Tallien, (?) Marec, Le Sage (d' Eure et Loire denkelijk) en J. P. Lacombe du Tarn.

N° 5. Blaauw schrijft echter nog den volgendén dag uit Parijs, tot toelichting van zijn overhaast vertrek buiten order zijner zenders, eene missive aan H. Ho. Mog., alhier copieeljk n° 8172 voorhanden, en waarvan de hoofdinhoud deze is.

„Te midden van de gevaarlijke crisis, in welke ons lieve Vaderland zig bevind, is uwe hoop en die van alle ware Patriotten op den gunstigen uitslag der onderhandelingen gevestigd, met welks ons (Ul.) vertrouwen ons belast heeft.

Wij hebben te midden van alle struikelblokken, en in weerwil van de staats-orkanen, die hier onlangs op nieuw zoo fel geloeid hebben, met onbezweken moed getracht, die rondborstige taal te spreken, die uwe ordres van ons vorderen, en die aan vrije, dog dankbare, Batavieren betaamd.

Hoe gaarne hadden wij ons geveleid, dat onze energique taal, met zooveel bescheidenheid als fermitéit gevoerd, voor de belangen van Nederland en voor deszelfs onafhankelijkheid van zoodanig effect geweest ware, als men van de, zoo plechtig gedane, beloften en van de rechtvaardigheid van onze zaak had mogen verwachten.

Intusschen zijn de omstandigheden van dag tot dag, van uur tot uur zóo dringend geworden, dat wij op de iterative klachten van onvoortvarendheid in het groote stuk der alliantie en afdoening der preallable gevorderde punten, hoezeer schoorvoetende, hebben moe-

ten besluiten tot eene extraordinaire en tegen den gewonen stijl aanlopende démarche, doch die door het dringend gevaar, waarin Nederlands volk en deszelfs dierbaarste belangen zich bevinden, alleen gewettigd kan worden, van namelijk een van beiden tot eene onmiddelijke reijze naar 's Hage over te gaan. „Eensdeels, ten einde aan het Fransch Gouvernement genoeg te geven, dat op een onverwijld afdoening insteert, met vertoon van zoodanige motiven, waarvan wij het gewigt voor dit land, en het éminent gevaar van langere vertraging voor het onze, maar al te zeer bezeffen.

Anderdeels, ten einde U.H. Mog. zoodanige mondelinge ouvertures te kunnen suppediteren, welke de prudentie en het belang der nationale zaak vorderen, dat volstrekt geschieden, en welke diezelfde prudentie verbied om schriftelijk te kunnen overschrijven.

Eindelijk, ten einde U.H. Mog. gelegenheid te geven, om met den meesten spoed eene afdoening van zaken daar te stellen, die ons Vaderland voor een totaal bederf onder Gods zegen alléén kan behoeden.”

N° 6. Nog bevat n° 8171 de volgende secrete missive van H. Ho. Mog. aan de Prov. Repres. van 't vrije volk van Overijssel van 12 April.

„De onzekerheid van den staat der onderhandelingen te Parijs, die wij uw niet meer ontveinsen kunnen; de nadeelige invloed, die

deze onzekerheid reeds al te veel veroorzaakt heeft op de gemoederen der Natie, en de noodlottige gevolgen, welke daaruit zouden kunnen resulteren, hebben ons zedert lang na de gelegenheid doen verlangen om aan U een omstandig verslag te kunnen geven van den staat dier onderhandelingen en de rechtmatige bekommelingen, die wij desweegens gevoed hebben.

Wij zijn daarin teruggehouden, omdat wij van het eerste oogenblik, dat onze gevolmachtigde Ministers te Parijs in onderhandelingen met het Fransche Gouvernement zijn getreden, ons gestadig hebben geveid met die billijke verwagting, dat de vrijheid en onafhankelijkheid van het Nederlandsche volk althans aan geen de minste twijffeling zoude onderhevig worden gemaakt, maar dat dezelve als de basis van alle eventueele negociatien zoude worden geconsidereerd. Wejnig heeft de uitslag dier vredesonderhandelingen aan onze instructien en aan de getrouwe uijtvoering onzer intentien door onze Ministers te Parijs beantwoord; dit zal U lieden blijken, Burgers Representanten! uijt de opgave van het project eeniger praeliminaire Articulen, die door het Fransche Gouvernement, als de basis van alle de eventueele onderhandelingen en als desselvs *ultimatum* zijn opgegeven, mitsgaders uijt zekere missive in dato 16 Germinal (5 deezer) welke door het Committé de Salut public aan onze Ministers te Parijs is geschreven, en waarin de fatale termijn van 10 dagen, te rekenen van den 6 April laatstleden, word ge-

steld, om hetzelfde project te accepteren, met bijvoeging van zodanige comminatoire insinuatien, die ons niet dan de gedugtste gevolgen doen voorspellen, indien binnen den voorschreven termijn de zaken niet tot zekere conclusie worden gebragt.

Deze, zoo dringende, toestand heeft onze Ministers als het ware genoodzaakt, om één van beide ten spoedigsten herwaarts over te komen; gelijk ook de Burger Blauw alhier gisteren middag is aangekomen en ons mondeling zodanige ouvertures heeft gesuppeditieerd, waaruit de hachelijke toestand, waarin het lieve Vaderland zig by een verder verwijl van conclusie onfeilbaar zal gebragt vinden, maar al te zeer aan ons is gebleken.

Wij achten ons verplicht, deese beide stukken, die wij sub numeris 1 en 2 (1) hiernevens voegen, aan Uwe ernstige deliberatien te moeten onderwerpen, en wij zullen ons onthouden, eenige andere observatien daaromtrent te maken, dan dat wij met verbazing hebben moeten ondervinden, dat, ondanks de plegtige proclamatiën en de subsequente declaratoiren, gedaan door de Representanten in naam van het Fransche volk, en de onderscheiden capitulatiën, het Comité de Salut public niet alleen onze gantsche Republicq schijnt te considereren als geconquesteert, maar ook die proclamatiën en capitulatiën niet veel

(1) Deze zijn de stukken hiervoren N° 4 medege-
deeld.

meer dan als krijgslisten, in der tijd in 't werk gesteld, om alle resistentie te doen ophouden. Intusschen verloopt de tijd; wij schrikken, Burgers Representanten! op het denkbeeld, dat alles bij ons in cas van verder verwijl zoude worden gedesorganiseerd, en de Franschen op discretie, of als in een geconquestreerd Land bij ons zouden beginnen te leven en te handelen: eene afdoening, eene oogenblikkelijke en finale afdoening, is dus onvermijdelijk.

Wij moeten hier bijvoegen, dat de vredes-
onderhandelingen der Fransche Republicq met Pruijssen zeer verre schijnen gevordert te zijn; dat het niet dan op de zeer dringende instantien onzer Ministers heeft mogen gelukken, dat die negociatien gedurende den voorschreven fatalen termijn van 10 dagen niet uijt zijn geheel verder zouden worden gebracht.

Wij kunnen ook niet ontveinsen, dat de natuur van die vredes-
onderhandelingen, in cas van eenige hesitatie van onze zijde om tot eenige conclusie toe te treden, voor de staatkundige belangens van ons Land, onberekenbare gevolgen kan hebben, die aan U doorzigt niet zullen ontslippen.

Wij bezweeren U dus bij het behoud van het lieve vaderland, uwe Gedeputeerden volmagt toe te zenden, om op de best mogelijke wijze te sluiten.

Wij eindigen deze met de volgende finale remarques, die wij U lieden versoecken in ernstige overweging te nemen.

1° dat alle die praeliminaire Articulen slegts

eventueel zijn, en dat wij hopen, dat de Franschen zelfs van die colossale denkbeelden van extensie van derselver Territoir zullen terug komen.

2° dat wij niet dan na alles beproeft te hebben, wat wijsheid, kloekmoedigheid en vaderlandsliefde kunnen opleveren, om het lot van ons vaderland en den inhoud der eisschen te verzagten, onze Ministers tot zodanige conclusie, als naar rijp beraad bij ons zal worden goedgevonden, zullen moeten autoriseren.

3° dat wij nooit uijt het oog moeten verliezen, dat de ongelukkige en deerniswaardige situatie, waarin ons vaderland zig tegenwoordig bevind, alleen moet toegeschreven worden aan de gehazardeerde en misdadige handelwijs van het vorig Gouvernement, hetwelk de Republiq heeft ingewikkeld in een oorlog (1), strijdig met 's Lands waarachtig belang, waarvan wij de bittere gevolgen thans moeten ondervinden, en dewelke ons zullen noodzaken, om te accorderen voorwaarden, in welke wij anders nooit zouden getreden hebben."

„In den Hage den 12 April 1795."

Uit naam der Staten Genl. onderteevend

(1) Deze is eene van die onnaauwkeurigheden, die er in tijden van revolutie zoo dikwerf, hetzij uit onkunde, hetzij ter kwader trouw worden begaan. De schuld van den oorlog ligt veel meer bij de Fransche Jacobijnen, dan bij onze voormalige Oranjepartij. Vergelijk 't Discours van den gewezen Franschen Minister Plenipotentiaris bij onzen Staat de Maulde in de Nat. Conv. van 16 Maart 1793 in het *Tw. Deel der autentieke Bijlagen tot de Nieuwspapieren* van 1793 p. 427—441.

door J. G. H. Hahn Vt. en ter ordonnantie derzelve door W. Quarles.

N° 7. Volgt een afschrift der secrete resolutie van H. Ho. Mog. van 13 April, waarbij de Minister Meijer, onder allegatie der motiven, waarom het niet eerder kon, wordt gelast, aan het Comité de Salut public in Frankrijk te verklaren, dat het antwoord van H. Ho. Mog. op bovengemeld Ultimatum uiterlijk den 22 dezer in handen onzer Ministers te Parijs zal zijn.

N° 8. Ten zelfden dage is door de Prov. Repres. van Zeeland gearresteerd en den 16 bij H. Ho. Mog. ingediend de dringende missive tegen het, voor die provincie meer in 't bijzonder zoo verderfelijc en vernederend, ultimatum van het Comité de Salut Public, welke bij Rogge p. 521—528 in nota te vinden is. Hier en daar is die afdruk naauwkeuriger dan de copie, die hier in n° 8169 voorhanden is. In het midden van p. 523 bij Rogge zal men echter „aarzelen” moeten lezen in stede van „aarzelden” en op „onrechtvaardige” moeten laten volgen „en godloze” terwijl in de 7^e regel van onderen „Instructie” behoort te staan in plaats van „Instructien.”

Op p. 526 al verder 8^e regel van onderen, leze men „Neerlands” op p. 527 in 't midden, voege men vóór „onschuldige” in „onze”; verandere wijders 't woordje „rede” 12^e regel

van onderen, in „reden”, en eindelijk in de benedenste regel „dezelve” in „derzelver.”

N° 9. In eene missive van den Gedep. ter Generaliteit J. A. Z. van Isselmuden Junior aan zijne zenders, 's Hage den 14 April, komen deze zinsneden voor.

„De gewigtige deliberatie over de alliancie sal desen avond bij Holland plaats hebben, en sal alsdan ook seker finaal worden afgedaan. Ik heb tot nog toe niet kunnen ontwaar worden, waarhene de idées van Holland gaan, ik gelove, dat men seer in 't onsekere is, en tot nog toe niet weet wat de meerderheid sal beslissen.

Saterdag of uijterlijk Sondag is bepaald, om deze gewigtige zaak bij H. Ho. Mog. ter conclusie te brengen, dewijl men onderstelt, dat tegens dien tijd alle de Resolutien der onderscheidene Provinciën kunnen binnen komen, sodat ik seker staat maak dat de Burger Queijsen (1) voor dien tijd *volkomen gelast* alhier sal zijn geretourneerd.

„P.S. Desen morgen is hier berigt gekomen, dat de F. Representanten te Amsterdam een courier uit Parijs hadden ontvangen met de zekere tijding, dat de vrede tusschen Frank-

(1) Van Isselmuden en hij hadden volgens N° 811² der losse stukken een P.S. van 11 April (denkelijk aan den Griffier) geeindigd met deze wanhopende uitboezeming: „God geve, dat het (lot der Republiek) soo mag uitvallen, dat men reden heeft, om sich over de komst der Franschen in dit land te verheugen.”

rijk en Pruisen was gesloten. De condities waren alsnog onbekend, dog men gaf voor, dat Pruisen sig niet alleen verbond, om alle zijne troupes uit de gealieerde armée terug te ontbieden, maar zelfs dat hij ze zou gebruiken, om alle vreemde troupes van zijn territoir te verjagen. H. Ho. Mog. heeft hiervan geen legale tijding ontvangen, dog heeft desniettemin iemand onder de hand na Amsterdam bij de F. R. gesonden, om, ware het mogelijk, van de ware toedragt van zaken te worden geïnformeert.

N° 10. De gewone notulen der provisionele Representanten des volks van Overijssel van 16 April 1795 vangen met de twee volgende besluiten aan:

„Goedgevonden de Commissie tot de zaken van Financie aan te vullen met de Burgers Representanten, de Vos van Steenwijk tot Nijerwal, G. D. Jordens en H. K. Kramer.

En:

„Is na deliberatie goedgevonden, de hier aanwezende Gecommitteerden ter Generaliteit te gelasten, om zig ten spoedigsten naar den Hage te begeven.” Terwijl aan 't eind nog dit tweetal resolutien staat:

„Is goedgevonden, de Gecommitteerden tot de zaken van Financie te verzoeken, om eene publicatie tegen het dragen van Oranje-linten en oproerige bewegingen en machinatien te concipieren en ter deliberatie van deeze vergadering te brengen.”

„In plaats van G. D. Jordens en G. W.

van Marle, op morgen naar 's Hage vertrekkende, zijn tot de zaken van Financie „gecommitteerd W. H. Cost en A. Gelderman”; doch wordt daarin geen woord over het project-tractaat met Frankrijk van 5^{en} te voren gerept. Hoe ongunstig men echter daarover hier dacht, is te vernemen uit deze, onlangs op 't Prov. Archief te midden van een aantal andere secrete papieren gevonden, secrete Notulen van denzelfden datum, terwijl het uit de later hier op hunne datums volgende en insgelijks secrete Notulen van 16, maar vooral van 19 Mei, over het eind-tractaat van 16 Mei kan blijken, dat men daarin, na in de duidelijkste termen voor het tegenwoordig en toekomstend geslacht de kwade trouw en laaghartigheid van Frankrijk gecensureerd te hebben, als 't ware met het mes op de keel heeft toegestemd.

Volgen derhalve hier die secrete Notulen onder de hand van den Griffier Dumbar:

„Ter Vergadering van de Provisionele Representanten des Volks van Overijssel.

Donderdag den 16 April 1695.

De Gecommitteerden tot de zaken van Financie, ingevolge qualificatie van deze Vergadering hebbende geexamineerd de preliminaire artikelen, door het Committé de salut publicq aan de Ministers van dezen Staat te Parijs op den 16^{en} Germinal, dat is naar den gemeenen stijl den 5^{en} dezer, schriftelijk en verzeld van eene dringende missive overgegeven, tevens met de brieven der voorss. Ministers, tot der-

zelve Negotiatien specterende, hebben gerapporteerd eenparig (1) van advise te zijn:

dat, indien deze Republiek zig bevond in zoodanigen staat, dat zij vrij en onafhankelijk daarover konde delibereren, de voorgeslagen conditien zonder de minste bedenkingen moesten worden gewezen van de hand, en de grootste opofferingen niet te dierbaar moesten gerekend worden, om de vervulling daarvan voor te komen; dan dat men, considerende, dat het Committé de salut publicq die conditien voorschreef, nadat eene formidabele Fransche armée in ons Land geplaatst is, en zich van alle onze vestingen en alle onze middelen van defensie heeft meester gemaakt, en dat die conditien, schoon strijdig met de uitdrukkelijkste beloften en hier te lande gepubliceerde manifesten, op eenen zoodanigen dreigenden toon worden geeischt, dat, indien de Republiek zig niet aan grooter gevaren en gewelddadige maatregelen zal blootstellen, de voldoening daaraan noodzakelijk is geworden; en dat dan nog daarenboven de negociatien, tusschen de Fransche Republiek en het Pruisische Ministerie geentameerd,

(1) Het is moeilijk nauwkeurig te bepalen uit wie behalve de 5 straks gemelden de Commissie van Financierie hebbe bestaan; vrij zeker kan men echter aannemen, dat daartoe op 16 April hebben behoord de tijdelijke President G. J. Dumbar, voorts de Gedep. J. D. van der Wijck en Assuerus Strockel, de Representanten Mulert van de Leemcule, van Fridagh, Queijssen, Smit, van Hemert, Seidel, ter Pelkwijk en Nilant.

uit hoofde der declaratie van het Comité de Salut publicq aan onze Ministers gedaan, gevoegd bij de groote Pruisische magt, niet verre van de grenzen dezer Provincie verzameld, niet kunnen nalaten, om, ingevalle van weigering van aan die eischen te voldoen, nog schroomelijker gevolgen te doen vreezen, zig in de ongelukkige situatie bevindt, om uit twee kwaden het minste te moeten kiezen; en dat er dus, aangezien de superieure magt der Fransche Republiek en volkomen onmagt van de onze, voor deze gene andere keuze overschiet, dan om voor de overmagt te buigen, en dus de Gedeputeerden hezer Provincie ter Generaliteit cum plena te auctoriseren, om hierover met de Gedeputeerden der andere Provincien de concert te handelen, en om aan de Ministers van dezen Staat te Parijs te mogen helpen verleen de vereischte magt en auctorisatie, ten einde, na alle pogingen tot verzachting aangewend te hebben, ook des noods in deze, zoo harde en onverwagte, conditien te consenteren en daarop te sluiten, ten einde zig van nog grooter gedreigde gevaren te bevrijden, ook met qualificatie op gem. Gedeputeerden, om des noods met eene genoegzame meerderheid ter Generaliteit te mogen concluderen.

En dat zij Gecommitteerden verder van advise zouden zijn: dat aan de Gedeputeerden dezer Provincie behoorde te worden mede gegeven eene Resolutie, vervat in de navolgende termen:

Goedgevonden de Gedeputeerden dezer Provincie ter Generaliteit te auctoriseren en te committeren, om op de preliminaire artikelen, door het Committé de salut publicq aan de Ministers dezer Republicq op den 16 Germinal, dat is naar den gemeenen stijl op den 5 April, gedaan, met de Gedeputeerden der andere Provinciën in conferentie te treden, en op de best mogelijke wijze te concluderen; met expresse magt om ook aan de voornoemde Ministers de auctorisatie mede te mogen geven, om op voorss. conditien, na alle aangewende pogingen ter verbetering en verzagting, met de Fransche Republiek te sluiten en tot een tractaat te komen.

Waarop zijnde gedelibereerd heeft de Vergadering zig met het voorss. rapport geconformeerd."

N° 11. De Resolutie, waarop van Isselmuden in n° 9 doelde, is hier niet, maar wel in n° 8178, eene secrete propositie door eene deputatie van 12 leden uit de prov. Repres. van Holland op 16 April, bij monde van Bosveld ter vergadering van H. Ho. Mog. gedaan, waarin deze bezwaren tegen den eisch der Franschen van vooraf praeliminaire artikelen bepaald te willen hebben, voor dat zij met ons eene alliantie sloten, worden aangevoerd:
„Elk der leden van deze aanzienlijke vergadering zal, zoowel als de Provisionele Representanten van het volk van Holland, gevoelig aangedaan zijn door de propositien, ons van

weegen de Fransche Republicq gedaan, als: vooraf te bepalen Praeliminairen, om tusschen beide de Republieken eene alliantie te formeren; propositien in de daad, welke men, na zoo veele voorafgegane betuijgingen, niet had kunnen verwachten, als welke, toegestaan en daargesteld zijnde, de ons overgelatene zoogenaamde vrijheid en independentie zóó precair zouden maken, dat geen regt geaart Batavier deselve voor eene vrijheid en onafhankelijkheid zal kunnen houden."

Terwijl wat verder van eene genoegzame som, waardig om als eene *reconnaissance* aan de Fransche Republiek voor de herstelling onzer dierbare vrijheid te worden aangeboden, wordt gesproken.

N° 12. Wat daarentegen het P. S. van v. Isselmuden betreft, leest men (denkelijk nopens het Bazelsch tractaat van Frankrijk met Pruissen van 5 April j. l.) in eene gewone Resol. van H. Ho. Mog. van 16 April (hier sub n° 8042 voorhanden) 't volgende, waaruit men zou opmaken, dat er wel degelijk secreete Artikelen tot het bekende tractaat van Bazel hebben behoord, te weten:

„ dat zij (Lestevenon en Huber, Gecomm van H. Ho. Mog. naar de Fransche Represantanten te Amsterdam) na den inhoud van het Tractaat zig hebbende geïnformeerd, tot antwoord gekregen hadden: dat zij (de Fr. Repres.) van intentie waren, copie van hetzelfde aan H. Ho. Mog. toe te senden; dog dat in de con-

versatie aan haar was voorgekomen, dat er nog eenige poincten waren vastgesteld, waarin de Republicq zoude kunnen zijn geconcerneerd, en dewelke in het tractaat zelfs niet gevonden worden, en versogten te mogen weten, of sij van deselve in de vergadering dan wel in het secreet besogne zouden kennis geven," waarop tot het laatste besloten.

N° 13. Uit de gewone Notulen der Represent. van Overijssel van 18 April 1795:

„ De Gecommitteerden tot de zaken van Financie bij Resolutie commissoriaal van gisteren gecommitteerd zijnde tot het concipiëren van eene publicatie tegen het dragen van Oranje-leusen en oproerige bewegingen en machinationen, hebben ter vergadering gerapporteerd van advise te zijn: dat daarover zoude dienen te worden gearresteerd de navolgende *Publicatie*.

De provisionele Representanten des Volks van Overijssel doen te weten: dat ter onzer kennisse is gekomen, dat op zommige plaatsen binnen deze Republiek oproerige bewegingen en disordres zijn ontstaan, en wij bedugt zijn, dat dit kwaad ook tot binnen deze provincie zoude mogen overgaan, gelijk zig hiervan ook reeds eenige beginselen hebben geopenbaard, en dit niettegenstaande de vreden rustlievende *Publicatie*, door ons op den 19 Februarij jongstleeden geëmancerd, waarbij wij duidelijk genoeg hadden doen zien, dat wij niet wilden, dat iemand uit hoofde zijner

denkwijse zoude worden ontrust, doch tevens ook geenerhande ondernemingen, hetzij openbaren hetzij heimelijken, zouden dulden, welken de tegenwoordige omwenteling zouden tragten tegen te werken, of het zaad van tweedragt levende te houden; zoo ist, dat wij, hierin met allen nadruk hebbende willen voorzien, om de rust, zooveel in ons is, onder de Ingezetenen te bewaren, goedgevonden hebben te arresteeren en statueren bij dezen, dat verboden zal zijn het dragen van Oranjelinten of cocardes of van eeniger hande leusen of tekenen, welke strekken kunnen, om eenen tegenstand aan de tegenwoordige Regeering te kennen te geven; het houden van bijeenkomsten of besloten geselschappen, aangelegd met oogmerk, om de tegenwoordige gesteldheid der publieke zaken om te keeren, of de maatregelen, door de Regering genomen, te dwarsbomen, en tegen te werken, het omhakken en schenden der vrijheidsboomen, het zamenrotten op de openbare straten of wegen, met oogmerk om daardoor onrust te verwekken en het bewerken of aansporen van zulke zamenrottingen; het zingen van oproerige liedjes en 't roepen van Oranje boven of van diergelijke woorden, welke algemeen bekend zijn als leuzen van oproer of van bespottinge of veragtinge van de Regering en de verordeningen, door dezelve gemaakt, en het openbaar houden van gesprekken of redevoeringen, welke strekken, om anderen tot zoodanige misdrijven, als hierboven uitgedrukt staan,

op te ruijen, aan te hitsen of de goedkeuring over de reeds gepleegde te kennen te geven; Alles op poene van zonder eenig aanzien van personen als verstoorders van de openbare rust naar omstandigheden van het begane misdrijf, hetzij met bannissement, hetzij met confinement in 't Provinciale Tugthuis, hetzij met lijfstraffe, ja zelfs aan het leven te worden gestraft.

En, opdat alle hoop van straffeloosheid dies te beter moge worden afgesneden, zoo is het: dat wij verder statueren, dat de zoodanigen, welke in eenige van bovengenoemde misdrijven op de daad worden gevat, onder generhande voorwendsel in eene ordinaris procedure zullen worden toegelaten, maar dat de officieren, onder wier jurisdictie dezulken behoren, aanstonds twee, tot het adviseren binnen deze provincie geadmitteerde, onpartijdige Regtsgepromoveerden zullen adsumeren, met allen mogelijken spoed de bank spannen, de getuigen, onder welke jurisdictie ook gezeten, oproepen en van dag tot dag zonder tusschenpozen daarmede voortvaren tot dat de voorscr. Regtsgepromoveerden zullen verklaren, genoegzame opheldering over de zaak te hebben, waarna dezelve dan ook onmiddelijk de sententie zullen moeten opmaken, welke alsdan door den officier met den meesten spoed zal worden geëxecuteerd.

En, ingeval het mogte gebeuren, dat kinderen bevonden wierden, eenige van die dingen te bedrijven, welke hier boven zijn

verboden, zullen dezelve, naarmate van hunnen ouderdom of zelve met eene mindere, en aan hunne jaren geproportioneerde, correctie gestraft worden, of de ouderen daarvoor in zodanige boete van een, twee of meer goudgulden tot vijftig toe worden geslagen als de omstandigheden van zaken zullen vorderen.

En, opdat niemand hiervan eenige ignorantie zal kunnen voorwenden, zal deze alom worden gepubliceerd en geafligeerd, daar men dit te doen gewoon is.

Waarop zijnde gedelibereerd, heeft de vergadering zig met het voorscr. rapport geconformeerd.

N° 14. Terugkeerend tot de onderhandelingen met Frankrijk, treft men n° 8166 eene copie der volgende secrete Resolutie van H. Ho. Mog. van 18 April 1795 aan:

„Is gehoord het rapport van de burgers van Zuilen van Nijveld en anderen H. Ho. Mog. Gedep. tot de Buitenl. zaken, hebbende ingevolge en ter voldoening van derzelve Resol. commissoriaal van den 13^{en} dezer geexamineerd de missive van het Committé de Salut public, alsmede van de praeliminaire Articulen, dewelke zoude kunnen dienen tot een basis van het te maken tractaat tusschen de beide Republicquen, breeder in de Notulen aldaar vermeld.

Waarop gedelibereerd zijnde is goedgevonden en verstaan:

dat aan de Ministers Plenipotentiarissen van H. Ho. Mog. te Parijs, Blauw en Meijer, zal

worden gerescribeerd, dat H. H. Mog. ten uitersten gesurpreneerd en getroffen zijn geweest over de handelwijs van het Committé de Salut public, dewelke H. Ho. Mog. willen dwingen tot daaden, waardoor zij zig verantwoordelijk zouden stellen voor het tegenwoordige en de volgende geslachten, en haar als verraders van hun vaderland strafschuldig zouden maken.

Dat zij, Ministers, diensvolgens gelast worden, om alle mogelijke middelen te beproeven, die hunne bekende wijsheid, voorzigtigheid en beleid aan de hand geven, om het Committé de Salut public van deszelfs vorderingen af te brengen, ten einde de integriteit en independentie van de Republiek werde bewaard.

Dat zij onder anderen kunnen representeren:

Dat in de voorschreven Articulen het geheel vaderland als een conquest, waarvan een gedeelte wordt terug gegeven, word beschouwd, hetwelk direct is inlopende tegen de verklaring, uit naam der Fransche natie gedaan op den 6 Pluiose (25 Jan. 1795), houdende, dat hunne troupes niet kwamen *om ons de wet voor te schrijven, maar dat zij onze onafhankelijkheid zouden respecteren.*

Dat de verneederling, waarin het committé de Salut Public H. Ho. Mog. wil brengen, ondragelijk is voor edelaartige zielen, die geen complices zijn van hunne gewezen Stadhouder, maar die dezelfde vijanden hebben als de Fransche Natie. Dat het volstrekt buiten de magt is van H. Ho. Mog., om een

gedeelte der Natie af te staan, daar deeze daad, als regtstreeks inlopende tegen alle gronden, gelegd in de verklaring der Rechten van den Mensch, welke de Fransche Natie zelve in tegenwoordigheid van het Opperwezen plechtig heeft afgekondigd, door geen menschelijk gezag zoude kunnen geschieden, zoolang men vast houdt, dat menschen geen commercieel eigendom van andere menschen kunnen zijn.

Dat daarenboven hetzelfde mede strijdt tegen het waarachtig belang van Frankrijk, zullende de Republicq door het missen van zulk een aanmerkelijk gedeelte van den Staat, en voornamentlijk van Walcheren en Zuid-Beveland, een volstrekt nutteloos Bondgenoot voor Frankrijk worden, als moetende zonder eenigen twijfel de koophandel, de eenigste bron van 's Lands welvaart, verdwijnen, en zullende het binnen zeer weinig tijd volstrektelijk onmogelijk zijn voor de Ingezetenen om hun land te behoeden voor het alles vernielend water, waartoe een gedurige oplettendheid, geschraagd door onmetelijke sommen, noodig is; en zullende aan haar dus niets overblijven dan een gevaarlijke wanhoop, waartoe zij nooit hadden gedacht, dat hunne gevoelens voor de Fransche Natie, waarvan zij zooveel bewijzen hebben gegeven, haar zouden hebben gebracht.

Dat hierdoor de aanhang van den geweezen Stadhouders op nieuw gestijfd zoude worden, en aan haar door zodanige handelwijs de beste gelegenheid gegeven, om de vorige

haat tegen de Fransche Natie, zedert den tijd van Lodewijk den 14 zoo listig in de gemoe-deren van een gedeelte van de Natie inge-
prent, te verlevendigen, ja veld te doen win-
nen, want dat het niet kan ontkend worden,
dat diergelijke handelwijs niet vrij te spreken
is van de grootste onregtvaardigheid; dat de
gedane vorderingen de Fransche naam ont-
eeren; dat dezelve strijdig zijn met de pleg-
tige en vrijwillige proclamatiën, op eene legale
wijs ter kennis van H. Ho. Mog. gebragt door
de Representanten van de Fransche Natie,
sprekende uit de naam van de Nationale Con-
ventie zelfs, welke het hoogste regt zoude
gehad hebben, om haare gevoeligheid te be-
tonen, indien H. Ho. Mog. aan de authentic-
teit van gemelde proclamatiën eenigzints had-
den getwijfeld; strijdig met de vrijwillig ge-
slotene capitulatie met de Provintie van Zee-
land, en welke capitulatie niet, gelijk een
Tractaat, behoeft te worden geratificeerd; strij-
dig met de gedurig herhaalde betuigingen van
Broederschap en met den roem en luister des
Franschen Volks, hetwelk op de solemneelste
wijze zoo menigmaal voor het oog van ge-
heel Europa verklaard heeft, den oorlog alleen
te voeren tegen Tyrannen, onder welke zekerlijk
H. Ho. Mog. niet kunnen worden gerangschikt.

Dat dus H. Ho. Mog. moeten verklaren, met
het uiterste leedwezen liever de wet van een
overwinnaar te zullen ontfangen, dan toe te
stemmen in zoodanige artikelen, waarbij men-
schen tot een commercieele eigendom van

menschen zouden worden gesteld, en dus verwagten van de billijkheid en grootmoedigheid van de Fransche Natie:

dat op de gedane vorderingen van afstand van territoir, voornamentlijk van zoodanige afstand, waardoor de existentie van de gansche Republicq tot een niets-beduidend lichaam zoude gebracht worden, niet verder zal worden aangedrongen. Doch dat niettemin H. Ho. Mog. zeer genegen zijn, en alles, wat in hun vermogen is, zullen aanwenden, om de grootste sacrifices ten faveure van de Fransche Republicq te doen; wordende aan gem. Ministers Plenipotentiarissen gegeven de faculteit, om zoodanige grotere pecuniele opofferingen aan te bieden, als ter bereiking van die gewichtige eindens zouden noodig zijn, alsmede zoodanige schikkingen te beramen, welke noodig mogten worden geoordeeld, om de Landen tegen den gemeenen vijand te dekken, en tot welk een en ander aan hun eene geheime Instructie zal worden gegeven, tot het opmaken en vaststellen van welke H. Ho. Mog. Gedep. tot de Buitenl. zaken bij dezen worden gequalificeerd, als houdende Hoogstdezelve zich verzekerd, dat dezelve van het vertrouwen, in hun in dezen gesteld, niet zullen misbruik maken, en dat zij na het aflopen der onderhandelingen zoodanige redenen van hun gedrag aan H. Ho. Mog. zullen geven, als Hoogstdezelve van hun zullen komen te begeren."

N° 15. Ten zelfden dage (18 April) zonden

de Gedep. ter Generaliteit, onder de hand van Isselmuden, den volgenden brief uit 's Hage aan de Prov. Repres. van 't volk van Overijssel, n° 8175 der losse stukken:

„ Even na het afzenden van onze vorige missive, kregen wij de sekere tijding van de vrede met Frankrijk en Pruisen; den anderen dag wierd ze door de Fr. R. aan H. H. Mog. legaal met een copie van het Tractaat gecommuniceert. Men kan niet zeggen, dat H. H. Mog. spoedig van dit interessant evenement is geïnformeert geweest, doordien op denzelven dag de Articulen van het Tractaat genoegzaam in alle de Nieuwspapieren wierden gevonden. Men heeft echter besloten, om de F. R. met een deputatie van twee Leden voor die communicatie te bedanken; bij die gelegenheit hebben de F. R. seer sterk aangedrongen op eene spoedige afdoening van zaken, hoewel zij egter niet wilden avoueren, dat er in de secrete articulen van het Tractaat met Pruisen, iets ten onsen nadeele was vermeld (1). Aangaande de deliberationen omtrent de concept-articulen, ons door het C. de S. P.

(1) In een antwoord van het Comité de Salut Public van 22 Messidor of 10 Julij 1795 aan Meijer en Blaauw, wordt het bestaan van zoodanige artikelen niet zoo stellig ontkend, dat men niet geneigd zou zijn, eerder het tegendeel te gelooven, b. v.: *Nous nous étions déjà occupés, avant d'avoir reçu votre Note, des mesures, propres à faire cesser les bruits, que nos ennemis communs répandent sur certains Articles secrets de notre Traité avec la Prusse.*

voorgeslagen, is tot nog toe niets gedecideert; wij denken, dat het van avond sal ter conclusie worden gebracht, en dat de courier nog dezen nacht na Parijs sal vertrekken. Men heeft egter dezen morgen in de vergadering reeds besloten, dat het Buitenlands Besoigne moest worden gekwalificeerd tot het formeren van de nodige secrete instructien voor onze Ministers te Parijs. Onze mede gecommiteerde van Isselmuden is om zijne particuliere affaires volstrekt genoodsaakt na de provincie te moeten retourneren. Zijn voornemen is om aanstaande dingsdag met de postwagen van Utrecht na Deventer te vertrekken, door wien de vergadering omtrent den staat der Negotiatien alsdan volkomen kan worden geillucideert."

Behalve door v. Isselmuden, ook ondertee-kend door G. D. Jordens, W. F. van Hemert en G. W. van Marle.

N° 16. Het begin eener missive der drie laatst-gemelden van 21 April, vergelijk n° 8044, luidt:
 „Onze Medegedeputeerde van Isselmuiden, heden morgen van hier naar Deventer ver-trokken zijnde en de secrete besognes heb-bende bijgewoond, zal U.l. van het voorge-vallene alhier en insonderheid van het verhan-delde betreffende het geproponeerde ultimatum door het Committé du Salut Publijk, best kunnen informeren: alleenlijk zullen wij hier-omtrent zeggen, dat de hoop om op minder drukkender voorwaarden eene alliantie met de

Fransche Republiik te bekomen, hier levendiger is, dan op het tijdstip dat onze Medege-deputeerde Queijsen naar Overijssel vertrokken is; dan, of dezelve op genoegzaam voldoende gronden rust, is ons onbekend."

N° 17. Meijer geeft in de copie eener secrete Missive uit Parijs van 17 April aan Quarles, die ze op den 22 ontvangt (n° 8195 der losse stukken) kennis, dat hij reden heeft te hopen, dat het Gouvernement met het uitsstel van antwoord op 't ultimatum tot 22 April genoeg zal nemen.

Dat men hem nog nader heeft verzekerd, dat het Tractaat (denkelijk tusschen Frankrijk en Pruisen) niets ten onzen nadeele behelst.

Dat het met Spanje nog maar voornamelijk aan de bepaling der limiten haperde. Dat men sprak van 50 millioen piasters schaver-goeding in termijnen, dezelfde voordeelen voor Vrankrijk, die men aan Engeland bij de conventie van Nootkasund (1) heeft toegestaan, en NB eene vereeniging der Spaansche zee-magt met de Fransche tegen Engeland.

Dat eindelijk de schaarschheid aan brood te Parijs hoe langer zoo grooter werd en veel gemor verwekte, doch dat de rust zedert eenige dagen niet gestoord was.

N° 18. Op 23 April (vergelijk n° 8061)

(1) Deze conventie is mij onbekend. Vermoedelijk is *Nootkasund* eene schrijffout.

wordt door H. Ho. Mog. ten fine van rapport in handen der Gedep. tot de Buitenl. Zaken gesteld eene propositie der Gedep. van Vriesland, houdende:

„dat alle secretesse nopens de Negotiatien met het Committé de Salut public worde opgeheven, opdat de Fransche Natie zowel als de Bataafsche, ja de geheele weldenkende wereld, over de sentimenten van hun oordeele.”

N° 19. Den 25^{en} (zie n° 8144) wordt door de straks gemelde drie Gedep. ter Generaliteit berigt: dat volgens particuliere brieven uit Parijs het Committé de Salut public thans meer genegen zoude zijn, om op favorabeler voorwaarden met onze Ministers te handelen als te voren, doch dat men de zekerheid daarvan eerst kon vernemen door den Courier, die tegen het midden der aanstaande week met het uiterste verlangen werd te gemoete gesien.

N° 20. Quarles ontvangt, (vergelijk n° 8176) den 29 eene secrete missive van Meijer en Blaauw met inliggende provisionele Nota van eerstgemelden van 22 April aan het Comité de Salut public, waarin hij verklaart, dat H. Ho. Mog. alles zullen aannemen, wat in hunne macht ligt, doch dat zij een verbroekeling (demembrement) van hun territoir niet kunnen onderteekenen.

Wijders geven zij in de missive te kennen, dat zij zonder verwijl de finale Resolutie van H. Ho. Mog. op het stuk van de alliantie

onder 't oog van 't Gouvernement brengen en 't effect daarvan binnen kort met den Courier Jacobus Verhagen zullen mededeelen.

N° 21. Een gedeelte dier finale Resolutie leert men denkelijk kennen uit n° 8117, zijnde een afschrift van de volgende verklaring zonder dagteekening of jaartal, doch welligt op 26 April aan het Comité de Salut public te Parijs ter hand gesteld. Ze komt, vertaald, wel is waar ook voor in het 30e Deel van 't *Vervolg op de Vaderl. Hist.* p. 384—389, doch overal niet even gelukkig, wordende, b. v. het woord *déstinées* overgebracht door *bedoelingen*. Daarom en ook omdat dit werk niet in ieders handen is, gaat ze hierbij. Onder de benaming van *aanspraak* komt dit stuk in voormeld werk voor.

„ Les Citoijens Blauw et Meijer, Ministres Plenipotenciaires de la Republique des Provinces-Unies, sont chargés de représenter au Comitté de Salut Public.

Que la surprise et la consternation des Etats Generaux a été extrême, lorsqu'ils ont été informés des Articles preliminaires, servant de bases, sur lesquelles le Comité de Salut Public propose de faire un Traité d' Alliance entre la République Française et la Republique Batave, S'ils ne venoient d'en recevoir la funeste conviction, Ils auroient cru offenser la Nation Française, en se permettant de soupçonner la possibilité, que ce seroit au prix de leur ruine et de leur deshonneur, qu'ils devoient acheter

une alliance, qui formait l'object de leurs vœux les plus sincères. Depuis longtems leurs concitoijens gémissaient sous l'oppression; leurs esperances se fixoient sur les destinées et sur les succès de la Nation Française. A l'approche de ses armées leur ardeur s'est accrue. Une déclaration a parù, signée par ses Representans, par laquelle la liberté et l'indépendance leur est assurée, avec promesse de sureté individuelle et de celle des propriétés. Alors ils n'ont plus tardé à effectuer l'insurrection, qu'ils méditoient. Leur succès a été complet et n'a été souillé par le sang d'aucune victime. Ils y ont attaché d'autant plus de prix, qu'en facilitant aux armées Françaises l'entrée de leur país, ils leur ont épargné des pertes et des fatigues, sans affoiblir l'éclat de leur gloire. Les capitulations de plusieurs villes, entre autres de Breda et de Bergen op Zoom, celle plus solemnelle encore de la Zélande, sans la quelle cette Province seroit probablement aux mains des Anglais, confirmoi(en)t la juste esperance, qu'inspiroient des declarations, publiées au nom de la Nation Française avec toutes les formes, propres à exciter la confiance. Avec quelle satisfaction et quelle sincérité les Bataves n'ont ils pas accueilli leurs liberateurs? Annoncés comme leurs Amis et leurs Frères, ils les considéraient comme tels. Devoient ils craindre, qu'ils ne seroient que leurs conquérants? Tel est cependant le sort funeste, qui leur seroit réservé, si le Comité de Salut Public

exigeoit un acquiescement absolu aux articles communiqués et surtout à la cession de deux Isles, parties essentielles de la Province de Zélande.

C'est à regret, que les Etats Generaux chargent leurs Ministres de déclarer ce que la franchise, la probité, le devoir leur impose. Il leur est moralement impossible d'accepter le traité proposé dans sa forme actuelle. Eux et ceux de leurs concitoyens, que la voix publique a appelé à l'administration provisoire de cette Republique, sont prêts à faire le sacrifice de leurs postes, de leur fortune, de leur vie même, mais il ne leur est pas permis de trahir la confiance du peuple. Ils désirent aussi trop vivement de mériter l'estime de la Nation Françoisse pour s'exposer au reproche d'avoir méconnu l'intérêt des deux Etats. Enfin ils ne peuvent pas se déshonorer en transgressant le pacte solennel, conclu à Utrecht en 1579, qui fait le lien de l'Union, subsistante entre les différents Etats, qui la composent. Les circonstances, qui l'ont fait naître, et la considération, qu'il a acquis aux yeux de l'Europe entière, le rendroit respectable, quand même il ne seroit pas sacré par sa nature et par ses effets. C'est ce pacte, qui garantit à chaque partie de l'Union ce qu'elle possède, et qui met par conséquent la totalité, c'est à dire les Etats Generaux, dans l'impossibilité d'en disposer.

Pourroient-ils d'ailleurs consentir à induire en erreur le Comité de Salut Public, la Nation

Française et leurs propres concitoyens? Tel seroit cependant l'effet de leur assentiment aux cessions requises, qui rendroient infructueuse une alliance, qui promettoit tant d'avantages aux deux Nations, soit en réduisant leurs forces, déjà épuisées, a un état d'anéantissement total, soit en paralysant leurs opérations, leurs moyens et leurs ressources, ce qui ne tarderoit pas à effectuer leur ruine complète et à les rendre un Allié, onereux pour la Nation, qui en seroit cause.

Les Etats Generaux des Provinces Unies espèrent donc encore, que le Comité de Salut Public, éclairé sur les intérêts veritables de la France, écouterá leurs vives représentations, et déploiera à l'égard de leur malheureuse patrie la justice et la générosité, qui caractérise une grande Nation libre et magnanime. C'est dans cet espoir, que leurs Ministres présenteront le projet de Traité subséquent (1), dans lequel on a conservé scrupuleusement tous les Articles du Traité, proposé par le Comité de Salut Public, pour autant qu'il n'y a pas impossibilité morale à leur exécution. C'est un examen réfléchi des intérêts réciproques, qui a dicté les changemens, qu'on a été obligé de faire. Puisse une Alliance, aussi stable qu'avantageuse pour les deux Nations,

(1) Dit ontbreekt hier, doch in het *Vervolg op de Vaderl. Hist.* XXX. Deel p. 389 in nota staat, dat het voornaamste daarvan bij de getroffene verdragspunten (dus die van 16 Mei of het eind-tractaat) voorkomt.

faire l'envie de l'Europe et le désespoir de leurs ennemis communs! Le Comité de Salut Public jouira de la reconnaissance de plusieurs millions d'hommes, qui en retireront l'avantage.

N° 22. Het begin eener missive van Jordens, Queijsen en van Marle van 2 Mei, denkelijk aan Gedep. (alhier n° 8147 voorhanden) luidt dus:

Wij zenden hiernevens eene missive van onze Ministers uit Parijs aan den Griffier geschreven, welks inhoud wij moeten verzoeken, dat secreet blijve (1). Gisteren avond is door denzelfden in het Buitenlands besogne communicatie gegeven van eene nadere missive van dieselve Ministers aan hem geadresseert en even te voren ontvangen, uit welke blijkt, dat de onderhandelingen met het Committé du Salut Public thans in volle werkzaamheid zijn, en dat hun voornemen is, binnen weinige dagen een Courier herwaarts te zenden."

N° 23. In de copie eener secrete Missive, door Blauw en Meijer op 27 April afgezonden en door Quarles op 4 Mei ontvangen (hier n° 8177 aanwezig) melden zij 't volgende:

„ Wij hebben zedert (de vorige post) nagt en dag gearbeid om het een en ander in gereedheid te brengen, en hebben op gisteren avond opening van alles gegeven aan het Committé de Salut Publicq, waarvan de leden in

(1) Deze missive nog niet gevonden.

volle comité vergadert en tot het bijwonen der sessie genodigt waren.

Na de lectuur der stukken hebben wij versogt de admissie van twee extraord. Gedep. van de Prov. van Zeeland, die in 't salon voor de ordinaire zaal, alwaar 't Comité vergadert, present waren, om den uitslag te wagten: hunne admissie heeft geen plaats gehad, en, zoover wij hebben kunnen bemerken, is deswegens groote discussie geweest.

De Representant Ramel is hier gearriveert en was present bij de deliberatiën. Wij vernemen, dat die Representant onze zaak met opregtheid defendeert. Wij zullen uit ware zucht voor ons Vaderland ons alle humiliante reproches en behandelingen getroosten, dog de waarheid met kalmte en fermité voordragen, ja, zoo het nodig is, zijn wij geresolveerd het masque af te ligten en aan het Fransche Volk opentlijk te denonceren diegeenen, welke het ongeluk van ons Vaderland, waaraan dat van Frankrijk zoo naauw verknogt is, zouden willen berokkenen.

Wij geven de hoop niet verloren, dat de zaken niet tot dat uiterste zullen behoeven te komen. Wij prepareren ons om binnen twee à drie dagen de Hollandsche Courier aan U terug te zenden.

N° 24. In eene Missive van Jordens, Queijsen en van Marle van 5 Mei, denklijk aan Gedeput. (n° 8184 der losse stukken alhier) wordt met betrekking tot het voorgaand stuk

en de hoop op minder harde voorwaarden, 't volgende geschreven:

„ Wij hadden wel gewenscht en zelfs gehoopt Ul. bij dezen enig zekerder en meer stellig berigt over den staat van de negotiatie te Paris te kunnen geven, maar wij moeten ons tot ons leedwezen vergenoegen, met ons ten dien opzigte te refereren tot de hierbij gevoegde missive onzer Ministers van den 27 April, die over die negotiatien weinig licht geeft.

De Courier, welken zij volgens die missive zouden zenden, is nog even weinig gearriveerd als die, welken wij ingevolge hunnen vorigen brief reeds voor eenige dagen verwacht hadden.

Zo verre hadden wij dezen geschreven, toen wij kennis kregen van het arriveren van een Courier uit Paris. Deszelfs *dépêches* zijn nog maar in het geheim besogne gelezen, en daarvan is in de vergaderinge nog geen rapport gedaan. Het is ons dus niet mogelijk, die alnog te communiceren. Wij vernemen echter, dat er uit geblijkt, dat het Fransch Gouvernement op deszelfs ultimatum niet zoo gezet schijnt, dat het zoude geweigerd hebben, hetzelfde tot het onderwerp van nadere negotiatien te stellen, welke laatstgemelde dan ook thans in volle werkzaamheid schijnen te zijn, en wel op eenen voet, dat de Ministers de hoop niet abandonneren, om in de voorgelegde Artikelen verzagtinge van *aanbelang* te bedingen.”

N° 25. Den inhoud echter dier *dépêches*

leert men uit de volgende *Secrete Resolutie* van H. Ho. Mog. van 6 Mei 1795 (n° 8167 der losse stukken) kennen.

„ De Burgers Hultman en andere H. Ho. Mog. Gedep. tot de Buitenl. Zaken, hebben ter vergadering voorgedragen en bekend gemaakt: dat op gisteren per Courier was gearriveert eene missive van de Ministers Plenipotentiarissen van H. Ho. Mog. te Parijs, Blaauw en Meijer, geschreven aldaar den 30 April l.l. en geadresseert aan den Griffier Quarles, houdende:

dat, zoodra zij ontfangen hadden de resol. van H. Ho. Mog. van den 19 Apr. l.l. rakende de praeliminaire articulen van Alliantie, door het Comité de salut public voorgeslagen, en tot het nemen van welke resolutie gem. Gedep. waren geauthoriseerd bij hoogstderzelver resolutie van den 18 daar te voren, zij direct en zonder verzuim hadden getragt aan de intentie van H. Ho. Mog. te voldoen; dat zij in de behandeling van zaken veele zwaarigheden hadden ontmoet, als zijnde de gedagte van zommige leden van het Gouvernement zeer ongunstig omtrent de zaken van de Republicq, hetgeen hun ten klaarsten was gebleken in de eerste gehoudene conferentie met het Committé de salut public; dat zij in de voorsz. conferentie hadden overgegeven een contra-project van praeliminaire Articulen van Aliantie, gestaafd met eenige éclaircissemten.

Dat zij mede aan het gem. Comité hadden kennis gegeven van de aankomst aldaar van

een extra ord^e deputatie van Zeeland, ten eijnde zorg te dragen voor de belangens van hunne Provintie, dog dat zij op derzelve verzoek, om mede geadmitteerd te worden, het niet verder hadden kunnen brengen, dan dat aan hun was verzeekerd, dat, zoodra het Comité oordeelde de presentie van de voorsz. Gedep. nodig te hebben, dezelve door het Committé zouden geinviteerd worden.

Dat de gevoelens van veele leden van het Comité de Salut Public daarheen gingen, dat men zich volstrektelijk moet houden aan de proclamatiën, door de Fransche Representanten in name der Fransche Natie gedaan, en dat, reeds bij de Conventie zijnde geproponeerd de teruggave der goederen van onschuldig gecondemneerden, zij Ministers hoopten, dat, als de Nederlandsche zaak in de Nationale Conventie gediscuteerd word, de reclames van de heilige regten van het gansche Volk op de gemoederen der leden meer en zwaarder zouden wegen als de politicque vuës van zodanige, die het niet wèl met ons Land meenden, en dat, schoon het zig liet aanzien, dat zij mogelijk nog wel eenige dagen in die onzekerheid zouden moeten blijven, zij evenwel hoopten, dat dit uitstel eer voor- dan nadeelig zijn zoude.

Eijndelijk, dat zij vertrouwden, dat de wijze, waarop zij de zaak hadden aangelegd, de approbatie van H. Ho. Mog. zoude wegdragen.

En relaterende voorts bij postscriptum, dat de Heer Eden uit Engeland was gearriveerd,

en zich te Dieppe bevond; dat hij den titul van Minister Plenipotentiaris had, ten minsten, dat de voorsz. titul op zijne brieven wierd gevonden.

Dat de leden van het besogne eenparig van oordeel waren, dat het gedrag van de gemelde Ministers Blaauw en Meijer overeenkomstig de aan hun gegeven Instructie was.

Waarop gedelibereerd en in agting genomen zijnde de gemelde verzekering der leden van het besogne, Is goedgevonden en verstaan, dat aan de Ministers Plenipotentiarissen Blaauw en Meijer, zal worden gerescribeert, dat H. Ho. Mog. hun in dezen allezints lofwaardig gehouden gedrag approberen en hun gelasten, daarmede op eene cordate en recht vaderlandsche wijze met handhaving der eer van de Bataafsche Natie voort te gaan, en door alle mogelijke middelen te trachten, het daar heenen te dirigeren, dat de geprojecteerde Alliantie tusschen de Fransche- en Nederlandsche Republicquen overeenkomstig het regt der Volkeren, de gedane proclamatiën en de ware belangens der beide Natien werde gesloten, en daardoor den grondslag tot 't duurzaam geluk van dezelve gelegd en gegrondvest.

De Gedep. van Friesland hebben verklaard, de voorsz. conclusie, voor zoo veel aangaat de approbatie, te zullen aanzien.

No. 26. In de copie eener secrete Resolutie van H. Ho. Mog. van 8 Mei 1795 (n° 8181

der losse stukken) wordt al verder te kennen gegeven :

„ dat op gisteren middag eene door de Ministers Plenipotentiarissen Blauw en Meijer den 5^{en} dezer afgevaardigde Courier, was aangekomen met dépeches, relatief de onderhandelingen over 't Alliantietractaat, tusschen de Fransche en Bataevsche Republicquen, waarbij opgemelde Ministers informatie komen te geven, dat de Representanten Sieijes en Reubell, leden van 't Comité de salut public, den 4 dezer van Parijs op reis waren gegaan, vergezeld van den Volks-representant Ramel en den Burger Pincot.

Dat gemelde Leden hunne reijs na de Republicq hadden aanvaard, als gechargeerd zijnde, volgens vrij zekere, bij opgemelde Ministers bekomen, informatien, met den last, om met H. Ho. Mog. zelve over het eventueel te sluiten Alliantie-Tractaat te handelen.

Dat voornoemde Representanten Sieijes en Reubell alle oogenblikken konden arriveren en zij Gedep. (tot de Buitenl. zaken) vermeend hadden H. Ho. Mog. hiervan te moeten kennisse geven.

N° 27. De Gecomm. ter Generaliteit, Jordens en van Marle, berigten daarop den 9 uit 's Hage aan Gedep. 't volgende, ten opzigte van de onderhandelingen met Frankrijk; vergelijk n° 8144 der losse stukken.

„ Ons refererende tot de bijgaande stukken, kunnen wij over den staat der negociatien

met het Fransch Gouvernement en het aanstaande arrivement van de twee leden van het Committé de salut public gene nadere informatien geven, dan welke daarin te vinden zijn. Het is waarschijnlijk, dat na de aankomst dier beide leden de negociatien hier met meerder activiteit zullen worden doorgezet, dan dit te Paris geschieden kan, hetgeen het welligt nodig zoude kunnen maken, dat op pointen, het onderwerp der negotiatie zullende uitmaken, op de meest spoedige wijze resolutien in de provincien genomen en na hier konden gezonden worden, waarom wij de vrijheid nemen, Ul. in bedenkinge te geven, om, zo de Landschaps vergadering mogte scheijden, die voorzieningen te nemen, dat dezelve op het spoedigst kan bijeenkomen, of eene Commissie te benoemen, waaraan de Gecomm., hier zijnde, zich over zodanige pointen konden adresseren en de benodigde instructies en ordres ontvangen. Wij hopen, dat die negociatien tot een spoedig einde zullen kunnen gebragt worden, hetgeen te nodiger wordt, omdat inmiddels de armée, zoals het schijnt, niet zullende kunnen georganiseerd worden, de confusie en disorders daarin daaglijks vermeederen, en de ingekomene berigten uit Zee ook hoe langer hoe zorgelijker worden, hebbende het Committé der Marine gisteren rapport gedaan van in het zekere bekome informatie van het vermeederen der Engelsche zeemagt in de Noordzee, waarin thans 8 schepen van linie, 10 fregatten en

eenige brikken kruischen, zodanig gestationeerd, dat zij van Hamburg af tot Duinkerken toe, alle de zeegaten genoegzaam bezet houden, waartoe, voordat er met het Fransche Gouvernement eene alliantie zal gesloten of ten minsten de negotiatien veel verder zullen geavanceerd zijn, niets met vrugt schijnt te kunnen ondernomen worden, en waarvan echter de gevolgen allerschroomlijkst zijn kunnen, en misschien nog meer te apprehenderen zijn door het tractaat, 't geen, volgens de informatien van onzen Minister van Haasten, tusschen Engeland en Rusland gesloten is, en waarbij het laatstgemelde Rijk aan het eerste 12 schepen van linie en 6 fregatten zal bezorgen."

„ Bij H. Ho. Mog. is eene commissie benoemd van acht Leden en den Griffier, om de Representanten Sieijes en Rewbel te complimenteren."

„ P.S. De extraordinaire Fr. Representanten zijn gearriveerd, zij hebben overgegeven de hier nog bijgevoegde qualificatie, waarover heden avond om 5 uur vergadering is, gaande de Courier om 6 uur heen.

N° 28. Die qualificatie, de dagteekening dragende van 14 Floréal an 3, of 3 Mei, en bij wijze van decreet van het Comité de Salut Public, destijds bestaande uit Cambaceres, als President, Fourcroy, Tallien, Merlin (de Douay) Marci, (Marec?) Fr. Aubrij, Reubell, Sieijes, Brocard en la Combe, als Leden, terwijl le Sage (d'Eure et Loire) als Secretaris fungeerde, uitgevaardigd, is hier copielijk n° 8179 voor-

handen en luidt, voor zoover ter zake dienende, dus:

„Prénant en considération le désir, manifesté au nom des Provinces Unies, de traiter avec la République Française tant pour la reconnaissance et la garantie de leur indépendance, que pour une alliance entre les deux Nations; voulant y concourir par tous les moyens, qui repondront à la dignité et aux intérêts du peuple français; et considérant, que des déclarations, faites au Comité par les Citoyens Meijer et Blauw, envoyés par les Provinces Unies, il resulte, qu'ils n'ont pas les pouvoirs nécessaires, pour terminer cette négociation à la satisfaction de la République Française; Nomme en vertu de l'autorisation, à lui donnée par le décret de ce jour (1), les Représentans du Peuple Reubell et Sieijès, deux de ses membres, pour conférer de la manière, qu'ils jugeront le plus convenable, et traiter définitivement d'après les instructions, qui leur ont été rémises, avec les Etats-Generaux ou ceux de leurs membres, qui seront délégués à cet effet; le tout sous la ratification de la Convention Nationale.”

N° 29. Nog ten zelfden dage werd door H. Ho. Mog. blijkens eene secrete Resol., hier copielijk n° 8180 aanwezig, aan Sieijès en

(1) Er moet dus een decreet der Fr. Nat. Conv. zijn voorafgegaan.

Reubell, op de conductoire, waarbij zij hunne qualificatie hadden overgelegd, geantwoord:

Les Etats Généraux, sentant tout le prix de l'honneur, que leur fait le Gouvernement français; ils nomment les citoyens Paulus, Lestevenon, Matthias Pous et Huber, quatre de leurs membres, pour traiter définitivement avec les Representans Reubel et Sieijès, d'après les instructions, qui leur ont été remises, le tout sous leur ratification."

N° 30. Jordens, Queijsen en van Marle, schreven daarop den 12 Mei (vergelijk n° 8162) nog 't volgende over deze zaak aan de Gedep.

„ Uit de nevensgaande secreete Resolutien, die wij de eer hebben hierbij te voegen, zal Ul. geblijken hetgeen ter vergadering bij de aankomst der Representanten Reubel en Sieijes is besloten.

Wij zijn buiten staat over de begonnene negociatien eenig ander verslag te doen, als alleen, dat de vier benoemde Commissarissen reetz gisteren morgen van elf tot vier uren namiddag met dezelve conferentien gehouden hebben, en dat dezelve ook heden wederom op hetzelfde uur hervat zijn. Schoon wij nu van het onderhandelde nog geene openinge hebben kunnen ontfangen, weten wij egter uit den mond van een der gemelde Commissarissen, dat de Burger Paulus, die meestal van onze zijde in de eerste bijeenkomst het woord voerde, zich meesterlijk van zijnen post geacquiteerd heeft, en dat men over de wijze van receptie en vriendelijkheid van den voor-

namen Negotiateur, de Seijes, hoewel niets finaals bepaald wierd, te vreden is; ook verkeert men hier algemeen in het denkbeeld: dat, zo het Committé du Salut Public niets van het overgegeven ultimatum wilde lacheren, geen Leden uit hun midden herwaarts met zulk eene ampele magt van de Nationale Conventie zouden gesonden zijn.

Dit is alles, wat wij voor alsnog in staat zijn hierover te melden, alleen kunnen wij hier nog bijvoegen: dat de burgers Paulus, Lestevenon en Huber met eenparige stemmen zo uit hoofde van hare geschikte talenten, als ook insonderheid omdat deselve bij de Fransche Natie boven anderen bekend zijn, tot die Commissie zijn verzogt geworden, en dat de Burger Poes, daar Zeland er op gesteld scheen, om den gedanen eisch van Walcheren en Zuid-Beveland, een van hare Gedeputeerden in die Commissie te hebben, met meerderheid daarbij gevoegd is."

N° 31. Uit de vroeger geallegerde secreete Notulen der Prov. Repres. des volks van Overijssel.

„Saturdag den 16 Mei 1795.

De Gecommitteerden tot de zaken van Financierie (1) ingevolge qualificatie van deze ver-

(1) Deze Commissie kan thans hebben bestaan uit den tijdelijken President, van Isselmuden, de zes toenmalige Gedep., J. D. v. d. Wijck, J. A. de Vos van

gadering aan dezelve gegeven, nadat door den burger W. Queijsen, expresselijk daartoe uit 's Hage overgekomen, een summier verslag was gegeven nopens de punten van het tractaat tusschen de Gecommitteerden dezer Republiek, met Plenipotentiarissen van de Fransche Republiek aldaar beraamd, de voors. punten hebbende geexamineerd, hebben ter vergadering gerapporteerd:

dat, inhaererende de gronden, bij derzelve rapport van den 16 April jongstleden in de secrete Resolutien geinsereerd, voor zoverre dezelve op het tegenwoordig tijdpunt nog kunnen toepaslijk zijn, en tevens in aanmerking nemende, dat reeds de zes overige Provinciën verklaard hebben, genegen te zijn, om op de voors. punten tot eene finale conclusie over te gaan, waaruit veilig mag geconcludeerd worden, dat er thans geen beter conditien zullen te bedingen zijn; zij uit dien hoofde van advise zouden zijn, dat men, den nood tot eene wet makende, onze Gecommitteerden ter Generaliteit behoorde te auctoriseren, om mede namens deze provincie daartoe te concurreren, en dat dien ten gevolge aan voors. Gecommitteerden behoorde te worden

Steenwijck, G. J. Dumbar, B. ten Pol, L. Nolst en A. Strockel, den Gecomm. ter Generaliteit, H. K. Kramer, en de Representanten W. H. Cost, Mulert, van Fridagh, Queijsen, Buissant des Amorie, G. Schimmelpenning Gz., A. Berends, ter Pelkwijk en Nilant. De Griffier G. Dumbar heeft daarbij en zoo ook op den 19^{en} de pen gevoerd.

toegezonden eene Resolutie in de navolgende forme :

Is goedgevonden, de Gecommitteerden namens deze Provincie ter Generaliteit te auctoriseren, om op de punten van een tractaat, thans tusschen gemagtigden van de Fransche Republiek en van dezen Staat beraamd, met concurrentie van de andere bondgenooten op de best doenlijke wijze te concluderen, en daaromtrent, zo als het vereischt zal worden, de noodige magt te verleen en om daarop te sluiten.

En dat zij Gecommitteerden dan nog van advise zouden zijn, dat aan welgem. Gecommitteerden ter Generaliteit tevens zoude behoren te worden gerecommandeerd, om aan de bondgenoten te doen remarqueren :

dat het voorss. consent dezer Provincie niet zó behoorde te worden opgevat, als of dezelve zich hierdoor zoude in staat verklaren, om hare quote in de, aan de Fransche Republiek te beloven, sommen te kunnen fourneren, daar dezelve, zo men vertrouwde, allen van het onvermogen dezer Provincie zouden overtuigd zijn; waartoe zij zouden vermeenen, dat nog eene afzonderlijke Resolutie aan dezelve zoude behoren te worden toegezonden in den vorm, als hierna volgende.

Goedgevonden, de Gecommitteerden namens deze provincie ter Generaliteit in mandatis te geven, om bij het toetreden tot het tractaat, met de Fransche Republiek aan te gaan, daar en wanneer zij zullen oordeelen, dit van vrugt te kunnen zijn, waarvan de beoordeeling aan

derzelve discretie en goed beleid ten vollen wordt overgelaten, aan de overige Bondgenoten te doen remarqueren: dat deze Provincie, in het aangaan van voorss. tractaat consenterende, daardoor niet behoorde te worden aangemerkt, als zig zelve in staat gevoelende, om de lasten, daaruit zullende resulteren, te helpen dragen en derzelve quote te fourneren, maar dat dit consent alleen behoort te worden aangemerkt als gegeven, omdat hetzelfde volstrekt vereischt wordt, ten einde aan dat, thans voor ons noodzakelijk geworden, tractaat deszelfs beslag te doen geworden, maar dat men in tegendeel vertrouwt, dat de Bondgenoten van de onmagt onzer gefolterde Provincie zoodanig zullen overtuigd zijn, dat men billijk van dezelve alle menagementen en support heeft te verwachten.

Waarop zijnde gedelibereerd heeft de vergadering zig eenparig met het voorss. rapport geconformeerd."

N° 32. Volgt N° 8193 der losse stukken, zijnde eene missive van Gecomm. ter Generaliteit over 't zelfde onderwerp:

„'s Hage den 16 Mai 1735.

Medeburgers!

Gisteren avond is het concept-tractaat tusschen de Fransche- en onze Republijk nader overwogen in een, daartoe expres aangelegd, secreet besogne, in welke de Commissarissen van Haar Hoog Mogende zijn gequalificeert geworden, om hetzelfde nog heden te mogen tekenen.

Wij hadden wel gewenscht u. l. orders te kunnen afwagten, voor en alear hiertoe besloten werd; dan dit was onmogelijk, daar de Gedeputeerden der andere Provincien hierin eenparig overeen kwamen, en van de Fransche zijde op het spoedig sluiten ten sterksten aangedrongen werd.

Indien men de pecuniele opoffering uitzonderd, die zekerlijk important is, geloven wij, dat het gehele ensemble voor ons vrij voordeliger is, als wij hadden kunnen verwagten na het ultimatum, door den Minister Blaauw voor eenige weken overgebracht, en de situatie, waarin onze republijk zich ten opzigte van Vrankrijk bevind.

Men is hier over het algemeen zeer verheugt, dat de zaken een beter keer genomen hebben, als men zich nog onlangs had voorgesteld, te meer, daar het onbetwistbaar zeker is, dat door een Engelsch Minister te Parijs alle moeite werd aangewend, om ons de vrugten onzer pas ontlokene vrijheid nimmer te doen smaken, en wij gevaar liepen, om, zo de Engelschen ons voorkwamen, onze independentie voor eeuwig te verliezen.

Het tractaat zal waarschijnlijk nog morgen in een extraordinaris vergadering ter tafel van Haar Hoog Mogende gebracht en ten spoedigsten na de Provincien ter ratificering worden overgesonden. Wij twijffelen geenzints, of dezelve zal in alle de gewesten schielijk volgen, en wij hopen, dat dit bij de Nationale Conventie insgelijks zal plaats hebben.

De Fransche Representanten hebben aan onze Commissarissen te kennen gegeven, dat te Basel over den vrede met het huis van Oostenrijk gehandeld werd.

Hetgeen verder eenige aandacht mogt verdienen, zenden wij hiernevens en blijven met toewensching van heil en broederschap.

Uwe Medeburgers

G. D. Jordens, G. W. van Marle."

N° 33. Zoo mede n° 8183, zijnde een dito missive als 't vorige stuk.

„ Medeburgers !

Het tractaat van alliantie dezen nagt gekend zijnde, ontvangt Gij L. hetzelfde met dezen Courier. Wij zouden schijnen U. L. beoordeeling daarover te willen vooruit lopen, zoo wij ons veroorloofden op hetzelfde eenige aanmerkingen hierbij te voegen.

Hetzij ons egter gegund, U. L. en de geheele natie geluk te wenschen met de herstellinge onzer, thans slegts in naam bestaande, maar met de daad vernietigde, independentie, en met de garantie van die, en van de abolitie van het stadhouderschap, waardoor het Bataafsche volk thans de magt bekomen heeft, om voor zig eene Constitutie te vestigen, die, op de ware gronden van vrijheid en gelijkheid rustende, de rechten van den mensch en burger kunne verzekeren. Gijl. zult zekerlijk onder de voorwaarden van het tractaat vinden, die Gij zeer bezwarend zult oordelen ;

dan wij moeten U. L. verzekeren, dat gene van die is ingewilligd, dan nadat alle middelen, die geschikt schenen, om de verzagtinge daarvan te bewerken, te vergeefsch waren gebruikt, en wij moeten aan de Commissarissen van Hun Hoog Mog. het recht doen, van U. L. te verklaren, dat wij volkomen overtuigd zijn, dat die in het beloop der negociatien al datgeen ten dienste van den Lande gedaan hebben, dat men van kundige, van vrijheidlievende, van bedaarde dog te gelijk van moedige, republikeinen verwagten kan.

Het bezwarend artikel van de pecuniele offeringen vooral is niet ingewilligd, dan nadat het gebleken was, dat daarin gene verminderinge mogelijk was, en de schikking zelve over de wijze, waarop de bedongene gelden zouden betaald worden, heeft niet dan met vele moeite en ten gevolge van het betoon ener grote fermitieit kunnen gearrangeerd worden, door welke schikkinge egter de voldoening aan dat artikel, hoe bezwarend ook, min onmogelijk geworden is dan dezelve anders zoude geweest zijn. Wij hadden, voornamelijk uithoofde van dit artikel, gehoopt, dat wij nader resolutie van U. L. vóór het finaal sluiten en tekenen zouden hebben kunnen ontvangen, dog Gijl. zelve zult ons, vertrouwen wij, billijken, dat wij, ons vergenoegende met de declaratie van den eerst ondergetekenden, in het besogne, geen opont-houd daaraan hebben toegebracht.

Wij verzoeken thans zo spoedig doenlijk,

met U. L. resolutie over de ratificatie vereerd te worden, vooral, in geval Gijl. daartoe gelieft te besluiten, daar het van veel belang is, dat met allen spoed daartoe door alle Bondtgenoten geresolveerd wordt, zó uithoofde van de korthed des tijds, ter uitwisselinge der ratificatien bepaald, als omdat van de acceleratie van dezelve het spoedig vertrek van het grootste gedeelte der Fransche armée afhangt. Wij verzoeken, dat Gijl. de nodige voorzorgen gelieft te nemen, dat vooral de secrete artikelen voor alsnog voor publiciteit bewaard blijven, dewijl de Fransche Representanten hierop zeer gesteld zijn, en het een zeer na-deelige uitwerkinge zouden doen, zo die in de nieuwspapieren of andere publieke geschriften wierden bekend gemaakt. Wij zijn van ter zijden geïnformeerd, dat de Fransche Representanten waarschijnlijk zullen vragen de communicatie van de resolutien der respectieve Provinciën over de ratificatie, waarom wij verzoeken van die, welke Gijl. daarover zult nemen, mede ene overzettinge in het Fransch te ontvangen. Wij hebben reden te veronderstellen, dat heden avond of morgen het tractaat bij Holland zal worden geratificeerd.

De Fransche Representanten zijn heden morgen tot een blijk van de gevestigde harmonie tusschen de beide gouvernementen op de parade met onze Commissarissen, daartoe door hun expresselijk geïnviteerd, verschenen, en zullen dezen avond eene visite afleggen bij de President van hun Hoog Mogende, door welke

vergaderinge aan hun morgen een diné in het logement van Rotterdam zal worden gegeven.

's Hage den 17 Meij 1795.

Heil en Broederschap

G. D. Jordens, G. W. van Marle."

N° 34. Ook door H. Ho. Mog. wordt in eene secrete missive van laatstgemelden dag, n° 8194, de kunde, ijver, cordaatheid, vaderlandsliefde, onvermoeide pogingen, fermitieit en moedige voorzigtigheid, door het viertal onderhandelaars van deze zijde betoond, geprezen, en zóó op grond der voorbeeldeloze critieke omstandigheid, waarin zich deze staat vóór het sluiten van dat tractaat bevond, als wegens de openbare en geheime woelingen onzer vijanden betuigd, dat geen gelukkiger evenement dan het sluiten van dat tractaat had kunnen gebeuren.

N° 35. Uit de publieke Notulen der Prov. Repres. des Volks van Overijssel van 19 Mei 1795.

„Door de Gecommitteerden dezer Provincie ter Generaliteit zijnde ingezonden het Tractaat, op den 16^{en} dezer tusschen gevolmagtigden van de Fransche en deze Republiek gesloten, met verzoek, dat hetzelfde door ons ten eersten mogt worden geratificeerd, is goedgevonden, voorsch. Tractaat te stellen in handen van de Gecommitteerden tot de zaken van Financie ten fine van examinatie en advis.”

N° 36. Uit de secrete Notulen :

„ Dingsdag den 19 Mei 1795.

Bij resumptie gedelibereerd zijnde op het Tractaat van vrede en alliantie tusschen de Burgers Reubell en Sieyes, Representanten des Franschen Volks, ter ééne, en de burgers P. Paulus, W. A. Lestevenon, Matthias Pous en Huber, Gedeputeerden van de Staten Generaal ter andere zijde, op den 16 dezer in 's Hage gesloten; en geconsidereerd:

dat hetzelfde tractaat ten uiterste praejudiciabel schijnt voor de belangen van deze Republiek niet alleen, maar zelfs, dat het te vreezen staat, dat de executie van hetzelfde de geheele ruine van dit Gemeenebest moet na zig sleepen; waarbij komt, dat bij dit tractaat van zijde van de Fransche Representanten, artikelen bedongen en afgevergd zijn, welken men van hun nooit had kunnen verwagten, zó uithoofde van de declaratie van oorlog, welke zij, niet tegen de Republiek der vereenigde Nederlanden voorgegeven hebben te rigten, maar alléén tegen den Stadhouder en deszelfs afhangelingen, als uithoofde van de verklaringen, welken door hun bij den inmarsch hunner troepen in deze Republiek zijn gepubliceerd, zoo hebben de Provisionele Representanten van het volk van Overijssel noodig geoordeeld te declareren, zulks doende bij dezen:

dat zij niet anders dan gedrongen door de præsentie van eene formidabele armée, en

dus door eene onwederstaanbare kragt, tot de accessie en ratificatie van dit tractaat zijn gekomen; en dat zij nimmer tot hetzelfde zouden hebben geconsenteerd, zo zij Representanten zig bevonden hadden in een staat, van vrij op dit onderwerp te kunnen delibereren en resolveren.

Waarom zij dus goedgevonden hebben, dit declaratoir in de secrete Notulen te doen insereren, ten einde zig voor het tegenwoordig en het toekomend geslagt onverantwoordelijk te stellen voor alle nadeelige gevolgen, die zó ten aanzien van deze Republiek als voor die van Frankrijk zelve, uit dit tractaat naar hun inzien noodwendig moeten resulteren.

N° 37. Uit de publieke Notulen van 19 Mei 1795:

„ Des avonds.

De Gecommitteerden tot de zaken van Financierie, ingevolge Resolutie commissoriaal van heden morgen hebbende geexamineerd het Tractaat van alliancie, gesloten in 's Hage den 27 Floréal in het derde jaar der Fransche Republiek, of den 16 Mei 1795, door de Burgers Reubel en Sieijes, Volksrepresentanten wegens de Fransche Republiek ter ééne, en de Burgers Paulus, Lestevenon, Mathias Pous en Huber, wegens de Republiek der vereenigde Nederlanden ter andere zijde, hebben ter vergadering gerapporteerd, dat van advise zouden zijn: dat ter ratificatié van het

voorss. Tractaat aan de Gecomm. ter Generaliteit wegens deze Provincie zoude behoren te worden toegezonden eene acte in forma, als volgt:

Wij, de Provisioneele Representanten des volks van Overijssel, gezien hebbende het Tractaat van alliancie, gesloten in 's Hage den 27 Floréal in 't derde jaar der Fransche Republiek, of den 16 Mei 1795, door de burgers Reubell en Sieijès, Representanten des volks wegens de Fransche Republiek ter ééne, en door de Burgers Paulus, Lestevenon, Matthias Pous en Huber, Gedeputeerden van de vergadering der Staten Generaal, wegens de Republiek der vereenigde Nederlanden ter andere zijde, certificeren en verklaren bij dezen, dat wij hetzelfde Tractaat, met de daarbij gevoegde separate artikelen, hebben geratificeerd, gelijk wij hetzelfde ratificeren bij dezen, gelastende en auctoriserende dien tengevolge de Gedeputeerden, namens deze Provincie ter vergadering van H. Hoog Mog. sessie hebbende, om de ratificatie daarvan ter welgemelde vergadering van H. Hoog Mog. benevens de andere Bondgenoten te helpen arresteren en expedieren in zoodanige forme, als bevonden zal worden te behoren.

Aldus gedaan, etc.

Waarop zijnde gedelibereerd, heeft de vergadering zig met het voorss. Rapport geconformeerd."

DE SCHRIJVER

VAN DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT VAN OVERIJSSSEL.

Het schijnt niet algemeen bekend te zijn, wie de Schrijver van dit gedeelte van het groote werk is, dat in de vorige eeuw onder den titel: *Tegenwoordige Staat van alle Volken* is uitgegeven. Wij hebben er menigmaal twijfelend over hooren spreken, en in de *Vriend des Vaderlands* van 1830, N° IV. bl. 305, vinden wij eene vraag naar den Schrijver, bij de *Opgave van beschrijvingen der gewesten, steden en plaatsen in het koningrijk der Nederlanden*, door Mr J. T. B. N. te L. Onlangs las men in de *Navorscher* (1852 bl. 142) „Overijssel (*De Tegenw. Staat van*) heb ik „nu eens aan G. Dumbar, dan weder aan „J. W. Racer hooren toeschrijven; misschien „wel dat beide bekwame mannen er de handen in gehad hebben; maar het komt mij „onwaarschijnlijk voor, dat G. Dumbar aan

„ het laatste gedeelte heeft gearbeid, wyl dit „ eerst in 1803 het licht zag en het eerste „ deel van 's mans *Kerkelyk en Wereldlyk* „ *Deventer* bereids in 1732." Hier worden grootvader en kleinzoon tot één persoon gemaakt (1). Er is geen twijfel, of de Schrijver was Mr Gerhard Dumbar de jongere. Eerst eenige herinneringen omtrent den persoon, dan omtrent het werk.

Gerhard Dumbar, zoon van Derk Dumbar, griffier der Staten van Overijssel, en Gerhardina Antonia Hagedoorn, geb. 2 Sept. 1743, was afkomstig uit het Schotsch geslacht van dien naam, waarvan zich een tak in de Nederlanden heeft nedergezet, waarschijnlijk reeds ten tijde dat Koningin Elisabeth onder Norrits hulpstroepen zond (2). Zeker komt die in het midden der 17de eeuw te Deventer voor (3).

(1) G. Dumbar de oude overleed 6 April 1744. De *Bibliotheca Dumbariana*, met vele *Manuscripta praesertim mediæ aevi rarissima*, is kort daarna publiek verkocht. Wij verblijden ons, sommige van die Handschriften op de Leidsche Bibliotheek weder te vinden. Zie den onlangs uitgegevenen *Catalogus Librorum Manuscr.* No 630, 674, 677, 678, 844, 853. Waar de overige, waaronder van veel belang, gebleven zijn, is ons nog onbekend. Alle mededeelingen daaromtrent zouden aangenaam zijn.

(2) In een' brief uit dien tijd, op het archief te Deventer, wordt *Nicolaas Dombaer* (gelijk de naam dikwijls nog uitgesproken wordt) onder die hulpstroepen genoemd.

(3) Op eene lijst van hen, die in het jaar 1645 het burgerschap van Deventer verkregen, vindt men *Alexander Dumbar, Schotsman*, en in 1654 *Albert Dom-*

Hij verkreeg eene geleerde opvoeding, met al de hulpmiddelen, welke zijne geboorteplaats opleverde, werd als student aan het Athenaeum ingeschreven den 26 Jan. 1759, en daarna te Utrecht, den 30 Junij 1764, tot Meester in de Regten bevorderd. In het midden en volgende jaren der vorige eeuw leefde te Deventer een ambteloos burger van groot tijdelijk vermogen en buitengewone kunde, de Doopsgezinde broeder Simon de Vries, die er behagen in vond, om jonge lieden, welke aanleg voor wetenschap en geleerdheid toonden, tot raads- en leidsman te zijn en hunnen smaak te vormen. Hij verzamelde als eene kleine school rondom zich, uit welke mannen zijn voortgekomen, die later met hunne talenten den staat gediend hebben (1). Gerhard Dumbar behoorde er ook toe. In dezen kring van letterkundige vrienden leide men zich toe op oude en nieuwe Talen, op Wijsbegeerte, Zedekunde, Staatskunde, enz. Vele werken van uitheemsche, bijzonder Engelsche, schrijvers zijn in die jaren, vertaald, te Deventer uitge-

bar uyt Schotland. Waarschijnlijk zal de laatste dezelfde als *Archibald Dumbar*, de grootvader van Gerhard, zijn, die, toen hij zich in het midden der zeventiende eeuw te Deventer nederzette, daar reeds eenen neef vond, *Alexander* genaamd. Men zie over het geslacht, en over den Schrijver van het *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer* de voorrede voor het 2de deel van dit werk, door zijnen naamgenoot en kleinzoon in 1788 uitgegeven.

(1) Verg. VAN ECK en BOSSCHA, *het tweede Eeuwfeest van het Athenaeum te Deventer*, bl. 75.

komen en de overlevering wil, dat het op aanraden of onder opzicht van Simon de Vries geschied is. Zoo wel de godsdienstige als de staatkundige beginselen begonnen zich van verjaarde vooroordeelen los te maken en de vrijzinnige denkbeelden wonnen meer en meer veld. Deventer was als een brandpunt, van waar zij zich verspreidden, en Dumber volgde mede den geest van vooruitgang. Hij had zich uit volle overtuiging bij de partij der zoogenoemde Patriotten gevoegd, die de verbetering der bestaande misbruiken in het staatsbestuur wenschten; en het was niet te verwonderen, dat hij, die sedert eenige jaren secretaris zijner vaderstad geweest was, bij de omwenteling van September 1787 van zijnen post ontslagen werd (1). Het ambtelooze leven gaf hem nu gelegenheid, om zich geheel en al met letterkundigen arbeid bezig te houden. De verandering van zaken in 1795 bracht hem weder in openbare betrekkingen. Spoedig na zijne herstelling in den vorigen post werd hij, den 5 Febr., tot waarnemend griffier der provisionele Repraesentanten van Overijssel en den 31 Maart tot griffier bevorderd, waarbij hij het Gewest belangrijke diensten bewees en bijzonder het zijne toebragt, om de reactionaire pogingen van sommige heethoofden tot vervolging van afgetredene regenten te weren. In dien tijd van beweging der gemoederen,

(1) Zie de Verzameling *Placaten en Stukken* over de omwenteling van dat jaar, VIIIe d. bl. 198.

toen men, met het afbreken van het oude gebouw bezig, naar den besten vorm van staatsbestuur zocht, behoorde hij tot de voorstanders van het bondgenootschappelijk stelsel, die het behoud van de souvereiniteit der provinciën wenschten. Deze partij bezweek den 22 Jan. 1798, en Dumbar werd weinige weken daarna in zijne woning te Deventer gearresteerd en gevangelijk naar Hondsholredijk gebracht, alwaar reeds andere regeringsleden van dezelfde denkwijze in hechtenis waren, niet zonder vrees van zijne vrienden, dat men geweldiger maatregelen tegen hem en zijne lotgenooten zoude nemen. De omwenteling van 12 Junij deszelfden jaars stelde hem weder in vrijheid en, na tot lid der Wetgevende Vergadering te 's Gravenhage benoemd te zijn, overleed hij in 1803, in zestigjarigen ouderdom.

Van de geschriften, door Dumbar met zijnen naam uitgegeven, hebben wij eene *Verhandeling over het regt van overstemming ter Statenvergadering van Overijssel Dev. 1783.* — Voorts de *Oude en Nieuwe Constitutie van Noord-Amerika, Amst. 1793—1796.* — In de verhandelingen der Leidsche Maatschappij van Nederl. Letterkunde, wier lid hij was, 2de d. 2de st. 1818, vindt men, na zijnen dood uitgegeven, een belangrijk *Verlag van onuitgegevene stukken betrekkelijk de historie van Overijssel.* Andere werken, vermoedelijk door hem opgesteld of van minder belang, gaan wij voorbij. En hoe veel is er niet in de gewisselde staatsstukken van dien tijd, dat van zijn

helder doorzicht en bekwaamheid in het behandelen van staatszaken getuigt. Eene proeve daarvan is gegeven in den *Almanak* van 1851; eene andere vindt men in de *Nieuwe Nederl. Jaarboeken* van 1795, bl. 5882—5893 (1). De man, die zijne ambtspligten met gemoedelijke trouw en vurigen ijver vervulde, die wegens zijne groote regtskennis bij de meest ingewikkelde zaken om raad gevraagd werd, vond onder al zijne bezigheden nog lust en tijd, om zijne bijzondere studiën voort te zetten.

Wij komen tot den *Tegenwoordigen Staat van Overijssel*, die door bevoegde beoordeelaars voor een der beste gedeelten van de geheele verzameling gehouden wordt. Van 1781 tot 1803 zijn er bij tusschenpoozing drie deelen en van het vierde deel het eerste stuk uitgekomen. Men vindt daarin eene algemeene beschouwing der provincie, hare geschiedenis en regering van de oudste tijden af, hare collegiën van bestuur en wijze van administratie; voorts de beschrijving en geschiedenis der drie hoofdsteden, en een algemeen overzicht van de regering ten platten lande; eindelijk de beschrijving van het Sallandsche kwartier, van het drostambt IJsselmuiden, van de stad en het hoofdschoutambt Hasselt. De beschrijving der kwartieren Vollenhove en Twenthe

(1) Ook aangehaald door den Hoogl. VREDE, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1795 tot 1798*, bl. 42.

ontbreekt en zoude in de twee laatste stukken van het vierde deel behandeld zijn, indien de dood hem niet uit zijnen arbeid gerukt had. Maar de ijverige man had reeds bouwstoffen tot voltooiing van zijn plan verzameld, die nog in het bezit zijn van zijnen naamgenoot en kleinzoon, Mr Gerhard Dumbar te Deventer. Uit deze letterkundige nalatenschap, stukken, die, met zijne hand geschreven, gedeeltelijk reeds gediend hebben tot de uitgaaf der eerste deelen, gedeeltelijk nog gebruikt moesten worden, blijkt, dat hij alleen de Schrijver van den *Tegenwoordigen Staat van Overijssel* is. Het spreekt van zelf, dat hij daartoe ook gebruik moest maken van de berigten, die hem werden medegedeeld, gelijk eene nog voorhandene briefwisseling en de volgende (gedrukte) circulaire bewijst.

V R A G E N

betreffende het **Schout** } **Ampt van**
Rijter }

1. Welke zijn de grenzen van het Ampt?
2. Welke Dorpen worden 'er in gevonden?
3. Hoe groot is de bevolking?

Indien het getal der personen niet bepaald kan worden, 't welk men onderstelt op de meeste plaatsen het geval te zullen zyn, verzoekt men het getal der huisgezinnen, of, zo dit niet kan gegeven worden, dat der huizen, zo van ieder Dorp als van het platte land.

4. Hoe veele Koornmolens zyn 'er binnen den omtrek van het Ampt of Gerigte? daar onder begreepen die tot de kleine Steden behooren welke binnen het Gerigte gelegen zyn.

5. Welke is doorgaans de aart van den grond? By voorbeeld: Klei, Grof-Zand, Kei-Zand, Yzeroerig-Zand, Stuifzand enz. Vindt men ook leemmergel enz.?

6. Waar uit bestaat het land? By voorbeeld: Koren-land, Weiland, Gemeenten die beweid worden, Heide-velden, Turfveenen enz., — zo mogelyk de proportie tusschen het land dat in eigendom bezeten, en dus gecultiveerd wordt, en de Gemeenten, op te geeven.

7. Welke zyn de voornaamste producten der Landeryen, als Rogge, Boekweit, Haver, Vlas, Houtgewas, enz.?

8. Valt 'er veel wild, en welk? vindt men 'er ook Korhoenders, Faisanten, Ringelduiven, enz.?

9. Waarmede geneeren zig, behalven met den Landbouw, de Ingezetenen in 't gemeen, en die van ieder Dorp in 't byzonder?

10. Waar brengen de Ingezetenen hun goed ter markt?

11. Zyn ook ergens vastgestelde Jaar- of Week-Markten? Zo ja, op welke dagen, van welke natuur, en van hoe veel belang?

12. Welke Havezaten zyn 'er?

Van dezen verlangt men eenig berigt omtrent de Huizen, uitgestrektheid der Plantagien, meerder of minder fraaiheid, byzondere

Regten of Privilegiën, en wat verder daaromtrent aanmerkelyks mogt plaats hebben.

13. Zyn 'er ook zogenaamde oude Havezaten, of andere buitengoederen van belang? en heeft omtrent dezen ook iets aanmerkingswaardig plaats?

14. Zyn 'er ook eenige byzondere Schouwen in dit Ampt?

15. Weet men ook iets omtrent den tyd van de opkomst der Dorpen en van de gelegenheden tot derzelve aanwas?

16. Weet men ook wanneer de Kerken gebouwd of herbouwd zyn? Hebben dezelve ook Orgels, tomben enz.?

17. Hoe veele Schouwen zyn 'er in het Ampt, en waar?

18. Door wien worden de Predikanten, Kosteren en Schoolmeesters aangesteld en betaald?

19. Zyn 'er ook nog eenige andere meldenswaardige byzonderheden, zo ten aanzien van 't Ampt in 't gemeen, als ten aanzien van 't een of ander Dorp in 't byzonder?

20. Zyn 'er ook Kerken van andere Gezindheden dan de Hervormde? Zo ja, waar? hoe veel? Hoe worden ze bediend? By voorbeeld die der Doopsgezinden door eenen vasten Leeraar die eene Wedde trekt, of door iemand der broederen? Zyn die Gemeenten talryk?

Indien binnen den omtrek van het Ampt een Stad gevonden wordt: verzoekt men dat

de volgende Vragen omtrent dezelve mogen worden beantwoord.

V R A G E N

betrekkelyk tot de Stad

1. Hoe veel Burgemeesters, Schepenen of Raaden zyn 'er? door wien worden zy verkooren of geapprobeerd, en wanneer?

2. Hoe groot is het getal der Ingezetenen, huisgezinnen of huizen? Het Wigbold hier onder begrepen.

3. Genieten de Burgers ook eenige voorregten boven de andere Stads Ingezetenen?

4. Hoe verre strekt zig Stads Jurisdictie of Wigbold uit?

5. Heeft de Stad ook eenige byzondere regten of privilegien, waar van nog heden-daags gebruik gemaakt wordt?

6. Welke zyn de Kerken, Godshuizen of andere openbaare Gebouwen? Weet men ook iets omtrent derzelver bouwing, herbouwing of stigting? Door wien worden dezelve bestierd? Bevatten de Kerken orgels, tomben enz.? Wat is omtrent allen aanmerkenswaardig?

7. Hoe veel Predikanten, Kosters, Schoolmeesters, zyn 'er? door wien worden ze beroepen en betaald?

8. Zyn 'er buiten de Gereformeerde ook andere Gezindheden? Zyn dezelve talryk?

Hebben ze Kerken, en door wien worden deze bediend?

9. Waar mede generen zig de Ingezetenen voornaamelyk?

10. Zyn binnen de Stad ook vastgestelde Week- of Jaar-markten, en wanneer?

11. Is de Stad ooit met Vestingwerken omringd geweest, en zyn dezelve nog in wezen?

12. Zyn 'er ook bedienden van de Admiraliteit?

13. Is 'er ook eenige andere merkwaardige byzonderheid?

De nog niet gebruikte stukken hebben bijna alle betrekking tot Twenthe, en bevatten opgaven omtrent de gerigten Kedingen en Haaksbergen, de steden Enschede, Goor enz., daaronder ook afschriften van oorkonden, die door Racer in zijne *Overijsselsche Gedenkstukken* opgenomen zijn. Deze berigten, thans verouderd, waren nog niet door de bekwame hand van Dumbar gerangschikt, aangevuld en uitgebreid, waartoe hem zijne veelzijdige kennis, bijzonder van Overijsselsche oudheden en gewoonten, en de toegang tot archieven van stad en gewest ten dienste stonden. Hoe veel er sedert de uitgave, na verloop van eene halve eeuw en meer, veranderd zij: de *Tegenwoordige Staat van Overijssel* zal altijd een boek blijven, dat eenen schat van wetenswaardige zaken bevat, en voor hem, die den voormaligen toestand der provincie wil leeren

kennen, onmisbaar is. Wij meenen hiermede aan de onzekerheid, wie er de Schrijver van is, een einde gemaakt te hebben.

M.
